

Міністерство освіти і науки України
Мукачівський державний університет
Кафедра психології

ПСИХОЛОГІЯ СІМ'Ї

Навчально-методичний посібник

для студентів денної та заочної форми навчання
спеціальності 6.030103 «Практична психологія»
Ступінь «Бакалавр»

Мукачево
МДУ 2017

УДК 159.9:316.614.5 (075.8)

ББК 88.576. я 73

*Розглянуто та рекомендовано до друку науково-методичною радою
Мукачівського державного університету
протокол № 11 13.04.2017 р.*

*Розглянуто та схвалено на засіданні кафедри психології
протокол № 10 16.03.2017 р.*

Укладач

Марценюк М.О. - к.психол.н., доцент кафедри психології МДУ

Рецензент

Брецко І.І. - к.психол.н., доцент кафедри психології МДУ

П 86

Психологія сім'ї: навчально-методичний посібник з дисципліни для студентів денної та заочної форми навчання ступеню «Бакалавр» спеціальності 6.030103 «Практична психологія» / укладач М.О.Марценюк. - Мукачево : МДУ, 2017. – 76 с. (4.73 д.а.)

Даний навчально-методичний посібник з дисципліни «Психологія сім'ї», що входить в навчальний план підготовки бакалаврів за напрямом 6.030103 «Практична психологія». Вказана дисципліна входить в професійний цикл дисциплін як варіативна частина. Навчально-методичний посібник відповідає «Положенню про видання навчальної літератури у Мукачівському державному університеті».

Зміст навчально-методичного посібника побудований з орієнтуванням на компетентності ОКХ та ОПП. У посібнику розглянуто теоретичні, методичні та практичні проблеми психологічного забезпечення сімейних стосунків, представлені особливості сучасної сім'ї, питання виховання, сімейної психодіагностики.

Посібник містить конспект лекцій, формалізовані структуру змісту тем, запитання, тести для самоконтролю та завдання для самостійного опрацювання матеріалу дисципліни.

Посібник призначений для студентів гуманітарного факультету денної та заочної форми навчання напряму підготовки «Практична психологія» з метою оволодіння та вивчення дисципліни «Психологія сім'ї» та укладається вперше. Буде корисний для викладачів і студентів психологічних, соціологічних та педагогічних факультетів, що вивчають психологію сім'ї.

© МДУ, 2017

ЗМІСТ

1. Вступ.....	4
2. Модульно-тематична структура навчальної дисципліни «Психологія сім'ї».....	7
3. Методичні вказівки з вивчення тем дисципліни «Психологія сім'ї».....	8
Зміст лекцій	19
Змістовий модуль 1. Сім'я як одиниця психологічного аналізу	19
Лекція 1. Вступ до дисципліни. Предмет та завдання «Психології сім'ї на сучасному етапі.....	19
Лекція 2. Джерела та тенденції розвитку сім'ї в сучасному світі.....	22
Лекція 3. Функціонально-рольова структура сімейних відносин. Життєвий цикл сім'ї.....	28
Лекція 4. Любов як основа подружніх стосунків.....	34
Змістовий модуль 2. Шлюбно-сімейні стосунки і проблеми	39
Лекція 5. Подружні сварки і сімейні конфлікти.....	39
Лекція 6. Проблема розлучень та повторних шлюбів.....	45
Лекція 7. Сімейна соціалізація та сімейне виховання.....	50
Лекція 8. Методи вивчення сучасної сім'ї та її діагностика.....	57
4. Питання та завдання для самоконтролю та контролю досягнутих результатів....	64
5. Завдання для самостійної роботи студентів.....	65
6. Забезпечення і організація індивідуальної (самостійної) роботи студентів.....	67
7. Оцінювання самостійної та індивідуальної роботи студентів.....	69
8. Список використаних та рекомендованих джерел.....	72

ВСТУП

Аналіз стану сучасної сім'ї вказує на численні проблеми в її становленні, при цьому часто причини тих чи інших проблем, неблагополуччя сім'ї в цілому полягають або у внутрішньо-сімейному спілкуванні, або в індивідуальних особливостях членів сім'ї, тобто мають психологічну природу.

Навчальна дисципліна *«Психологія сім'ї»* призначена для вивчення студентами гуманітарного факультету. Вона забезпечує розуміння психологічних та соціально-психологічних процесів і явищ, які відбуваються у сім'ї як соціальному інституті суспільства.

Викладання дисципліни *«Психологія сім'ї»* для студентів гуманітарного факультету здійснюється відповідно до освітньо-кваліфікаційної характеристики «Бакалавр» випускника Мукачівського державного університету.

Мета вивчення навчальної дисципліни «Психологія сім'ї» – підготовка спеціалістів за освітньо-кваліфікаційним рівнем бакалавра відповідно до державних стандартів, встановлених освітньо-кваліфікаційною характеристикою та освітньо-професійною програмою підготовки спеціалістів вищезазначеного фахового спрямування.

Зміст курсу (дисципліни) є доступним для студентів 3-го курсу й розрахований на засвоєння його кожним студентом денної і заочної форми навчання. Основним завданням викладача є формування у студентів теоретичних знань, надання їм практичної спрямованості та формування вміння використовувати їх у практичній діяльності (житті). Загальними завданнями оцінювання є: визначення рівня навчальних досягнень студентів; стимулювання їх мотивації до здобуття знань; визначення рівня здібностей студентів, їх потреби у додатковому навчанні; виставлення відповідної оцінки.

Завданнями викладача, реалізація яких забезпечить досягнення цієї мети, є:

- Ознайомити студентів з історією розвитку інституту сім'ї та станом шлюбно-сімейних стосунків в історії людства;
- сформуванню у студентів систему знань про соціально-психологічні процеси і явища у сім'ї як соціальному інституті суспільства;
- виробити у студентів практичні вміння та навички щодо застосування психологічних знань про сім'ю у професійній діяльності практичного психолога в системі діяльності психологічної служби;
- розкрити психологічні особливості сучасної сім'ї, об'єктивних і суб'єктивних чинників її розвитку; визначити ролі сім'ї в соціалізації індивіда;
- розкрити студентам значення предмету та озброїти їх методикою оптимізації сім'ї в сучасних умовах життєдіяльності;
- вивчати предмет «Психологія сім'ї» як галузь психологічної науки у тісному зв'язку з соціальною психологією, етнопсихологією, психологією особистості, а також соціологією, філософією, релігієзнавством та іншими науками;
- приділяти особливу увагу вивченню студентами проблем соціалізації особистості в сім'ї, спілкування та взаємодії подружжя, подолання сімейного конфлікту та досягнення згоди;
- визначити особливе місце вивченню проблем сім'ї, для врахування їх у майбутній професійній діяльності практичного психолога (соціального працівника);
- виробити у студентів вміння аналізувати події і явища оточуючого світу, користуватися знаннями та вміннями;
- формувати у студентів навички діяти відповідно своїх професійних обов'язків у конкретних ситуаціях; вміння використовувати набуті знання у практичній професійній діяльності.

В результаті вивчення курсу студенти повинні **знати:**

- предмет, об'єкт і завдання навчальної дисципліни «Психологія сім'ї»;

- основні проблеми та завдання «Психології сім'ї» як міждисциплінарної галузі науки, її місце та роль у розбудові держави;

- теоретичні та практичні аспекти підходів сучасної світової психології до вивчення сучасної сім'ї як інституту держави;

- форми організації шлюбно-сімейних стосунків в історичному контексті;
- особливості функціонально-рольової структури сімейних відносин;
- життєвий цикл сім'ї та динаміку сімейних відносин;
- стилі і помилки у вихованні дітей у сім'ї;
- причини сімейних і подружніх конфліктів, концепції та форми дестабілізації сімейних стосунків;

- основні форми та методи психологічної допомоги дисфункційним сім'ям (подружжю, батькам, дітям);

- соціально-психологічні та індивідуально-психологічні особливості міжособистісного спілкування та взаємовідносини у сім'ї.

Вміти:

- вивчати соціально-психологічні явища та процеси за допомогою методів, засобів та прийомів, які будуть використані у практичній роботі випускника університету;

- самостійно визначати і вивчати необхідну наукову літературу;
- проводити соціально-психологічне дослідження сім'ї та сімейних стосунків із застосуванням знань «Психології сім'ї»;

- володіти технікою консультування та психотерапії сімейних стосунків.

Ознайомитись:

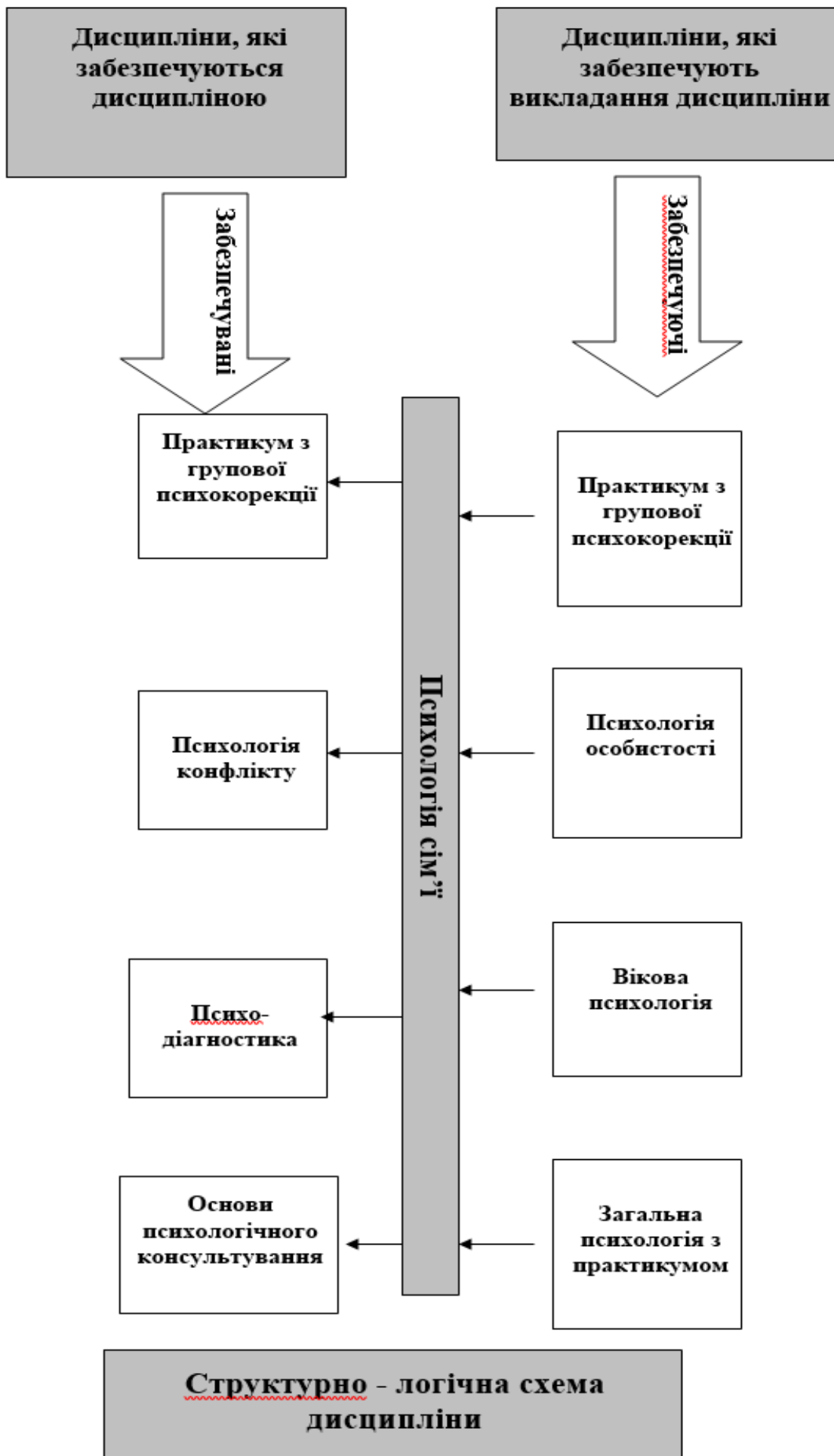
- з історією становлення «Психології сім'ї» як міждисциплінарної галузі науки;
- з основними поняттями та категоріями «Психології сім'ї»;
- досягненнями світової психології в сфері надання психологічної допомоги сучасній сім'ї.

Засвоїти:

- предмет «Психології сім'ї», її структуру та зв'язок з іншими науками;
- методи, основні підходи до проведення соціально-психологічних досліджень сім'ї;
- соціально-психологічні та індивідуально-психологічні особливості психологічної корекції сім'ї та сімейних стосунків.

Загальні компетентності: здатність застосовувати знання на практиці; уміння планувати та розподіляти час; уміння працювати самостійно; здатність до прийняття рішень; здатність до аналізу та порівняння отриманої інформації з іншими джерелами; здатність до самокритики; турбота про якість виконаної роботи; здатність до письмової і усної комунікації рідною мовою; дослідницькі навички; навички проведення психодіагностики, базові знання в галузі, базові уявлення про інститут сім'ї та сім'ю як малу групу, психологічну допомогу дітям, батькам та сім'ї в цілому через психологічне консультування, психологічну корекцію, сімейну психотерапію.

Фахові компетентності: базові уявлення про чинники формування та функціонування психологічної допомоги особистості; уміння продемонструвати знання з основ роботи з дітьми, батькам та сім'єю в цілому; аналіз та висвітлення тенденцій розвитку сучасної сім'ї, просвітницької, профілактичної роботи, корекційної педагогіки, інклюзивної освіти; здатність практично застосовувати отримані знання із курсу при написанні курсової та дипломної роботи.

2. Модульно-тематична структура навчальної дисципліни «Психологія сім'ї»

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин							
	денна форма				Заочна форма			
	усього	у тому числі			усього	у тому числі		
		л	п	Інд/ с.р.		л	п	Інд/ с.р.
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Змістовий модуль 1. Сім'я як одиниця психологічного аналізу								
Тема 1. Вступ до дисципліни. Предмет та завдання «Психології сім'ї» на сучасному етапі.	4	2	-	2	5	-	-	5
Тема 2. Сім'я та шлюб (основні поняття).	2	-	-	2	5	-	-	5
Тема 3. Джерела та тенденції розвитку сім'ї в сучасному світі.	4	2	-	2	7	-	-	7
Тема 4. Функціонально-рольова структура сім. відносин. ЖЦС.	6	2	2	2	9	2	-	7
Тема 5. Любов як основа подружніх стосунків.	4	2	-	2	7	-	2	5
Тема 6. Дошлюбний період. Вибір шлюбного партнера.	2	-	-	2	5	-	-	5
Тема 7. Проблеми молоді сім'ї. Адаптація і сумісність подружжя в сім'ї.	4	-	2	2	5	-	-	5
Разом за змістовим модулем 1	26	8	4	14	43	2	2	39
Змістовий модуль 2. Шлюбно-сімейні стосунки і проблеми								
Тема 8. Психологія сім'ї та соціальний захист інтересів жінок.	5	-	2	1	6	-	-	6
Тема 9. Подружні сварки і сімейні конфлікти	6	2	2	2	8	2	-	6
Тема 10. Соціально - демографічні проблеми сім'ї.	2	-	-	2	6	-	-	6
Тема 11. Проблема розлучень та повторних шлюбів.	6	2	2	2	6	-	-	6
Тема 12. Сімейна соціалізація та сімейне виховання.	4	2	-	2	6	-	-	6
Тема 13. Методи вивчення сучасної сім'ї та її діагностика.	4	2	2	2	8	-	2	6
Тема 14. Психологічна допомога сім'ї: психокорекція, консультування та психотерапія.	3	-	1	2	7	-	-	7
Разом за змістовим модулем 2	34	8	10	18	47	2	2	43
Контрольний захід (контрольна робота)	4	-	1	3	-	-	-	-
Підготовка до іспиту	30	-	-	-	-	-	-	-
РАЗОМ ЗА СЕМЕСТР:	90	16	14	30	90	4	4	82

3. Методичні вказівки з вивчення тем дисципліни «Психологія сім'ї»

1. Тема: Вступ до дисципліни. Предмет та завдання «Психології сім'ї» на сучасному етапі.

Об'єкт, предмет та головні категорії дисципліни. Становлення сімейної психології як наукової дисципліни. Місце «Психології сім'ї» в системі гуманітарних та спеціальних дисциплін. Психологія сім'ї як міждисциплінарна галузь знань. Зв'язки «Психології сім'ї» з загальною, соціальною психологією та етнопсихологією, її завдання в суспільстві. Соціально-психологічна сутність сім'ї та її структура. Специфіка сім'ї як соціально-психологічного феномену.

Вплив соціальних умов на розвиток сім'ї. Роль держави та соціальних інститутів у розвитку сучасної сім'ї в Україні.

Значення дисципліни «Психологія сім'ї» в професійній діяльності практичного психолога.

Рекомендована література:[4, 9, 10, 17, 20, 22].

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ

Вивчаючи вступну тему необхідно мати чітку уяву про наступні поняття: сім'я, психологія сім'ї, теоретична основа дисципліни «Психологія сім'ї», предмет, об'єкт, завдання психології сім'ї, сутність та структура сім'ї, сфери прикладання знань з психології сім'ї, розвиток сучасної сім'ї, організація роботи психолога з сім'єю.

Під час вивчення об'єкту, предмету та головних категорій дисципліни необхідно з'ясувати і окреслити місце «Психології сім'ї» в системі наук та її міждисциплінарні зв'язки.

Розглянути соціально-психологічну сутність сім'ї, її специфіку та структуру. Висвітлити значення держави та соціальних інститутів у розвитку сучасної сім'ї в Україні, значення знань з психології сім'ї в діяльності психолога.

Запитання для самоконтролю

1. Визначте і окресліть об'єкт, предмет та головні категорії дисципліни «Психологія сім'ї», як галузі психологічної науки.

2. Визначте місце «Психології сім'ї» в системі гуманітарних та спеціальних дисциплін.

3. Чому психологія сім'ї виступає як міждисциплінарна галузь знань?

4. Розкрийте соціально-психологічну сутність сім'ї та її структуру.

5. В чому полягають роль держави та соціальних інститутів у розвитку сучасної сім'ї в Україні?

6. Яке значення дисципліни «Психологія сім'ї» в професійній діяльності практичного психолога?

7. Які головні передумови виникнення «Психології сім'ї»?

8. Що вам відомо про розвиток шлюбно-сімейних відносин в історії суспільства?

9. Де і як можна знайти застосування знанням в галузі «Психології сім'ї»?

Тестові завдання для перевірки знань

1. До предмета психології сім'ї можна віднести:

- а) психологію особистості;
- б) соціально-психологічні явища у сім'ї;
- в) подружню взаємодію;
- г) усі відповіді правильні;
- д) усі відповіді неправильні.

2. Особливостями сім'ї є:

- а) чітко окреслена гетерогенність сім'ї;
- б) наявність чоловіка та дружини;
- в) наявність у сім'ї дітей;
- г) усі відповіді правильні;

д) усі відповіді неправильні.

3. Яким чином співвідносяться психологія сім'ї та соціальна психологія?

а) психологія сім'ї-це окрема галузь соціальної психології;

б) психологія сім'ї-це окрема галузь психології;

в) психологія сім'ї-це один із розділів соціології;

г) усі відповіді правильні;

д) усі відповіді неправильні.

4. До основних напрямів соціально-психологічних досліджень сім'ї можна віднести:

- а) вивчення впливу умов праці на психологію сім'ї;
- б) вивчення функцій сім'ї;
- в) вивчення психологічних якостей подружжя, які необхідні сучасному суспільству;
- г) усі відповіді правильні;

д) усі відповіді неправильні.

5. Які із зазначених характеристик слід віднести до ознак сім'ї:

- а) спрямованість;
- б) тривожність;
- в) наполегливість;
- г) схильність до спілкування;
- д) успішність у навчанні.

Тематика доповідей та рефератів

1. Психологічні особливості студентської сім'ї.
2. Психологічні передумови та фактори стабільності сім'ї.
3. Сімейні проблеми на різних етапах життя.
4. Соціально-психологічна сутність сім'ї.
5. Особливості планування та організації роботи психологічної служби з сучасною сім'єю.

2. Тема: Джерела та тенденції розвитку сім'ї в сучасному світі

Форми організації шлюбу і сім'ї, їх джерела і еволюція. Патріархальна сім'я та її трансформації. Нормативні і квазі-сімейні моделі сім'ї та шлюбу. Психологічно благополучна і неблагополучна сучасна сім'я. Психологічне здоров'я сучасної сім'ї.

Рекомендована література: [1, 9, 11, 13, 17, 30].

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ

Вивчаючи дану тему необхідно орієнтуватися в наступних поняттях та явищах: шлюб, форми організації шлюбу в старовину і в сучасному світі, українська традиційна сім'я, психологічно благополучна і неблагополучна сім'я, психологічне здоров'я сім'ї, різновиди шлюбно-сімейних стосунків сучасності, традиційні та квазі-сімейні моделі стосунків.

При розгляді та опрацюванні даної теми необхідно ознайомитися з історичними фактами щодо організації шлюбно-сімейних стосунків в давнину у різних народів протягом всієї історії розвитку людства, різних історичних епох; важливими знаннями виступають знання про уклад і традиції в українських сім'ях; ознайомлення з особливостями патріархальної сім'ї та її трансформаціями.

З'ясування понять «нормальна» та «аномальна» сім'я, ознайомлення з нормативними та квазі-сімейними моделями сім'ї та шлюбу; розгляд поняття «психологічне благополуччя», його складовими та критеріями; поняттям «психологічне здоров'я сім'ї» та його компонентами.

Питання для самоконтролю

1. Що вам відомо про моделі сімейних стосунків у стародавньому світі ?
2. З чим пов'язані трансформації в інституті сім'ї протягом історії розвитку людства ?
3. Що означає нормативна модель сімейних стосунків ?
4. Як можна пояснити той факт, що в сучасному світі мають місце різні форми шлюбно-сімейних стосунків ?
5. З чим пов'язано виникнення квазі-сімейних моделей сімейних стосунків ?
6. Під впливом яких факторів та подій формується психологічний портрет сучасної сім'ї ?
7. Як ви розумієте термін «психологічне здоров'я сім'ї» ?
8. Проаналізуйте критерії благополуччя сучасної сім'ї.
9. Чи є тотожними поняття «щастя» та «благополуччя» ?

Тестові завдання для перевірки знань

1. По типу подружніх стосунків виділяють наступні типи сім'ї:

- а) моногамія, полігамія, поліандрія;
- б) ендогамія, екзогамія, гетерогамія;
- в) нуклеарна, патріархальна та дігоцентрична сім'я;
- г) правильної відповіді немає.

2. Ендогамна сім'я - це:

- а) сім'я, заснована на шлюбі, який укладається в рамках одного соціального прошарку;
- б) сім'я, в якій передбачається рівноправ'я;
- в) союз між одним чоловіком і декількома жінками;
- г) стосунки між представниками різних родів.

3. Основні стадії життєвого циклу сім'ї:

- а) стадія монади, стадія діади, стадія тріади;
- б) стадія монади, стадія діади, стадія сім'ї з маленькими дітьми, стадія сім'ї з людьми

похилого віку, стадія відокремлення дітей, стадія людей похилого віку;

- в) стадія монади, стадія середини життя, стадія вузликового періоду;
- г) стадія утворення, стадія існування, стадія руйнування, стадія смерті.

4. Вкажіть яка з цих сімей не відноситься до класифікації за критерієм складності:

- а) складна;
- б) змішана;
- в) нуклеарна;
- г) патріархальна.

5. Соціально-психологічний клімат для кожного члена родини - це...

- а) об'єктивна реальність, яку він відображає, приєднуючись до цієї групи;
- б) ставлення до кожного члена сім'ї;
- в) становище сім'ї в суспільстві;
- г) його емоційне задоволення.

Тематика доповідей та рефератів

1. Фемінізм. Історія виникнення і розвитку феміністського руху.
2. Історична модель української традиційної сім'ї.
3. Умови створення психологічного здоров'я сім'ї.
4. Соціально-психологічний клімат сім'ї.
5. Особливості планування і організації роботи психологічної служби з сучасною сім'єю.
6. Соціальний розвиток особистості в сучасних умовах функціонування сім'ї.

3. Тема: Функціональна-рольова-структура сімейних відносин. Життєвий цикл сім'ї

Поняття гендеру. Гендерні стереотипи як основа функціонально-рольової структури сім'ї. Реалізація індивідуальних потреб в шлюбі і розмаїття сімейних функцій. Сімейні ролі і внутрішньо-сімейна рольова структура.

Динаміка і періодизація сімейного життя. Нормативні та ненормативні сімейні кризи.

Рекомендована література: [1, 3, 5, 6, 10, 12, 38].

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ

Вивчаючи дану тему необхідно орієнтуватися та володіти наступними поняттями: гендер, гендерні стереотипи, а також: сімейні ролі, розподіл ролей, внутрішньо-рольова сімейна структура, періодизація сімейного життя, етапи життєвого циклу, їх мета та завдання, кризові періоди, психологічна допомога сім'ї, сімейні кризи: нормативні і ненормативні, причини та чинники їх виникнення.

Під час опрацювання матеріалів лекції необхідно розглянути найголовніші характеристики сім'ї, це функції, структуру та динаміку (життєвий цикл сім'ї).

Ознайомлення та опрацювання сімейних функцій, розгляд їх ролі для індивіда та суспільства в цілому; сутність понять «функціональна» та «дисфункціональна» сім'я.

Ознайомлення з сімейними ролями, організацією та значенням внутрішньо-сімейної роліової структури; поняттями «егалітарна сім'я», класифікацією основних ролей у сім'ї, порушеннями структури сім'ї.

Розгляд питання динаміки та періодизації сімейного життя; специфікою життєвого циклу європейських та американських сімей; особливостями нормативних та ненормативних сімейних криз.

Питання для самоконтролю

1. Що теке «гендер» і вчому полягає головна відмінність від поняття «стать» ?
2. Які підходи до поняття гендеру вам відомі; в чому їх сутність ?
3. Прокоментуйте життєвий цикл сім'ї та яку роль виконують кризи в житті сім'ї ?
4. Що може виступати ознаками сімейної кризової події ?
5. Чи можна підготуватися до нормативних життєвих криз ?
6. Приведіть приклад та прокоментуйте ненормативні сімейні кризи.
7. Окресліть специфіку психологічної допомоги сім'ї при ненормативній сімейній кризі.
8. Що може відбуватися в сім'ї у випадку нерівномірного розподілу ролей ?
9. Що може трапитися в сім'ї у випадку, коли виконувані ролі протиріччять одна одній ?
10. Знайти, опрацювати і презентувати на занятті ситуації і випадки з сучасного життя, щоб свідчили про гендерну нерівність та дискримінацію.

Тестові завдання для перевірки знань

1. Об'єктом психології сім'ї є:

- а) функціональна структура сім'ї;
- б) сім'я, як мала соціальна група;
- в) розвиток особистості в сім'ї;
- г) сім'я, як природний рівновіковий колектив.

2. Предметом психології сім'ї є:

- а) система наукових знань, що отримуються в різних сферах психологічного дослідження;
- б) дослідження дитячо - батьківських стосунків;
- в) функціональна структура сім'ї, основні закономірності і динаміка її розвитку, розвиток особистості в сім'ї.
- г) дослідження комфортності членів сім'ї.

3. За розподілом влади сім'ї поділяються на:

- а) патріархальна, матріархальна, егалітарна;
- б) моногамна, полігамна, поліандрія;

- в) патріархальна, матріархальна, нуклеарна;
- г) жодна відповідь невірна.

4. Які підходи виділяють в історії вивчення психічних розбіжностей статтями:

- а) історичний, генетичний, психологічний;
- б) релігійно-філософський, психологічний, біологічний;
- в) історично-релігійний, психолого-біологічний, гендерний;
- г) психологічний, соціальний, конструктивістський.

5. Сім'я, яка складається із кількох поколінь родичів:

- а) нуклеарна;
- б) традиційна;
- в) змішана;
- г) полігамна.

Тематика доповідей та рефератів

1. Рольовий конфлікт працюючої жінки.
2. Психологічні проблеми домогосподарок.
3. Міфи про сім'ю та сімейні ролі.
4. Проблеми сучасної молоді української сім'ї.
5. Роль і значення сімейних функцій та їх психологічний аналіз.
6. Психологічна допомога при ненормативних сімейних кризах.

4. Тема: Любов як основа подружніх стосунків

Виникнення і розвиток уявлення про любов: тілесне і духовне.

Феномен любові і її типи. Теорії любові. Трьохкомпонентна теорія кохання Р. Стенберга.

Мотивація вступу у шлюб. Типи мотивації. Типи мотивів. Види мотивів.

Рекомендована література: [1, 5, 11, 13, 15, 25, 30, 49].

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ

Вивчаючи дану тему необхідно орієнтуватися в наступних поняттях та явищах: феномен любові, типологія любові, ерос; теорії любові; песимістична та оптимістична теорії любові, 3-х компонентна теорія любові, моделі любові, мотивація вступу у шлюб, мотиви шлюбу.

При розгляді та опрацюванні даної теми необхідно ознайомитися з інформацією про виникнення і розвиток уявлення про любов в різні історичні періоди, починаючи з стародавніх цивілізацій, епохи античності, середньовіччя, епохи просвітництва до сучасних часів.

Ознайомлення з концепціями шлюбу К.Юнга та З.Фройда, а також моделями та концепціями любові, що пропонували різні автори: Е.Фромм, Р.Мей, Дж.Лі, А.Афанасьєв, В.Мурстейн, Р.Стернберг.

Висвітлення трьохгранної теорії кохання Роберта Стернберга, що складається з трьох обов'язкових складових: пристрасті, моральних угод і дружби.

Під час вивчення поняття «любов» необхідно з'ясувати, що означає – любити, чи можна навчитися любити, як відрізнити кохання від закоханості; ознайомлення з основними трьома моделями вибору супутника життя; ознайомлення з головними мотивами, що спонукають людину одружуватися; трьома типами мотивації на шлюб: мотивація на сам факт шлюбу, мотивація на певний тип шлюбу, мотивація на певну людину.

Запитання для самоконтролю

1. Які компоненти любові виокремлюються в різних її теоріях (Е.Фромма, Р.Мея, Дж. Лі, А.Афанасьєва, Р.Стернберга) ?
2. З чим пов'язується велике розмаїття концепції любові ?
3. Назвіть основні критерії типології любові та приведіть приклади її класифікації.
4. Що, на ваш погляд, означає любити ? Чи можна навчитися любити ?
5. Як відрізняється любов від закоханості ?
6. В чому сутність ефекту «рожевих окулярів» ?
7. Де і як знайомиться молодь ?
8. Як можуть розвиватися любовні стосунки ?
9. Перелічить і прокоментуйте фактори, що сприяють виникненню міжособистісної атракції та виступають умовами привабливості партнера ?
10. Як бачив і трактував любов І.М.Сеченов ?
11. Які існують моделі вибуру супутника життя ?
12. Прокоментуйте основні мотиви за якими беруть шлюб ?

Тести для перевірки знань

1. Які існують моделі любові:

- а) оптимістичні, реалістичні;
- б) песимістичні, ідеалістичні;
- в) оптимістичні, песимістичні.
- г) всі відповіді вірні.

- г) Дж.Лі;
- д) Р. Стьюдент;
- е) С.Спілберг.

2. Трьохгранна теорія кохання

запропонував:

- а) А.Маслоу;
- б) Е. Фромм;
- в) Р.Стернберг;

3. Психологічна допомога сім'ї може надаватися засобами:

- а) психологічного консультування;
- б) психотерапії;
- в) психологічного тренінгу;
- г) всі відповіді вірні.

4. Які є форми любові:

- а) емоційна;
- б) зріла;
- в) еротична;
- а) шлюб;
- б) кохання;
- в) діти;

- г) незріла;
- д) невротична.

5.Щоє основою формування сім'ї?

- г) матеріальне благополуччя;
- д) зміна статусу.

Тематика доповідей та рефератів

1. Роль національних традицій в сімейних стосунках.
2. Психологічні критерії любові.
3. Любов як вище людське почуття.
4. Любов в концепції Е.Фромма.
5. Роль та місце жінки в сучасній українській сім'ї.

5. Тема:Подружні сварки і сімейні конфлікти

Різновиди та основні причини сімейних конфліктів. Класифікація та основні категорії сімейних конфліктів (за В.А.Сисенко).Типові моделі поведінки подружжя в міжособистісних внутрішньо-сімейних конфліктах.Тактики розв'язання сімейних конфліктів.

Ревнощі, подружня зрада та феномен «прощення» в сімейних стосунках.

Рекомендована література:[9, 12, 14, 15, 30, 46].

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ

Вивчаючи дану тему необхідно орієнтуватися в наступних поняттях та явищах:сімейний конфлікт, потреби, причини сімейних конфліктів, класифікація сімейних конфліктів, стратегії та моделі поведінки в конфлікті, психологічна допомога в сімейних конфліктах, техніка конструктивної суперечки, ревнощі, подружня зрада, мотиви подружньої невірності, феномен прощення.

При розгляді даної теми варто звернути особливу увагу на специфіку сімейних конфліктів, їх першоджерела, основною причиною яких є незадоволені потреби подружжя; ознайомлення з класифікацією конфліктів (за В.А. Сисенко).

Опрацювання принципів спільного подружнього життя, що дозволять подружжю уникнути багатьох помилок та конструктивно вирішувати непорозуміння і конфлікти; ознайомлення з технікою «Конструктивної суперечки» С.Кратохвіла, рольовими іграми, що дозволяють відпрацьовувати дану техніку.

Ознайомлення з деякими явищами, що можуть мати місце в шлюбно-сімейних стосунках, а саме: ревнощами, подружньою зрадою та феноменом прощення в психології подружніх стосунків; розгляд їх причин та наслідків.

Запитання для самоконтролю

1. Поміркуйте, чи можливо уникнути конфліктів в подружніх стосунках ?
2. В чому полягає цінність конфліктів, і зокрема подружніх?
3. Чи погоджуєтеся ви з думкою, що найважливішим є не попередження конфліктів, а їх вирішення?
4. Проаналізуйте найбільш «популярні» причини сімейних конфліктів.
5. Чим обумовлені порушення комунікації в сім'ї ?
6. Проаналізуйте типологію сімейного конфлікту за Н. Пезешкіаном.
7. В чому полягає сутність і психологічне підґрунтя розв'язання конфлікту через модель «Сімейна рада» Т.Гордона ?
8. В чому полягають основні завдання психологічної допомоги сім'ї ?
9. Розгляньте і прокоментуйте «Кодекс суперечки», що був розроблений психологами.

10. Проаналізуйте 2 основні тактики виходу із сімейного конфлікту.

Тестові завдання для перевірки знань

1. З якими дисциплінами пов'язана психологія сім'ї ?

- а) психологія особистості, педагогічні психологія, психологія конфлікту.
- б) порівняльна психологія, патопсихологія, соціологія.
- в) історія, філософія, клінічна психологія;
- г) біологія, фізіологія, гігієна, анатомія.

2. Виберіть правильний перелік і послідовність фаз конфлікту:

- а) латентна, демонстративна, агресивна, батальна;
- б) агресивна, фаза домовленостей, латентна, перемир'я.
- в) батальна, латентна, агресивна, демонстративна;
- г) латентна, фаза обробки, демонстративна, батальна.

3. Незалежно від причин виникнення кожний сімейний конфлікт має:

Тематика доповідей та рефератів

1. Насилля в сім'ї.
2. Роль подружньої сумісності в підтримці стабільності шлюбу.
3. Вплив невиліковної хвороби на особистість дитини-інваліда.
4. Особливості подружніх стосунків в сім'ях, що мають хвору дитину.
5. Технології раннього виявлення сімейних проблем.
6. Чи реальна безконфліктна сім'я?
7. Психологічний портрет «проблемної» сім'ї.
8. Методи корекції шлюбно-сімейних стосунків.

6. Тема: Проблема розлучень та повторних шлюбів.

Розлучення як ненормативна сімейна криза. Причини розлучень. Періодизація процесів після розлучень. Класифікація стадій переживання втрати при переживанні втрати – розлучення за моделлю Ш.Кюблер-Росс.

Правила у бінуклеарній сім'ї. Наслідки розлучення для чоловіків, жінок, дітей. Вплив розлучення батьків на дітей. Повторні шлюби.

Рекомендована література: [3, 12, 15, 16, 21, 24, 28, 37].

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ

Вивчаючи дану тему необхідно орієнтуватися в наступних поняттях та явищах: історичні факти про розлучення, руйнування стосунків, фактори, причини та наслідки розлучення, стадії розлучення, психологічна допомога при розлученні. Повторні шлюби.

- а) 3 фази;
- б) 4 фази;
- в) 5 фаз;
- г) 6 фаз.

3. Ревнощі поділяють на :

- а) ревнощі через образу, дитячі ревнощі, жіночі ревнощі;
- б) ревнощі «власника», ревнощі через образу, відображені ревнощі;
- в) ревнощі старших дітей до молодших, ревнощі через заздрість;
- г) відображені ревнощі, жіночі ревнощі, чоловічі ревнощі.

5. Ознаками нещасливих сімей є:

- а) низькі матеріальні можливості;
- б) наявність дітей;
- в) відсутність житла;
- г) відсутність одного із подружжя;
- д) низька культура спілкування.

При розгляді та опрацюванні даної теми важливим є знайомлення з історичними фактами щодо явища розлучення в історії людства.

Важливо здійснити аналіз основних причин розлучень та причин зростання кількості розлучень в сучасному світі; факторів ризику, що збільшують ймовірність розпаду шлюбно-сімейних стосунків.

Ознайомлення з моделями розлучення, що запропоновані різними авторами: А.Маслоу, С.Даком, Ш.Кюблер-Росс. Аналіз наслідків розлучення для суспільства, для людей, що розлучаються та для дітей. Опрацювання питання повторних шлюбів, їх психологічних проблем.

Запитання для самоконтролю

1. Хто з вітчизняних та зарубіжних науковців займався питанням вивченням і дослідженням розлучення, розірвання шлюбно-сімейних стосунків?

2. Які почуття, зазвичай, супроводжують процес розлучення?

3. Які існують негативні і позитивні наслідки розлучення?

4. З якими психологічними проблемами зустрічається неповна сім'я?

5. Хто з вчених досліджував особливості впливу сім'ї на формування і розвиток особистості дитини?

6. Як Ви розумієте вислів М.Монтеня «Руйнується сім'я - валиться держава»?

7. Що означає поняття «змішана сім'я?» і які її завдання?

8. Які головні психологічні проблеми повторного шлюбу?

9. Висвітлити та прокоментувати негативні наслідки розлучення для чоловіків, жінок, дітей.

Тестові завдання

1. Скільки стадій розлучення існує згідно моделі відомого психолога А.Маслоу:

а) 4;

б) 5;

в) 6;

г) 7.

в) в тому один від одного;

г) фактор часу.

4. У вузькому значення проблемна сім'я - це...

а) категорія сім'ї, яка не здатна конструктивно розв'язувати проблеми які виникають на певній

стадії життєвого циклу;

б) деструктивна сім'я;

в) неповна сім'я;

г) дисгармонійна сім'я.

2. Сім'я, яка складається із кількох поколінь родичів:

а) нуклеарна;

б) традиційна;

в) змішана;

г) полігамна.

5. До типів проблемної сім'ї відносять:

а) сім'ї алкоголіків;

б) патріархальна;

в) сім'ї з проблемами комунікації;

г) моногамну.

3. Однією з причин розлучення є:

а) зміни в шлюбно - сімейних стосунках;

б) обмеження свободи;

Тематика доповідей та рефератів

1. Розлучення та його наслідки.

2. Перша помилка повторного шлюбу.

3. Наслідки розлучення для чоловіків і жінок.

4. Наслідки розлучення для дітей.

5. Повторний шлюб: крах або нове життя?

6. Розлучення як соціально-психологічний феномен та особливості його перебігу в різних соціальних групах.

7. Тема: Сімейна соціалізація і сімейне виховання

Роль сім'ї в соціалізації дитини. Особливості соціалізації дитини в сім'ї. Психологічні механізми соціалізації, за допомогою яких батьки впливають на дітей.

Специфіка сімейного виховання. Особливості стилів сімейного виховання. Класифікація стилів сімейного виховання. Взаємозв'язок стилів виховання і особливостей становлення особистості дитини.

Вплив неадекватного батьківського ставлення до дитини на відхилення в її психічному й особистісному розвитку. Причини неадекватного батьківського ставлення до дитини.

Рекомендована література: [1, 6, 12, 15, 16, 17, 44, 51].

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ

Вивчаючи дану тему необхідно орієнтуватися в наступних поняттях та явищах: процес соціалізації, механізми соціалізації, виховання, вплив, наслідування, стилі виховання, батьківська позиція, основні характеристики дитячо-батьківських стосунків, жорстокість до дітей, дисгармонійне виховання.

В даній темі сім'я розглядається як осередок суспільства (соціальний інститут), що відіграє надзвичайно важливу роль в розвитку та формуванні особистості, оскільки немає країни без сім'ї та сімейно-родинних відносин.

При розгляді даної теми необхідно ознайомитися з особливістю сім'ї як соціальним інститутом, що має ряд специфічних ознак та особливістю сімейної соціалізації, її механізмами.

Розглянути основні характеристики дитячо-батьківських відносин, їх інтеграційні показники.

Ознайомлення з типами сімейного виховання, класифікацією основних типів сімейного виховання; показниками поведінки батьків, що впливають на формування у дітей певних рис. Аналіз опитувальника «АСВ» Е.Г.Ейдемільера та В.В.Юстіцькіса, що висвітлює типи дисгармонійного виховання; розгляд причин неадекватного ставлення до дитини.

Опрацювання питання щодо жорстокого поводження з дітьми.

Запитання для самоконтролю

1. Що таке процес соціалізації і як цей процес здійснюється в сім'ї ?
2. Перелічіть основні типи батьківсько-дитячих стосунків.
3. Які ролі може грати дитина в сім'ї ?
4. Які існують наслідки процесу деривації на розвиток дитини ?
5. Які параметри визначають процес виховання в сім'ї ?
6. Які існують типи сімейного виховання ?
7. Прокоментуйте типи дисгармонійного виховання дитини в сім'ї; проаналізуйте, який з них є найбільш травмуючим для дитини і чому ?
8. Чи потрібні вимоги та заборони в вихованні дитини ?
9. Що таке «батьківська позиція», «стиль виховання» ?
10. В чому полягають причини порушення типу сімейного виховання ?
11. Чи потрібно батькам у питаннях виховання дотримуватися єдиної стратегії та тактики виховання ?
12. Хто з вчених досліджував особливості впливу сім'ї на формування і розвиток особистості дитини ?
13. Які вікові і гендерні особливості взаємодії підлітків з батьком і матір'ю ?

Тестові завдання для перевірки знань

1. Який із перерахованих зовнішніх факторів відіграє важливу роль в інтелектуальному розвитку дитини:

- а) їжа, харчування;
- б) правильний фізичний догляд;
- в) виховання рідної матір'ю;
- г) психічна стимуляція.

2. Хто здійснюючи виховний вплив в найбільшій мірі впливає на дитину:

- а) мати і батько;
- б) бабуся і дідусь;
- в) сусіди;
- г) вихователі ДНЗ;
- д) вчитель у школі.

3. Які фактори впливають на процес виховання дітей у родині:

- а) кількість членів в родині;

б) місце проживання (мегаполіс, село, район);

в) матеріально-економічна забезпеченість;

4. Про успішність виховного впливу можна говорити при:

а) позитивній відповідній реакції з боку дитини;

б) негативній відповідній реакції з боку дитини;

в) нейтральній відповідній реакції з боку дитини.

г) соціальний статус і рівень освіти батьків;

д) ставлення до дітей.

5. Методи сімейного виховання:

а) переконання;

б) особистий приклад;

в) заохочення;

г) покарання моральне;

д) покарання фізичне;

е) покарання вербальне (за допомогою «міцного» слова).

Тематика доповідей та рефератів

1. Роль матері в соціалізації дитини.

2. Роль батька у соціалізації дитини.

3. Роль сіблінгів в процесі виховання і соціалізації.

4. Види неправильного виховання. Причини і наслідки.

5. Державна політика України щодо дітей сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування.

6. Дитячі будинки сімейного типу як сучасна альтернатива сім'ї.

7. Розвиток дитини і дериґаційні впливи.

8. Процедура усиновлення дітей-сиріт.

8. Тема: Методи вивчення сучасної сім'ї та її діагностика.

Мета та завдання психологічної діагностики сім'ї. Методи психологічного вивчення сім'ї. Умови і техніки проведення соціально-психологічних досліджень сім'ї.

Параметри діагностики подружніх стосунків і відповідні методики. Порядок зняття, збору, класифікації, зберігання і застосування отриманої інформації.

Регламентация соціально-діагностичних досліджень сім'ї у сучасних умовах. Проблеми і труднощі здійснення і отримання діагностичної інформації про сім'ю.

Рекомендована література:[8, 9, 10, 50, 51, 52].

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ

Вивчаючи дану тему необхідно орієнтуватися в наступних поняттях та явищах: мета та завдання психодіагностики сім'ї, методи вивчення сім'ї, типологія психодіагностичних методик обстеження сім'ї, труднощі здійснення психологічного обстеження сім'ї.

Опрацювання даної теми варто розпочати ознайомленням з метою та завданнями психологічної діагностики сім'ї; опрацювання підходів до вивчення сім'ї (індивідуального та системного).

Розглянути етапи розвитку сімейної діагностики, загальну типологію методик психологічного обстеження сім'ї: методики, що діагностують взаємини молодих людей в дошлюбний період, методики, що діагностують подружні відносини, методики, що діагностують індивідуальність подружжя, методики, що діагностують сімейне дозвілля, інтереси і цінності, методики, що досліджують морально-психологічні основи подружніх відносин та група методик, що досліджують дитячо-батьківські відносини.

Запитання для самоконтролю та практичне завдання

Висвіплити і прокоментувати провідні методики дослідження сім'ї, (подружньої підсистеми, підсистеми батьків-дітей, дитячої підсистеми). А саме:

- проєктивна малюноква методика «Моя сім'я»;
- методика PARI;
- методика АСВ (Аналіз сімейних взаємостосунків);

- методика «Генограма»;
- методика «Опросник А.С.Кочаряна «Реакції подружжя на конфлікт»;
- Системний тест Герінга.

Запитання для самоконтролю

1. Якою є головна мета і завдання психологічної діагностики сім'ї?
2. Висвітліть порядок зняття, збору, класифікації, зберігання і застосування отриманої інформації.
3. Якою є регламентація соціально-діагностичних досліджень сім'ї у сучасних умовах.
4. Чим обумовлюється проблематичність здійснення психологічного обстеження сім'ї?
5. Які вчені закладали підґрунтя психодіагностики сім'ї?
6. Підходи до психологічної діагностики сім'ї.
7. Перелічіть та прокоментуйте методики, за допомогою яких можна визначити особливості взаємин у сім'ї.
8. Висвітліть та прокоментуйте методики психодіагностики стилів сімейного виховання.
9. Порівняйте особливості психологічної діагностики сім'ї на основі індивідуального і системного підходів.
10. Прокоментуйте та охарактеризуйте методи та методики психодіагностики сім'ї як системи.

Тести для перевірки знань

1. З якими дисциплінами пов'язана психологія сім'ї ?

- а) психологія особистості, педагогічні психологія, психологія конфлікту.
- б) порівняльна психологія, патопсихологія, соціологія.
- в) історія, філософія, клінічна психологія;
- г) біологія, фізіологія, гігієна, анатомія.

2. Хто розробив тест «АСВ» і описав типи неправильного виховання дитини в сім'ї?

- а) А. Волкова;
- б) Е.Ейдеміллер;
- в) О. Еткінд;
- г) С.Кратохвіл.

3. За методикою «сімейна генограма» кожному члену сім'ї пропонується:

- а) відповісти на 20 запитань;
- б) намалювати коло і в ньому себе і членів своєї родини у формі кружків, підписуючи їх

так, щоб було зрозуміло, хто з членів сім'ї де розміщений;

- в) намалювати свою сім'ю у 3-4-х поколіннях у вигляді генеалогічного дерева;
- г) надати інформацію про свою сім'ю продовжуючи незакінчені речення.

4.Основою аналітичного дослідження сім'ї є:

- а) аналітична ідеологія;
- б) експериментальний метод;
- в) математично-статистичні методи обробки даних;
- г) усі відповіді правильні.

5.Які види психологічної допомоги сім'ї використовуються у роботі з сім'єю ?

- а) групове психологічне консультування;
- б) індивідуальне психологічне консультування;
- в) сімейна психотерапія;
- г) психологічна просвіта і психопрофілактика;
- д) усі відповіді правильні.

Тематика доповідей та рефератів

1. Розвиток психодіагностики сім'ї в історичному параметрі.
2. Алгоритм психодіагностичного обстеження сім'ї.
3. Умови і техніки проведення соціально-психологічних досліджень сім'ї.
4. Соціально-психологічне вивчення сім'ї в сучасних умовах.
5. Практика психологічної корекції подружнього життя неблагополучних сімей.

Зміст лекцій

Змістовий модуль 1. Сім'я як одиниця психологічного аналізу

Лекція 1.

Тема: Вступ до дисципліни. Предмет та завдання «Психології сім'ї» на сучасному етапі.

1. Об'єкт, предмет та головні категорії дисципліни. Становлення сімейної психології як наукової дисципліни.

2. Місце «Психології сім'ї» в системі гуманітарних та спеціальних дисциплін. Психологія сім'ї як міждисциплінарна галузь знань. Зв'язки «Психології сім'ї» з загальною, соціальною психологією та етнопсихологією, її завдання в суспільстві.

3. Соціально-психологічна сутність сім'ї та її структура. Специфіка сім'ї як соціально-психологічного феномену.

4. Вплив соціальних умов на розвиток сім'ї. Роль держави та соціальних інститутів у розвитку сучасної сім'ї в Україні.

5. Значення дисципліни «Психологія сім'ї» в професійній діяльності практичного психолога.

Основні поняття: психологія сім'ї, теоретична основа дисципліни «Психологія сім'ї», предмет, об'єкт, завдання психології сім'ї, сфери прикладання знань з психології сім'ї, розвиток сучасної сім'ї, організація роботи психолога з сім'єю.

1.1 Психологія сім'ї — відносно молода галузь психологічного знання, що знаходиться у стадії свого становлення. Вона базується на найбагатшій практиці сімейної психотерапії, досвіді психологічної допомоги сім'ї і сімейного консультування, практиці психологічного консультування батьків з питань виховання і розвитку дітей і підлітків.

Відмітною особливістю «Психології сім'ї» як наукової дисципліни став її нерозривний зв'язок з психологічною практикою. Саме соціальний запит на оптимізацію життєдіяльності сім'ї, підвищення ефективності шлюбу і дитячо-батьківських стосунків, рішення проблем виховання дітей в сім'ї прискорив розвиток і процес інституціоналізації цієї наукової дисципліни.

Теоретичною основою психології сім'ї стали дослідження в:

- соціальній психології,
- психології особистості,
- психології розвитку,
- педагогічної психології,
- клінічної психології.

Система наукових знань, здобута в різних сферах психологічного дослідження, досвід практики надання психологічної допомоги сім'ї і сімейного консультування створили *теоретичну основу сучасної сімейної психології*, актуальним завданням якої є інтеграція знань про сім'ю і практичного досвіду роботи з сім'єю в цілісну психологічну дисципліну — **психологію сім'ї**.

Предметом психології сім'ї є функціональна структура сім'ї, основні закономірності і динаміка її розвитку; розвиток особистості в сім'ї.

Завдання психології сім'ї включають:

- дослідження закономірностей становлення і розвитку функціонально-ролевої структури сім'ї на різних стадіях її життєвого циклу;
- вивчення дошлюбного періоду, особливостей пошуку і вибору шлюбного партнера;
- вивчення психологічних особливостей подружніх стосунків;
- вивчення психологічних особливостей дитячо-батьківських стосунків;
- вивчення ролі сімейного виховання в розвитку дитини на різних вікових стадіях;
- вивчення ненормативних криз сім'ї і вироблення стратегій їх подолання.

Практичне застосування знань в області психології сім'ї припускає наступні види діяльності практичного психолога та сімейного консультанта :

- психологічне консультування з питань шлюбу, включаючи вибір шлюбного партнера і укладення шлюбу;
- консультування з питань подружніх стосунків (діагностика, корекція, профілактика);
- психологічна допомога сім'ї в кризових ситуаціях і при розлученнях;
- консультування, діагностика, профілактика і корекція дитячо-батьківських стосунків;
- психологічне консультування з питань виховання і розвитку дітей і підлітків (діагностика, профілактика, корекція порушень і відхилень в розвитку);
- психологічне консультування по проблемах виховання дітей «групи ризику» і обдарованих дітей;
- психологічна допомога в питаннях усиновлення і виховання прийомних дітей;
- психологічна профілактика відхилень і порушень розвитку дітей і підлітків, що виховуються «без сім'ї» (в умовах депривації спілкування з близьким дорослим);
- психологічне консультування і супровід вагітності та пологів;
- психологічний супровід становлення батьківства.

У всі часи *сім'я* була консервативною малою групою, яка ніколи поспішно не реагувала на різноманітні впливи навколишнього середовища, а прагнула цілісно їх осмислити та прийняти виважене рішення, яке б відповідало її інтересам. Внутрішня організація сім'ї зумовлена домовленістю її засновників - подружжям, яке в сімейних відносинах має культивувати турботу одне про одного, піклування, зрештою, зберігати, продовжувати, формувати нові родинні традиції, тобто мета спільного проживання уже наперед визначається подружжям під впливом старших родичів, інших референтних осіб, а згодом - усіма членами сім'ї, зокрема дітьми.

Сім'я - це місце та умова постійної реалізації власного досвіду, знань, без яких неможлива наступність поколінь і, як наслідок, гармонічне існування й розвиток людської спільноти. Сім'я зіштовхується з унікальними ситуаціями, труднощами й суперечностями, що виникають, як правило, в обмеженому життєвому просторі, стійкий первинний вплив якого на підростаючу особистість історично визначався певною замкнутістю, географічною близькістю родичів, відсутністю в сім'ї міграційних процесів, які б негативно впливали на рівень родинного інтимно-особистісного спілкування. Певна соціальна ізоляваність сім'ї як групи, з одного боку, посилювала її родинні традиції, дисциплінованість, відповідальність, з іншого - обмежувала адміністративне, педагогічне та інші втручання до неї, навіть у випадках внутрішньої односторонньої або взаємної жорстокості.

Із соціально-психологічного погляду *сім'я є малою соціальною групою людей*, що заснована на шлюбі та(чи) кровній спорідненості і функціонує на основі спільного побуту, матеріальної і моральної взаємодопомоги.

Сім'я як мала група має певні особливості:

- жорсткі нормативні установки сімейних стосунків, що зумовлюються існуванням у кожній культурі чітко окреслених уявлень про те, коли найдоцільніше створювати сім'ю, якими мають бути стосунки між подружжям, батьками і дітьми, як розподіляються обов'язки між членами сім'ї, які заохочення і санкції необхідно застосовувати до членів сім'ї в різних ситуаціях тощо; крім того, сім'я безпосередньо залежить від суспільних інститутів, що регулюють порядок взяття і розірвання шлюбу, особливих прав і привілеїв, застосування певних санкцій (наприклад, позбавлення батьківських прав) тощо;
- чітко окреслену гетерогенність складу сім'ї за статтю, віком, що зумовлює різні потреби, ціннісні орієнтації членів сім'ї тощо;
- закритий характер сімейної групи, що зумовлюється певною конфіденційністю стосунків, обмеженою можливістю і чіткою регламентацією порядку входження в сім'ю нових членів і виходу з неї, мало того, іноді неможливістю виходу із сім'ї (наприклад, неможливо припинити об'єктивно існуючу спорідненість);
- чітко визначену поліфункціональність сім'ї, що часто пов'язано з великою кількістю сімейних ролей, численними аспектами сімейного життя, які мають суперечливий характер;
- "історичність", тобто на життєдіяльність сім'ї впливають не тільки якісні етапи її розвитку (залицання, народження дітей та ін.), а й безпосередній досвід сімейного життя дорослих членів сім'ї

в їхніх батьківських сім'ях, коли вони самі були дітьми;

- чітко окреслену емоційність сімейних стосунків, які мають абсолютний характер, що зумовлює велику суб'єктивну важливість багатьох, навіть об'єктивно незначних аспектів життєдіяльності сім'ї і робить (з урахуванням впливу певних культурних стереотипів) успіх чи невдачу в сім'ї винятково значущими для людини, впливаючи на її світовідчуття, психічний і соматичний стан здоров'я.

На психічний і соматичний стан здоров'я людини особливо несприятливо впливають такі сімейно обумовлені переживання:

- глобальна сімейна незадоволеність, фрустрація через різкі розбіжності між очікуваннями індивіда і реальними умовами життя в сім'ї; при цьому характер впливу незадоволеності значною мірою залежить від міри усвідомлення такого стану. Якщо незадоволеність сім'єю усвідомлюється, вона обертається на відкриті конфлікти подружжя, взаємну агресію, якщо незадоволеність не усвідомлюється, а подружжя стверджує, що все нормально, пояснюючи негаразди в сім'ї виключно зовнішніми об'єктивними обставинами, це найчастіше призводить до неврозів, депресії, алкоголізму, акцентуацій характеру тощо;

- так звана сімейна тривожність, що виявляється в перебільшених страхах щодо здоров'я, певних особливостях спілкування та поведінки членів сім'ї і переживанні безпорадності, нездатності запобігти несприятливому перебігу подій;

- почуття провини, пов'язане із сім'єю, коли індивід вважає себе (усвідомлено чи неусвідомлено) винуватцем сімейних негараздів і через характерологічні особливості схильний сприймати поведінку інших членів сім'ї як обвинувальну, хоча насправді це не так;

- надмірне нервово-психічне напруження, пов'язане зі значними перешкодами щодо задоволення потреб сім'ї, коли навіть помітні зусилля індивіда не дають бажаних результатів, створюючи внутрішній конфлікт, який особливо загострюється тоді, коли сім'я висуває до цього члена сім'ї суперечливі вимоги і покладає на нього відповідальність за їх дотримання. Наприклад, коли дружина, звинувачуючи чоловіка у небажанні допомогти їй по господарству, водночас гостро критикує будь-які намагання чоловіка їй допомогти.

За останнє десятиліття наміпилися ряд тривожних **тенденцій**, що свідчать про кризові явища в житті сім'ї, зачіпають як подружні, так і дитячо-батьківські стосунки.

Актуальність розвитку нової наукової дисципліни — **психології сім'ї (заснування – початок 70-х років ХХ століття)** — пов'язана із загальним погіршенням психологічної атмосфери і зростанням дисфункціональності і конфліктності в значній частині сімей.

Тенденції розвитку сучасної сім'ї:

- зниження матеріального рівня сім'ї;
- зростання розлучень (абсолютне і відносне);
- зростання кількості неповних сімей і дітей, народжених поза шлюбом;
- зменшення середньої тривалості шлюбу;
- відтермінування часу вступу до шлюбу;
- проживання подружніх пар без оформлення шлюбу (т. з. громадянський шлюб);
- зменшення розмірів сім'ї і народжуваності дітей з наступним постарінням населення та навіть його депопуляцією;
- домінування однодітних сімей;
- збільшення позашлюбних народжень дітей;
- поява явища дитячої безпритульності;
- збільшення кількості самотніх людей, які свідомо не беруть шлюб;
- зменшення кількості повторних шлюбів, тощо.

Отже, **полімодальна криза в суспільстві** суттєво позначилася на сім'ї - торкнулася її норм і цінностей, а також широкого соціального контексту існування, вплинула на виконання основних функцій сім'ї, спричинила розквіт таких негативних явищ, як алкоголізм, жорстокість і насильство в сім'ї, дитяча безпритульність та ін. Разом з тим сім'я як найближча мала група може виступати для людей - її членів, що переживають стрес, - як психотравмуючим, так і реабілітуючим фактором.

Посилення реабілігуючого фактора пов'язане з нагальним завданням суспільства організувати й надавати сім'ї адекватну соціально-психологічну і психотерапевтичну допомогу.

Аналіз тенденцій розвитку сучасної сім'ї показує, що вона тяжіє до **егалітарної нуклеарної** малодітної сім'ї, часто з орієнтацією на подружню, у якій основна вісь стосунків визначається свояцтвом (чоловік — дружина), а не спорідненістю і батьківством.

Показники еволюції сім'ї :

1) структурні зрушення (рух від спорідненості (батько — син) до свояцтва (чоловік — дружина), нуклеарності);

2) функціональні зрушення (егалітаризація);

3) активізація особистісної взаємодії членів сім'ї.

Різна інтенсивність цих процесів зумовлює виникнення й одночасне існування різних типів родин. Мало того, сучасна сім'я нагадує багатопшаровий пиріг — у ній можна знайти риси і традиційних, і нових сімейних укладів.

Суперечливі тенденції у структурі і динаміці сім'ї одночасно з великою роллю сім'ї у забезпеченні особистого щастя людини актуалізують проблему стабільності шлюбу і сім'ї, ґрунтовної підготовки молоді до сімейного життя.

Практичний психолог сьогодні вкрай потрібен при розв'язанні проблем сім'ї, підготовки молоді до сімейного життя, виробленні оптимальних шляхів попередження та розв'язання сімейних конфліктів тощо.

Використана література:[4, 9, 10, 17, 20, 22].

Лекція 2.

Тема: Джерела та тенденції розвитку сім'ї в сучасному світі

План

1. Форми організації шлюбу і сім'ї, їх джерела і еволюція.
2. Патріархальна сім'я та її трансформації.
3. Нормативні і квазі-сімейні моделі сім'ї та шлюбу.
4. Психологічно благополучна і неблагополучна сучасна сім'я.
5. Психологічне здоров'я сучасної сім'ї.

Основні поняття: шлюб, форми організації шлюбу в старовина і в сучасному світі, українська традиційна сім'я, психологічно благополучна і неблагополучна сім'я, психологічне здоров'я сім'ї, різновиди шлюбно-сімейних стосунків сучасності.

Вступ до шлюбу і створення сім'ї нині настільки пересічне явище, що здається, так було завжди. **Європейський тип шлюбності** виник більше 300 років тому, але історія виникнення **моногамної сім'ї** налічує багато тисячоліть.

Вважається, що в первісному людському суспільстві існував *проміскуїтет*, тобто мали місце невпорядковані статеві стосунки, коли самці злучалися по черзі з різними самками. Ідея про спільність дружин і безладному статевому спілкуванні, що панували в первісному стані людства, не нова, проте абсолютно нерегульовані статеві відносини навряд чи існували коли-небудь.

Прямоходіння і перехід до м'ясної їжі, якої завжди не вистачало, повинні були ускладнити взаємини в людському суспільстві, що неминуче вело до бійок і вбивств. Про це свідчать знахідки черепів передлюдей, на яких є сліди численних переломів.

Фактором, що перешкоджає повному знищенню раннього людського співтовариства, могло служити створення стійких парних зв'язків.

У первісному періоді людства типовими були такі види шлюбно-сімейних відносин:

1. Неподільна сім'я, що складається з групи родичів; жінки і діти не мають певного чоловіка і батька, вони належать усім чоловікам групи.

2. Сегментарная сім'я: глава сім'ї має окремих дружин, у братів - загальні дружини, а всі сестри мають кілька спільних чоловіків.

3. Індивідуальна сім'я: спільність дружин знищена, кожен чоловік має одну або кілька дружин (моногінія, полігінія), або жінка має кілька чоловіків (поліандрія).

Наявність полігамії у примітивних народів пов'язують з двома причинами:

1. У них немає «єдинобожжя», - існує пантеон богів: старший і підлеглі.
2. Відсутність аскези.

Полігамія закріпилася в тих країнах, де панівною релігією є іслам, дівчаток там народжувалося більше, ніж хлопчиків, до того ж через постійні війни цей перекис ставав ще різкіше. За законами шариату мусульманин може мати не більше 4 дружин, кількість наложниць не обмежувалася. **Полігамні** відносини зовсім не заперечують любов, але любов не завжди буває і в моногамних шлюбах.

Поліандрія виникла, по-перше, внаслідок пережитків матріархату, коли жінка вибирала собі чоловіка (або чоловіків) за своїм смаком, по-друге, у деяких народів були прийняті величезні викупи за наречену, от і доводилося батькам декількох братів «купувати» їм одну дружину на всіх, по-третє, значне перевищення числа жінок над кількістю чоловіків у шлюбному віці.

Моногамний шлюб був наступним етапом розвитку шлюбних відносин. Материнство завжди достовірно відомо, а батьківство - ні. Єдиний «надійний» спосіб для чоловіка отримати в спадкоємці свою власну дитину - жорстко контролювати і обмежувати жінку. Патріархат за своєю психологічною суттю виражає не владу чоловіка, а владу батька, оскільки пов'язаний з спадковим правом. У цьому сенсі, моногамний союз варто було б розуміти як односторонньо-парний зв'язок: жінка до моногамії перейшла (її перевели), а чоловік - ні.

Проте, все частіше зустрічі чоловіків і жінок стали носити вибіркового характер, що поступово зміцнилося як подружжя за вибором. Ймовірно, велику роль тут зіграла жінка. Якщо вже її обмежують, «прив'язують» до домашнього вогнища, по суті передають у власність чоловіка, за яким закріплюються ролі годувальника, добувача і спадкоємця, то нехай це буде «любий» чоловік. Поступово моногамія з домінуючого поведінки стає домінуючою цінністю. У моногамних парах велике значення має вибір, сім'ї будуються на основі симпатії та любові, цінується подружня вірність.

Вперше в історії **рівність чоловіків і жінок** перед законом проголосила Французька революція 1793 р., коли були введені шлюб за взаємною згодою, система розлучень, скасовано відмінність дітей на законних і незаконних.

Таким чином, шлях до моногамної сім'ї був довгим і складним. Відносини між статями постійно зазнавали змін. Відбуваються вони і нині: змінюються погляди на статево-рольову поведінку чоловіків і жінок, трансформуються сімейні функції.

У всіх країнах рівень урбанізації впливає на структуру сім'ї:

- Рідше зустрічаються розширені сім'ї.
- Зменшується чисельність дітей у сім'ї.
- У сучасних містах різко зростає вільний вибір партнера.
- Збільшується вік молодих людей, що вступають у шлюб.
- Знижується влада батьків над дітьми і влада чоловіків над жінками.

Приклади шлюбно-сімейних стосунків в історії людства:

Язичницька сім'я. Прикладом сімейних відносин, характерних для язичницької культури, є відносини в російській сім'ї в XII-XIV ст. Відносини чоловіка і дружини в сім'ї в ті часи будувалися не на відносинах «домінування-підпорядкування», а на споконвічній конфліктності», - вважає В.Н. Дружинін. Жінка володіла свободою як дошлюбної, так і в шлюбі. Обмежувалася не тільки влада батька, а й влада чоловіка. Жінка мала можливість розлучення і могла повернутися до матері та батька.

В цілому ж нормативна дохристиянська модель сім'ї описується таким чином: батьки (батько й мати) можуть перебувати в різних відносинах: «домінування-підпорядкування» або «конфлікту»,

боротьби. Батьки (як ціле) протистоять дітям, одне покоління бореться з іншим. Діти завжди в підпорядкуванні.

Староєврейська сім'я. Дослідники давньоєврейської сім'ї виявили в ній елементи фратріархата (коли головою є старший брат), матріархату, але в цілому уклад давньоєврейської сім'ї патріархальний. Чоловік був господарем своєї дружини: він спав з нею, вона народжувала йому дітей, і він мав абсолютну владу над потомством.

Родина не була замкнутою: у неї входили всі кровні родичі, а також слуги, раби, нахлібниці, вдови, сироти, що мають відношення до сім'ї. Всі вони перебували під захистом родини. Позашлюбний секс був заборонений, і за зраду або блуд належало нести покарання.

Існувало чітке розрізнення значущості чоловіки і жінки. Чоловік мав більшої свободою і цінністю в очах суспільства. Призначенням жінки було виношувати і народжувати дітей для свого чоловіка і допомагати йому у всіх його справах. Вона повинна була робити його щасливим, задовольняти його сексуальні потреби і в усьому слідувати його наказам. Соціального статусу у жінки фактично не було, і всі рішення приймалися чоловіками. Щоб висловити свої вимоги, у розпорядженні жінки було безліч засобів - гнів, капризи, злий язик - однак ідеалом завжди залишалася покірна жінка.

Шлюб в Стародавньому світі. Виникнення міської цивілізації, розвиток навичок письма і читання привели до перших письмових законів про шлюб, що з'явилися в Стародавньому Вавілоні. Шлюб в ті часи був і економічною угодою: майбутній чоловік повинен був викупити дівчину у її батька. У всіх стародавніх культурах шлюб-угода і шлюб-угода були звичайним явищем.

У період рабовласництва в Стародавній Греції було відомо 4 типи жінок:

1. матрони - респектабельні, заміжні жінки, матері дітей;
2. гетери - освічені і обдаровані жінки;
3. рабині, що були наложницями плебеїв.
4. жриці - служительки різних культів, «містичні» жінки.

Звичай в **Стародавній Спарті** ілюструється таким прикладом. Спартанець дозволяв вступати в статевий зв'язок зі своєю дружиною будь-якому чоловіку, який його про це просив. Жінка при цьому залишалася в будинку чоловіка, народжена нею дитина від стороннього чоловіка також залишався в сім'ї (якщо це був здоровий, міцний хлопчик). Пояснювалося це з точки зору єдиної мети шлюбу спартанців, яка полягала в народженні дітей.

Європейський шлюб в Середньовіччі.

Протягом IV і V століть Європа постійно піддавалася нашествю північних племен варварів, які приносили свої уявлення про шлюб, свої шлюбні обряди. Наприклад, у відповідності з традиціями німецьких племен шлюб був моногамним, а подружжя невірність, як чоловіка, так і дружини, суворо каралися мораллю і законом. Французькі племена, навпаки, схвалювали полігамію і дозволяли купівлю-продаж наречених. При цьому майже у всіх варварських племен вважалося, що шлюб існує заради сім'ї, заради сексуальної та економічної зручності.

З переходом від племінної до національної спільності, у міру посилення королівської влади, феодалні вожді поступово втрачали свою абсолютну владу, в тому числі - право приймати рішення про шлюби своїх васалів і смердів.

Часи середньовіччя овіяні ореолом лицарства. Однак у шлюбному сфері ситуація виглядала наступним чином: лицарі повинні були одружитися на дамах свого кола. По суті, шлюб був соціально-економічною угодою: з одного боку, дівчина «продавала» свою невинність, цнотливість, з іншого - чоловік брав на себе зобов'язання утримувати і забезпечувати себе і своїх майбутніх дітей. Уявлення про трубадура Середньовіччя непогано поєднується з образом «рогоносця».

До епохи Відродження і Реформації стали можливі шлюби, засновані на добровільному союзі. Одночасно стала поширюватися і більш ліберальна точка зору на шлюб, з'явилися нові духовні і сексуальні віяння.

Християнська модель сім'ї. Перемога християнської моделі сім'ї над язичницької характеризується зміною типів відносин між батьком, матір'ю і дитиною.

«Ідеальна» християнська сім'я включає: Отця, Сина і Мати (Богородицю). Вона будується на основі принципу влади - суміщення відповідальності і домінування. Ієрархія за шкалою «домінування-підпорядкування» така: батько - син - мати. За шкалою відповідальності ієрархія інша: батько - мати - син. Дружина знаходиться в підлеглому положенні, разом з тим це підлегле становище передбачає включення дружини в сферу психологічної близькості.

Крім «ідеальної» божественної сім'ї християнство пропонує варіант «земний» реальної родини. Слова «Святе сімейство» характеризують земну родину Ісуса Христа: його самого, прийомного батька - Йосипа, Діву Марію.

Християнство розділяє батька-вихователя, що несе відповідальність за життя, здоров'я, добробут сім'ї (в першу чергу - дитини) і батька генетичного, духовного, функцію якого реалізує Бог-Отець. Земна модель християнської сім'ї є класичним варіантом діоцентричної сім'ї. На шкалі відповідальності за сім'ю члени її розташовуються в наступному порядку: батько - мати - син. На шкалі домінування (причетність Божественної сутності) послідовність протилежна: син - мати - батько. Психологічно Марія ближче до сина, а син до матері, ніж обидва до батька.

У християнському Писанні порушені деякі стосуються сексуальних відносин питання, однак, зроблено це у світлі переконаності в наближенні кінця часів, швидкого пришествя Христа і встановлення християнського Царства Божого. Отже, у всіх сімейних відносинах присутній цей «ефект часу».

Нормативні та квазі-сімейні моделі сім'ї та шлюбу.

Буденний термін «нормальна сім'я» - поняття дуже умовне. Можна вважати такою сім'ю, яка забезпечує необхідний мінімум потреб її членів або сім'ю, яка дає необхідну добробут, соціальний захист членам сім'ї, створює умови для соціалізації дітей до досягнення ними психологічної зрілості.

Нормативна модель сім'ї приймається суспільством, відбивається в колективних уявленнях, моральних цінностях, культурі суспільства, в тому числі-в релігійній культурі. Однак, як справедливо зазначає В.М. Дружинін, нормативна модель завжди прихована за конкретними формами її експлікації, які не тільки різноманітні, а й варіативні.

В.Н. Дружинін вважає, що, як і будь-яка інша інституалізована група, сім'я скріплюється відносинами *влади-підпорядкування, взаємовідповідальності і психологічної близькості*.

Домінування в сім'ї. Як правило, соціальні психологи пов'язують домінування з прийняттям соціальної відповідальності за дії групи: домінуючий член групи відповідає за успішність виконання загальної задачі і, крім того, несе відповідальність за збереження нормальних відносин між членами групи. Домінування одного з подружжя є необхідною, але недостатньою умовою стійкості сім'ї, не менше значення може мати задоволеність шлюбом за умови паритетних відносин і спільне проведення дозвілля.

Одним з важливих параметрів, що входять в модель сучасної сім'ї, є **відповідальність**. З точки зору М. Мід, такою є родина, де відповідальність за сім'ю як ціле несе батько. Всі інші типи сімей, де це правило не виконується, потрапляють у розряд аномальних.

Поряд з *зовнішньої відповідальністю* існує *внутрішня відповідальність*, орієнтована на себе. Позитивна внутрішня відповідальність означає самовираження: готовність самостійно діяти, здійснювати вільний вибір і приймати обдумані рішення, спрямовані на активне перетворення навколишнього світу і розвиток моральних якостей особистості, відповідати за їх наслідки не тільки перед суспільством, але й, перш за все, перед своєю совістю. Негативна внутрішня відповідальність виступає у формі саморуйнування і деструкції.

Якщо людина не приймає відповідальності, то виникає почуття самовідчуження, з якого людина рятується втечею в соціальну ідентифікацію. Якщо ж соціальна ідентифікація неуспішна, вона породжує соціальне відчуження, з якого є два виходи: знову бігти або змінити свій соціальний статус або свої особистісні цінності. Якщо ж людина з самого початку приймає відповідальність, то через тотожність самотрансценденції і творчу соціальну ідентифікацію вона приходиться до справжньої єдності з самою собою і з іншими.

Роль лідера, голови сім'ї передбачає саме відповідальність за родину в цілому: її сьогодення, минуле, майбутнє, діяльність і поведінку членів сім'ї, перед собою і сім'єю, перед найближчим соціальним оточенням і тією частиною світу людей (суспільства), до якого належить родина. Це завжди відповідальність за інших, і не просто окремих близьких людей, а за сім'ю як ціле.

Емоційно-психологічна близькість. В інтегрованому вигляді відносини можна описати таким параметром як емоційно-психологічна близькість, яка пов'язана з мотивом афіліації (приєднання).

Потреба в афіліації - це потреба «заводити дружбу і відчувати прихильність. Радіти іншим і жити разом з ними, співпрацювати і спілкуватися, любити, приєднуватися до груп»(Мюррей). Хоча при

цьому мотивація може бути не тільки позитивною (надія на встановлення хороших відносин), а й негативною (страх відкидання).

Афіляція протилежна владі, оскільки любов штовхає людину на вчинки, які він хоче зробити, а страх влади примушує до таких дій, які людина не здійснювала би по своїй волі.

«**Нормальною**» сім'єю В.Н. Дружинін вважає сім'ю, де відповідальність несе чоловік (батько). «**Аномальною**» сім'єю він називає сім'ю, де чоловік не несе такої відповідальності. Якщо відповідальність не несе ніхто - це «псевдосім'я».

Хто домінує в сім'ї? У патріархальній сім'ї домінує батько. У матріархальною родині домінує мати. У так званої «детоцентричної» родині реально (психологічески!) домінує дитина, його потреби або капризи. У егалітарній сім'ї владні функції розподілені, але їх розподіл - постійна ґрунт для конфлікту, можна назвати її конфліктною сім'єю.

Квазі-сімейні моделі та альтернативні форми сучасних шлюбно-сімейних відносин:

- свідомо самотність
- незареєстровану співжиття
- свідомо бездітний шлюб
- розлучення, повторні шлюбно-сімейні відносини
- відкритий шлюб
- гомосексуальний шлюб
- позашлюбний секс
- свінгерство

Найважливішою інтегральною характеристикою *сім'ї* є її **психологічне здоров'я**.

Психологічне здоров'я сім'ї - це комплексний узагальнений показник соціально-психологічної активності її членів у внутрішньосімейних відносинах, в соціальному середовищі і професійній сфері їх діяльності.

Це стан душевного психологічного благополуччя сім'ї, що забезпечує адекватну їхнім життєвим умовам регуляцію поведінки і діяльності всіх членів сім'ї. Психологічне здоров'я це інтегральний показник функціонування сучасної сім'ї, що відображає якісну сторону протікають в ній соціальних і психолого-педагогічних процесів, зокрема здатність сім'ї протистояти небажаним впливам соціального середовища. Цей показник не тотожний поняттю «психічне здоров'я», в якому хоча і відображені групові норми і цінності, які регламентують життя особистості в соціальному середовищі, багато процесів, явища соціально-психологічного рівня залишаються поза сферою його змісту і не вкладаються в традиційно склалося поняття.

Цей показник не тотожний і другий протилежності - поняттю «соціально-психологічний клімат», яке більшою мірою стосується для малих груп різнорідного складу.

Психологічне здоров'я сім'ї як багаторівневе якість її життєдіяльності характеризується адекватністю протікають в ній соціально-психологічних процесів відносин, реакції, орієнтації в проблемній ситуації.

Психологічне здоров'я сім'ї визначається багатьма факторами: соціальним, економічним, біологічним, психологічним і т. д. Найважливішим фактором, його природно-науковою основою є фізичне здоров'я членів сім'ї. Норма у здоров'ї окремої особистості або відхилення від норми адекватно відображаються на психічному здоров'ї не тільки цієї особистості, а в результаті і на психологічному здоров'ї родини. Але тут не може бути жорсткої залежності, оскільки мають місце впливу та інших факторів (у тому числі не завжди однаково з основним). Тому виникає необхідність порівневої та комплексної оцінки цього явища для кожної родини.

При порівневій оцінці значимі три позиції: норма, відхилення від норми, відсутність психологічного здоров'я.

Перша - норма психологічного здоров'я сім'ї умовно визначається діапазоном розвитку індивідуальних і групових психологічних явищ і процесів, в рамках якого гармонійно забезпечується, з одного боку, узгодженість і розумне задоволення потреб членів сім'ї, а з іншого - їх соціальна (внутрішньосімейна) активність. У такому випадку це психологічно здорова родина.

Друга - відхилення від норми в психологічному здоров'ї сім'ї характеризується, як правило, домінуванням тенденції задоволення кожним членом сім'ї своїх особистісних потреб, мінімізацією узгодженості їх дій і частковою відсутністю соціальної (внутрішньо-сімейної) їх активності.

Це характерно для сім'ї, яка потребує психологічному консультуванні і зазвичай піддається психокорекції.

Третя - відсутність психологічного здоров'я сім'ї та її нездатність самостійно коригувати дезорганізують дії її членів. У подібній ситуації переважає внутрішній дискомфорт і часткова (повна) автономність дій її членів по задоволенню суто індивідуальних потреб. Такі ознаки відносяться до психологічно нездорової сім'ї.

У комплексній оцінці психологічного здоров'я сім'ї найбільш значущі особистісна, групова, діяльнісна складові і відповідають їх змісту показники: схожість сімейних цінностей, функціонально-рольова узгодженість, соціально-рольова адекватність, адаптивність в мікросоціальних відносинах, емоційна задоволеність, спрямованість на сімейне довголіття.

До основних критеріїв психологічного здоров'я сім'ї В.С. Торохтій відносить:

1. Подібність сімейних цінностей;
2. Функціонально-рольова узгодженість;
3. Соціально-рольова адекватність;
4. Емоційна задоволеність;
5. Адаптивність в сімейних відносинах;
6. Спрямованість на сімейне довголіття.
7. Ідентичність і стабільність родини.

Поряд з вищезазначеними основними показниками психологічного здоров'я сім'ї, мають місце і такі, як психолого-педагогічна **спроможність або неспроможність родини**, адекватний віком членів сім'ї **рівень зрілості** їхніх стосунків, **мобільність** до предметно-рефлексивним відносин та інші.

Всі ці особливості, інтегруючись в житті малої соціальної групи (сім'ї), надають психологічному здоров'ю сім'ї цілий ряд специфічних властивостей. Найважливіші з них :

- гуманність (психологічне здоров'я сім'ї передбачає розвиненість гуманістичних начал, турботу і увагу до людини як вищу сімейну цінність);
- гармонійність (психологічне здоров'я передбачає високий рівень сумісності членів сім'ї, гармонійність їх відносин);
- життєздатність (психологічне здоров'я сім'ї підкреслює міцність внутрішньо-сімейних зв'язків і взаємозалежностей щодо впливів дезорганізують факторів);
- системність (психологічне здоров'я являє собою систему логічно взаємопов'язаних елементів, а тому його вивчення передбачає системний підхід у розробці та виявленні значущих показників);
- цілісність (психологічне здоров'я - це цілісне явище, а значить, зміна одних елементів неминуче тягне зміну інших його складових);
- динамічність (психологічне здоров'я є динамічним утворенням, процесу розвитку якого притаманні певні етапи і свої специфічні закономірності).

Психологічне здоров'я сім'ї - це повсякденний її стан, реакція на поточні фактори життя; психологічне здоров'я сім'ї може підтримуватися в тій чи іншій мірі частиною або всіма членами сім'ї, компенсаційними можливостями ситуативно значимих показників. Психологічне здоров'я сім'ї як відображення стану певної функції може проявлятися і в інших її сферах життєдіяльності; з часом рейтинг і зміст показників психологічного здоров'я сім'ї стають більш вираженими; психологічне здоров'я сім'ї цілком визначається характером сформованих взаємин серед подружжя.

До основних умов управління психологічним здоров'ям сім'ї слід віднести:

- по-перше, розвиток мотивації шлюбно-сімейних відносин;
- по-друге, формування правильних уявлень про сім'ю і принципах її функціонування;
- по-третє, прищеплення навичок і вмій внутрішньо-сімейної корекції дезорганізує поведінку окремих членів сім'ї;
- по-четверте, своєчасне регулювання внутрішньо-сімейних (подружніх) відносин на основі розвитку всіх видів сумісності;

- по-п'яте, актуалізація факторів стабілізації сім'ї;
- по-шосте, залучення сім'ї в активне життя соціуму.

Розглянуті показники психологічного здоров'я сім'ї створюють загальний психологічний портрет сучасної сім'ї і насамперед характеризують ступінь її благополуччя.

Психологічний портрет сучасної сім'ї, що формується під впливом низки обставин економічного і культурного характеру. Соціологи називають серед них:

- зростання економічної незалежності жінок та їх активне включення в трудову діяльність (а це викликає прагнення жінок до більшої самостійності, перегляду традиційної структури сімейних відносин, до змін традиційних функцій сім'ї, рівноправ'я з чоловіками у прийнятті рішень, у контролі над видатками та майном сім'ї тощо. Недарма німецькому філософу Ф.Ніцше належать слова: «Коли чоловік і жінка стануть рівноправними -сім'я загине»);
- утворення двох центрів життя — праці і дому (раніше професійна діяльність і домашнє господарство існували в єдності, в межах однієї сім'ї);
- еволюція поглядів на сексуальну мораль (або сексуальна революція з послабленням соціального контролю, зростанням анонімності сексуальної поведінки, збереженням секретності позашлюбних зв'язків, діяльністю широкої мережі засобів масової інформації, які проголошують вільне статеве кохання ледь чи не основним мірилом рівня цивілізованості сучасних мужчин і жінок, зміною загального ставлення суспільства до сексуальної поведінки в бік пом'якшення традиційних уявлень про дозволене і недозволене тощо);
- винахід надійних контрацептивних засобів проти запліднення (вперше в історії людства за допомогою таких засобів вдалося відокремити сексуальність від зачаття).

Використана література:[1, 9, 11, 13, 17, 30].

Лекція 3.

Тема: Функціональна-рольова-структура сімейних відносин.

Життєвий цикл сім'ї

План

1. Поняття гендеру. Гендерні стереотипи як основа функціонально-рольової структури сім'ї.
2. Реалізація індивідуальних потреб в шлюбі і різноманітність сімейних функцій.
3. Сімейні ролі і внутрішньо-сімейна рольова структура.
4. Динаміка і періодизація сімейного життя.
5. Нормативні та ненормативні сімейні кризи.

Основні поняття: гендер, гендерні стереотипи, сімейні ролі, розподіл ролей, внутрішньо-рольова сімейна структура, періодизація сімейного життя, сімейні кризи: нормативні і ненормативні.

У психології та сексології під поняттям «**гендер**» розуміється сукупність стандартів і сценаріїв поведінки, котрі суспільство визначає як «жіночі» і «чоловічі», котрі виражаються у двох головних категоріях – маскуліність і фемінність. Вони, у свою чергу, виявляються у стилі одягу, способах ходіння та говоріння, у манерах, захопленнях та інших способах поведінки.

Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) використовує термін «**гендер**» для визначення «соціально обумовлених ролей, моделей поведінки, діяльності, а також атрибутів, які дане товариство вважає необхідними для чоловіків і жінок».

Гендерні відмінності формуються у процесі соціалізації – навчання ролі чоловіків і жінок, який відбувається від перших днів народження до статевозрілого віку, і меншою мірою – пізніше. На це впливають сімейне виховання, школа, взаємодія з іншими дітьми та ігрова активність. Розуміння відмінностей між статями формується починаючи приблизно з двохрічного віку.

Відмінності між жінками та чоловіками на біологічному рівні:

- морфологічні відмінності у будові статевих органів та здатності до відтворення;

- фізіологічні – у жінок існують менструація, вони здатні народжувати дітей і виробляти молоко з молочних залоз;
- різниця у метаболізмі чоловічої та жіночої печінки.
- відмінності простежуються у різниці в обміні речовин у деяких частинах мозку чоловіків і жінок, що зумовлює деякі відмінності у способах когнітивної та емоційної обробки інформації, а також відмінності у частоті і наслідках ряду психічних розладів.

Проте, на ці біологічні відмінності накладаються соціальні чинники, і залежно від того, якою мірою тлумачиться роль біологічних та соціальних чинників у розділенні гендера, сформульовано два основних підходи.

Підходи до розуміння гендера

- **статеворольовий підхід** зводить гендер до одного з його соціально-психологічних проявів – гендерних стереотипів (схем сприйняття), при цьому таке тлумачення відповідає початковому розумінню гендера як соціальної надбудови над біологічною статтю;

- **соціально-конструктивістський підхід** розглядає відносини між чоловіком та жінкою перш за все як соціокультурно сконструйовані, акцент при цьому робиться на владних відносинах між чоловіком та жінкою, у той час як біологічні відмінності вважаються другорядними.

На думку прибічників соціально-конструктивістського підходу, гендерні відносини побудовані на домінуванні і підпорядкуванні, паритеті і нерівності, внутрішньогрупповому фаворитизмі та міжгруповій дискримінації. Вони створюють нерівність соціальних можливостей чоловіків та жінок, владну асиметрію, яка підкреслюється різницею у гендерно-специфічних моделях спілкування.

Гендерні стереотипи являють собою укорінене спрощення, що стосується певної соціальної категорії - в даному випадку чоловіків і жінок. Такі уявлення універсальні в межах даного суспільства і засвоюються в процесі **соціалізації**. Будучи сильно спрощеними, стереотипи можуть бути несправедливими не тільки для цілої групи (далеко не всі хлопчики захочуть мати конструктор), а також найчастіше є непридатними до кожного конкретному індивіду (наш знайомий Ваня Іванов може не захотіти отримати в подарунок конструктор). Навіть у тому випадку, якщо узагальнення валідності, тобто ґрунтується на середніх значеннях по групі, ми все одно не зможемо передбачити поведінку конкретної людини, або властиві йому риси.

Коли ми говоримо про **статєво-рольові (гендерних) стереотипи**, ми маємо на увазі ті спрощені концепції, які описують поведінку людини як чоловічу або жіночу, або що стосуються типових характеристик, приписуваних чоловікам і жінкам. Вплив цих штампів на свідомість, як вважають багато вчених, мало з чим може зрівнятися по своїй силі. Людина, що живе в тій чи іншій культурі, співвідносить свою поведінку з притаманними цій культурі стереотипами. Вона може або прагнути якомога повніше відповідати, або, навпаки, не відповідати їм, але в кожному разі вони служать для нього точкою відліку. Навіть якщо він виріс в умовах однієї культури, а орієнтується на стереотипи інший, він відштовхується все ж від «своєї», хоча вона з якихось причин і не задовольняє його. Відповідати певному соціально-культурному стереотипу - значить грати визначається ним **соціальну роль**.

Роль - це сукупність соціально або культурно певних очікувань відносно поведінки індивіда в ситуаціях конкретного типу.

Під **гендерною** (статєвою - у вітчизняній психології) **роллю** розуміють «систему середовищних стандартів, приписів, нормативів, очікувань, яким людина повинна відповідати, щоб його визнавали як хлопчика (чоловіка) чи дівчинку (жінку)».

Таким чином, ролі задаються суспільством, застосовуються до всіх індивідів певної категорії і є добре засвоєними реакціями. Найпростіша модель статєвих ролей, вважають вітчизняні вчені В.Є. Каган і І.С. Кон, побудована по альтернативному принципу «або - або». У ній чоловіча роль асоціюється з силою, енергійністю, грубістю, агресивністю, розсудливістю і т. п., а жіноча - зі слабкістю, пасивністю, ніжністю, миролюбністю, емоційністю тощо.

Розглянемо соціально-психологічні аспекти розуміння **маскулінності / фемінінності** в різних методологічних підходах.

Біологізаторський підхід позначає детермінант-маскулінності/фемінінності на рівні генетики, чи на рівні фізіології головного мозку. У першому випадку маскулінність / фемінінність розглядаються як «біограма» або «вроджені стратегії» - генетично зумовлені форми поведінки. Виходячи з цього,

агресивність і прагнення до панування розглядається в якості природних проявів маскулінності. Фемінінність ототожнюється з наявністю інстинкту продовження роду.

Таким чином, з точки зору біологізаторського підходу маскулінність / фемінінність розуміються як біологічно детерміновані, незмінні сукупності соматичних, психофізіологічних, психічних, соціально-психологічних характеристик, що приводяться в єдині поведінкові патерни, які є нормативними для чоловіків або жінок.

Структурний функціоналізм визначає маскулінність/фемінінність в контексті функціонального поділу, що існує в суспільстві. Основи такого розуміння були закладені в роботах родоначальників даного напрямку - Е. Дюркгейма і Р. Лінтона. У рамках структурно-функціонального підходу маскулінність/фемінінність трактується як: сукупності ієрархічно організованих гендерних ролей і статусів, що розміщуються в рамках вимірювань домінування - підпорядкування, інструментальності - експресивності, що представляють собою моделі поведінки, норми і очікування, приписувані суб'єктам відповідно до буденними уявленнями про маскулінності/фемінінності, що виникли природним шляхом зі статевого розподілу праці.

Символізм. До нього відносяться ті концепції, в яких головний акцент зроблений на виділенні зовнішнього, символічного аспекту маскулінності / фемінінності як єдиного реально даного (Е. Гоффман, Ж. Лакан). Символізм пропонує розглядати маскулінність/фемінінність як бінарну дихотомію, кожна із складових якої одночасно виключає і передбачає протилежне, кожна з складових якої прагне до завершення, але так і залишається незавершеною. Маскулінність первинна і домінуюча по відношенню до фемінінності, яка є всього лише «порожнім місцем». Вони представлені за допомогою маскуліних і фемініних гендерних репрезентацій - конвенціональних візуальних рядів, символів, що транслюють «сутнісну природу» людини, його маскулінність і / або фемінінність, і ієрархічну структуру влади, обумовлену поділом суспільства за статевою ознакою.

Природою і суспільством кожен чоловік готується до того, щоб стати чоловіком і батьком, а жінка - дружиною і матір'ю.

Сучасна сім'я є об'єктом пильної уваги з боку різних галузей науки. Багато проблем лежать на стику соціально-психологічного та соціологічного аспектів вивчення сім'ї. Однією з таких сторін сімейного життя є **сімейні ролі**.

Саме поняття **сімейної ролі** як конкретизація соціальних ролей чоловіка, дружини, матері, батька, дітей і т. д. є по суті соціологічним. Спираючись на нього, соціальні психологи можуть досліджувати «особистісну забарвлення», яку набувають сімейні ролі в конкретному прояві.

Поняття сімейної ролі у вітчизняній науці спирається на уявлення вітчизняних авторів про соціальну роль. Соціальна роль розуміється, насамперед, як функція соціальної системи, «модель поведінки, об'єктивно задана соціальною позицією особистості в системі об'єктивних чи міжособистісних відносин».

Роль - це соціальна функція особистості, відповідна прийнятним нормам, спосіб поведінки людей залежно від їх статусу, або позиції в суспільстві, у системі міжособистісних відносин.

Трансформація рольових відносин у родині є найважливішою стороною сучасної перебудови шлюбно-сімейних відносин. Невизначеність норм, регулюючих нині шлюбно-сімейні, в тому числі рольові, відносини, ставить перед сучасною родиною ряд соціально-психологічних проблем.

Найважливішими з них є проблеми «вибору» кожною сім'єю способу рольової взаємодії і формування ставлення членів сім'ї до різних сторін рольової поведінки в сім'ї.

Процес виникнення **рольової структури сім'ї** є однією з головних сторін її становлення як соціальної та психологічної спільності, адаптації подружжя один до одного і вироблення певного стилю сімейного життя. В умовах існування різних норм і зразків рольової поведінки цей процес тісно пов'язаний з міжособистісними відносинами подружжя і їх установками. В даний час якість міжособистісних відносин подружжя визначається, насамперед, тим, як сприймають їх саме подружжя, наскільки благополучними і успішними вони їх вважають.

Статеворольові системи - це культурні очікування щодо соціальних ролей, соціальної діяльності, відповідних для чоловіків і жінок. Основною лінією диференціації ролей чоловіків і жінок у західній культурі є лінія «дім - робота». Від чоловіка традиційно потрібна, в першу чергу, щоб він став професіоналом, зайнятим на постійній, добре оплачуваній роботі. Сім'я повинна розглядатися ним як щось підпорядковане, другорядне по відношенню до роботи. На жінку покладається відповідальність

за будинок, сім'ю, дітей, професійна діяльність допускається, але як щось другорядне по відношенню до сім'ї в тій мірі, в якій вона не заважає основному призначенню жінки.

Така диференціація ролей чоловіків і жінок часто називається **статеворольовою диференціацією**. З розподілу соціальних ролей чоловіків і жінок безпосередньо впливає і зразок розподілу сімейних ролей. На чоловіка лягає відповідальність за матеріальне забезпечення сім'ї, на жінку - відповідальність за виховання дітей і ведення господарства. Такої рольової моделі дотримуються більшість зарубіжних дослідників.

Тим часом, **змінюється і роль матері в сім'ї** - на спілкуванні з дітьми позначається «емансипаційні маскулінізація» жіночої поведінки, завдяки якій жінка нерідко прагне домінувати і над чоловіком, і над дітьми. Споконвічно значущим внеском материнства у виховання дітей є - догляд за дітьми, турбота про них і своєчасна і повноцінна емоційна підтримка.

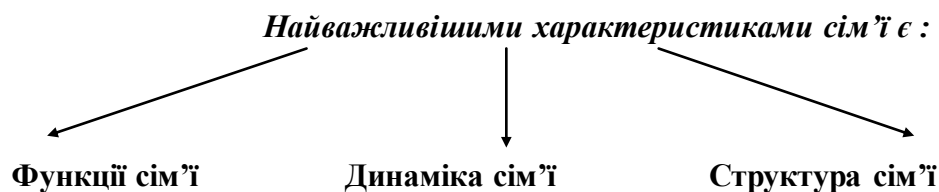
Як вітчизняні, так і зарубіжні дослідники вказують, що правила рольової поведінки та рольових стосунків в сім'ї встановлюються в процесі життєдіяльності сім'ї, в тісному взаємозв'язку з міжособистісними відносинами і спілкуванням членів сім'ї.

Класифікація основних ролей у сім'ї (за Ю.Є. Альшиною):

- Відповідальний за матеріальне забезпечення сім'ї.
- Господар - господиня.
- Роль відповідального по догляду за немовлям.
- Роль вихователя.
- Роль сексуального партнера.
- Роль організатора розваг.
- Організатор сімейної субкультури.
- Роль відповідального за підтримку родинних зв'язків.
- Роль «психотерапевта».

Говорячи про **психологічні ролі** членів сім'ї, потрібно відзначити, що одна роль може існувати тільки у взаємодії з іншими ролями. Наприклад, щоб виконати роль батька чи матері, необхідно, щоб хтось виконував роль сина чи дочки. Сімейні ролі повинні створювати систему, яка наближалася б до несуперечливої і могла б задовольнити багато психологічних потреб. Однак, потрібно зазначити, що така складна система сімейних ролей не може бути не суперечливою. Важливо визначити, наскільки суперечливість сімейних ролей руйнівна, і якою мірою сама сім'я її регулює. Суттєвим моментом є, наскільки думка члена сім'ї про свою роль збігається з уявленнями про неї інших.

У **егалітарній сім'ї** фактично всі ролі розподіляються між чоловіком і дружиною переважно порівну. Між традиційної та егалітарної сім'єю лежить ряд перехідних форм, де також є своя специфічна структура сімейних ролей. Такий, наприклад, шлюб - подружжя, де дружина, хоча і виконує насамперед ролі матері і господині, але величезну увагу приділяє також виконанню ролі друга (психотерапевта) по відношенню до чоловіка.

Функції сім'ї. Основне призначення сім'ї - задоволення суспільних, групових та індивідуальних *потреб*. Будучи соціальним осередком суспільства, сім'я задовольняє ряд його найважливіших потреб. У той же час вона задовольняє особистісні потреби кожного свого члена, а також загальсімейні (групові) потреби. З цього і впливають **основні функції сім'ї**: репродуктивної, економічної, виховної, сексуальної, комунікативної, організації дозвілля та відпочинку. Між ними існує тісний взаємозв'язок, взаємопроникнення і взаємодоповнюваність. Сімейні функції не є сталою категорією, вони динамічні і виконують певні завдання як для розвитку особистості, так і суспільства.

Відповідно, якщо в сім'ї задовольняються всі потреби її членів, така сім'я є функціональною, якщо ж цього не відбувається, то можемо говорити про дисфункціональну сім'ю.

Вивчення **структури** сім'ї дозволяє з'ясувати, яким чином реалізуються функції сім'ї хто здійснює керівництво і хто виконання, як розподілені між членами обов'язки і права.

З точки зору **структури** сім'ї можна виділити такі сім'ї, де керівництво і організація всіх її функцій зосереджені в руках одного члена сім'ї (авторитарна і деспотична мати). Різною може бути структура сім'ї з точки зору того, як у ній розподілені обов'язки: більшість обов'язків лежать на одному із членів сім'ї або обов'язки розподілені рівномірно.

«Порушення структури сім'ї - це такі особливості структури, які ускладнюють або перешкоджають виконанню сім'єю її функцій. З цієї причини порушенням структури стосунків у сім'ї слід визнати сімейний конфлікт, що перешкоджає виконанню сім'єю різних її функцій» (Е.Г.Ейдеміллер, В.В.Юстіцкіс). Внаслідок розлучення подружжя, наприклад, може виявитися порушеною емоційна функція.

Сучасні норми передбачають не єдиний для всього суспільства спосіб побудови функціонально-рольових відносин у родині, а диференційований для різних сімей; не жорстке закріплення функцій за кожним членом сім'ї за задалегідь заданими зразками ролі, а гнучкий розподіл обов'язків. Рольові та функціональні відносини в родині встановлюються на основі «придбаних» критеріїв, таких як особисті схильності, здібності, досвід, бажання, добровільна згода, ступінь зайнятості у виробничій сфері тощо.

Життєвий цикл сім'ї. Зміни - це те, що притаманне кожній родині.

За визначенням В.В. Століна, сім'я - це «відкрита система, підвладна зовнішнім впливам», і, за його твердженням, вона «повинна враховувати у своїй будові всю сукупність різних впливів і домагатися деякого внутрішньої рівноваги».

Ця рівновага досягається специфічним розподілом прав і обов'язків, формуванням спільних планів, виробленням способів спілкування. На думку В.В.Століна у функціонуванні сім'ї простежується динамічний аспект, який проявляється у вигляді трьох процесів.

1.*Асимілятивних процес* полягає у підтримці стійкого стану відкритої сімейної системи щодо деяких фіксованих систем відліку.

2.*Аккомодативний процес* складається в зрушенні самої фіксованої системи відліку.

3. *Адаптивний процес* є пошуком балансу між збереженням деякого стійкого стану і зміною сімейного функціонування, тобто балансу між двома першими процесами.

Ці три процеси характеризують сім'ю в динамічному аспекті.

Сімейні відносини не можуть бути дані одразу, що сім'я - не статичне утворення, вона розвивається.

На думку В. Сатир, в міру дорослішання кожного члена сімейного колективу сім'я повинна пройти певні етапи. Всі ці етапи супроводжуються, кризою і підвищеною тривожністю, тому вимагають підготовчого періоду та подальшого перерозподілу всіх сил.

- **Перша криза:** зачаття, вагітність і народження дитини.

- **Друга криза:** початок освоєння дитиною людської мови.

- **Третя криза:** дитина налагоджує відносини з зовнішнім середовищем, найчастіше це відбувається в школі.

- **Четверта криза:** дитина вступає в підлітковий вік.

- **П'ята криза:** дитина стає дорослим і залишає будинок у пошуках незалежності і самостійності.

Ця криза часто відчувається батьками як втрата.

- **Шоста криза:** молоді люди одружуються, і в сім'ю входять невістки і зяті.

- **Сьома криза:** настання клімаксу в житті жінки.

- **Восьма криза:** зменшення сексуальної активності у чоловіків. Це проблема не фізіологічна, а психологічна.

- **Дев'ята криза:** батьки стають бабусями і дідусями. На цьому етапі їх чекає багато радощів і проблем.

- І, нарешті, **десята криза:** смерть одного з членів подружжя, а потім і другого.

В життєвому циклі сім'ї були виділені певні етапи розвитку з відповідними їм завданнями.

1. Дошлюбне спілкування. На даному етапі необхідно досягти часткової психологічної та матеріальної незалежності від генетичної сім'ї, набути досвіду спілкування з іншою статтю, вибрати шлюбного партнера, набути досвіду емоційної і ділової взаємодії з ним.

Шлюб - прийняття подружніх соціальних ролей. Цей етап тісно пов'язаний з наступним, але юридичні обмеження шлюбу, включення відносин в парі в більш широкий контекст відносин, вже підтримуваних кожним з подружжя, і труднощі, що виникають при вирішенні зазначених завдань, для подолання яких нерідко потрібна і професійна психологічна допомога, свідчать про те, що даний етап має властиві лише йому особливості.

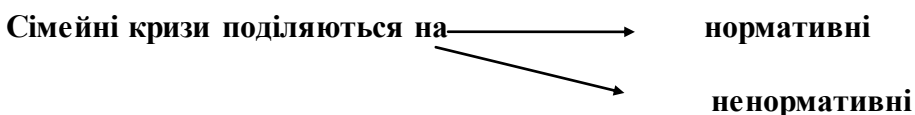
2. Етап до «медового місяця». Дана назва може бути і занадто метафорично, але досить точно відображає емоційні проблеми і завдання діяльності, які вирішуються на цьому етапі. Серед них слід відзначити прийняття змін до інтенсивності почуттів, встановлення психологічної та просторової дистанції з генетичними сім'ями, набуття досвіду взаємодії у вирішенні питань організації щоденного побуту родини, створення інтимності, первинне узгодження сімейних ролей.

3. Етап молоді сім'ї. Рамки етапи: рішення про продовження роду - повернення дружини до професійної діяльності або початок відвідування дитиною дошкільного закладу. Для даного етапу властиво поділ ролей, пов'язаних із батьківством і материнством, та їх погодження, матеріальне забезпечення нових умов життя сім'ї, пристосування до великих фізичних і психологічних навантажень, до обмеження загальної активності подружжя за межами сім'ї, до недостатньої можливості побути на самоті і т. д.

4. Етап зрілої родини, тобто сім'я, успішно виконує свої функції. Завдання даного етапу визначаються створенням нової структури відносин. Вели на четвертому етапі сім'я поповнилася новим членом, то на п'ятому вона доповнюється новою (новими) особистостями. Відповідно змінюються ролі батьків. Їх можливості задовольняти потреби дитини в опіці, в безпеці повинні доповнюватися здібностями виховувати, організовувати соціальні зв'язки дитини.

Етап закінчується, коли діти досягають часткової незалежності від батьківської сім'ї. Емоційні завдання етапу можна вважати вирішеними, коли психологічний вплив дітей і батьків один на одного приходить до рівноваги, коли всі члени сім'ї умовно автономні.

5. Етап сім'ї людей старшого віку. На даному етапі поновлюються подружні стосунки, надається новий зміст сімейним функціям (наприклад, виховна функція виражається участю у вихованні онуків).

Нормативна криза — це труднощі, пов'язані з проходженням сім'єю основних етапів життєвого циклу.

Ненормативна сімейна криза — це криза, виникнення якої є потенційно можливим на будь-якому етапі життєвого циклу сім'ї і пов'язано з переживанням негативних життєвих подій, що визначаються як кризові. Г. Хілл виділив три групи чинників, що призводять до виникнення сімейних криз :

1. Зовнішні утруднення (відсутність власного житла, роботи та ін.).
2. Несподівані події, стреси (сім'я або один з її членів стає жертвою терористичного акту, автомобільної, залізничної або авіакатастрофи та ін.).
3. Внутрішня нездатність сім'ї адекватно оцінити і пережити будь-яку сімейну подію, що розглядається нею в якості загрозливого, конфліктного або стресового (серйозна хвороба або смерть одного з членів сім'ї, подружня зрада, розлучення та ін.).

Перша група чинників зазвичай є сферою діяльності соціальних працівників і соціальних педагогів. З наслідками дії другої групи чинників мають справу кризові психологи, лікарі, психотерапевти. Фактори третьої групи найчастіше приводять сім'ю до фахівця в галузі області сімейної психології і психотерапії.

Ознаками сімейної кризової події можуть виступати:

- наднормативність для цієї сім'ї;
- загрозливий функціонуванню сім'ї характер події;

- різке зростання внутрішньо-особистої напруженості, кризовий стан членів сім'ї;
- виникнення міжособистих конфліктів в сім'ї, що вимагають їх розв'язання, і відсутність у членів сім'ї досвіду рішення конфлікту такого рівня;
- виснаження адаптаційних ресурсів членів сім'ї;
- прогресуючі негативні зміни в сімейній ситуації;
- утруднення функціонування сім'ї у зв'язку із зіткненням з ситуаціями, аналогічних яким не було в сімейному досвіді;
- порушення стереотипів поведінки членів сім'ї.

У кожній **ненормативній сімейній кризі** можна виділити наступні її взаємопов'язані компоненти:

1. Кризова подія.
2. Сприйняття і розуміння членами сім'ї того, що відбувається.
3. Відношення членів сім'ї до цієї події і особливості переживання ними.
4. Зміни в сімейній системі.
5. Можливі індивідуальні і загальносімейні способи виходу з кризи.

Більшість ненормативних сімейних криз мають свої закономірності протікання, знання про яких потрібні психологові для організації адекватної психологічної допомоги.

До **ненормативних сімейних криз**, зазвичай, відносяться:

- подружня зрада;
- розлучення;
- важка хвороба;
- інцест;
- інвалідація будь-кого з членів сім'ї внаслідок нещасного випадку;
- смерть члена сім'ї.

Всі різновиди сімейних криз потребують кваліфікованої психологічної допомоги.

Використана література:[1, 3, 5, 6, 10, 12, 38].

Лекція 4.

Тема: Любов як основа подружніх стосунків

План

1. Виникнення і розвиток уявлення про любов: тілесне і духовне.
2. Феномен любові і її типи.
3. Теорії любові.
4. Трьохкомпонентна теорія кохання Р.Стернберга.
5. Мотивація вступу у шлюб. Типи мотивації. Типи мотивів. Види мотивів.

Основні поняття: феномен любові, типологія любові, ерос, теорії любові; песимістична та оптимістична теорії любові, 3-х компонентна теорія любові, моделі любові, мотивація вступу у шлюб, мотиви шлюбу.

1. Виникнення і розвиток уявлення про любов: тілесне і духовне

• **Древні цивілізації.** У глибоку давнину (а в релігійних вченнях і понині) любов розглядалася як якийсь абсолют, об'єднуюча сила світобудови або як шлях людини наблизитися, злитися з цим абсолютотом. Можливо, це і складає архетиповий зміст поняття «любов».

• **Епоха Античності.** Однак багато вчених вважають, що під час Античності любові як такої також не було, а був тільки один тілесний ерос. Про індивідуальну любов раз у раз йдеться в найдавніших міфах Греції, а в класичну епоху, майже двадцять п'ять століть тому, появились навіть теорії духовної любові - Сократа, Платона і Арістотеля. Варто згадати грецьких богів любові.

• **Епоха Середньовіччя.** Особливість середньовічної філософії любові полягає в тому, що у своєму формуванні вона мала два джерела: 1) Біблія 2) Антична філософія

• **Епоха Відродження.** В епоху Відродження тема кохання розцвіла в обстановці загального інтересу до всього земного і людського. Справжня любов означає прагнення до досконалості, і воно закладено в найпотаємніших глибинах нашого «я», розвиваючись тим сильніше, чим більш досконалий об'єкт нашої любові або хоча б здається нам таким. В добу Ренесанса «тема любові розквіла в умовах загального інтересу до всього земного і людського, що виходить з-під контролю церкви».

• **Новий час.** Подальший хід історичного розвитку призводить до порушень стабільності соціальної структури, підвищенню соціальної мобільності, прагненню до автономії. На зміну сімейно-локальних традицій приходить більш універсальна традиція - національно-державна форма управління. До кінця **епохи Просвітництва** в соціальній життєдіяльності на повсякденному рівні відбувається упорядкування різноманітності у соціальній реальності в ім'я ідеалів, що визначаються суспільним консенсусом. Любов чуттєва і трагічна, піднесена і надумана, щира і недовірлива, прекрасна і легковажна. Кохання у його творах формує особистість, окрилює її і вселяє мужність, роблячи її здатною йти наперекір всьому, навіть власного життя.

У психолого-філософському нарисі «Про любов» Стендаль розбирає чотири види любові:

- 1) любов - пристрасть,
- 2) любов - потяг, тобто флірт, вправлялися дотепність, але залишає серце холодним,
- 3) фізична любов в сенсі несподіваного спалаху інстинктів,
- 4) любов - марнославство, тобто по суті справи, обачлива і надумана любов.

Культура XIX ст.. Кінець XIX - початок XX характеризується ускладненням людської життєдіяльності, усвідомленням власної причетності до глобальних проблем, втратою для більшості членів суспільства непорушних компонентів ідентичності, мобільністю ринкових економік, схильних масовим економічним кризам, загальним контролем над часом, становленням інформаційного суспільства. Прийшла пора руйнування ідеалів, місце любові став займати «секс».

Культура XX-XXI ст.. Людина XX століття має стереотипні реакції у відповідь на що надходять сигнали зовнішнього середовища; причому, шаблонну природу мають і думки, і емоції, і рухи тіла. Великий реформатор уявлень про психіку людини - **З. Фрейд**, підніс фізіологічно-психологічну сторону любові на протигагу соціальної культури, в якій він бачив свого роду тюремника і ката, сковує і ламає потужну силу сексуального потягу. **Карл Юнг** визнав, що це тільки один із низки проявів життєвих потенцій людини. Люди сприймають себе як взаємозамінні екземпляри соціальної категорії, а не як унікальні особистості. Таким чином, на думку Е. Фромма, «людина платить за нову впевненість у собі відмовою від цілісності свого Я».

Любов розвивається за законом системної диференціації та системної розбіжності. Любов диференціюється на тілесну і духовну складові, які є зв'язковими всередині цього цілого феномена, і функціонально взаємно додатковими по відношенню до системи Я в цілому. Рушійною силою розвитку любові виступає суперечливість результатів системної розбіжності: взаємопроникнення тілесного і духовного компонентів любові і зростання їх нестійкості за рахунок внутрішніх протиріч.

Любити – означає:

- відчувати себе, своє буття як особистості незмінним і радісним, незалежно від зміни ситуації, ролі, самосприйняття («тут ми не думаємо ні про те, що будемо робити, ні про те, що хотіли б робити, ні про те, що повинні»);

- це означає переживання минулого, сьогодення і майбутнього як єдиного цілого, по-третє, це означає, що людина відчуває повноту зв'язку між власним Я і визнанням цього Я іншими людьми.

Аналіз психологічного сенсу виникнення і розвитку любові призводить до можливості тлумачення феномена любові, як належить суб'єктивно психологічної та об'єктивно психологічної реальності нашого «Я», як продукту соціальної реальності та індивідуальної ментальності, «трансцендентальної єдності апперцепції». Любов стягує в один вузол функціональне буття і екзистенціальну свободу людини.

Феномен любові та її типи

Поняття «любов» - одне з небагатьох слів, що виражають майже абсолютну абстракцію (поряд з «істиною», «богом» та ін.).

Моделі любові

Песимістична модель запропонована Л. Каслером. Автор виділяє три причини, які змушують людину закохуватися:

- 1) *потреба у визнанні;*
- 2) *задоволення сексуальних потреб;*
- 3) *конформістська реакція (так прийнято).*

Любов по Л.Каслеру - це сплав сукупності емоцій, серед яких провідну роль відіграє страх втрати джерела задоволення своїх потреб. Закоханість, конструктивна стійким страхом втратити його, робить людину невільною, залежною і заважає особистісному розвитку. Отже, приходиться до висновку Л. Каслер, вільна людина не відчуває любові.

Оптимістична модель любові запропонована А. Маслоу. Відповідно до цієї моделі любов характеризується:

- 1) *зняттям тривожності,*
- 2) *відчуттям повної безпеки і психологічним комфортом,*
- 3) *задоволеністю психологічної та сексуальної стороною відносин, яка з роками зростає, постійно посилюється інтерес люблячих людей один до одного.*

Конструктивну силу любові А.Маслоу пов'язує з з'єднанням сексуальної сфери з емоційною, що сприяє вірності партнерів і підтримці рівноправних відносин.

Е. Фромм виділяє 5 типів любові: братерська, материнська, еротична, любов до самого себе і любов до Бога. Він виділяє в коханні турботу, відповідальність, повага один до одного, знання особливостей іншого, неодмінна для любові відчуття задоволення і радості.

Р. Хатісс виділяє в любові повагу, позитивні почуття до партнера, еротичні почуття, потреба в позитивних почуттях партнера, почуття близькості й інтимності. Він же включає сюди почуття ворожості, яке впливає з надто короткій дистанції між партнерами та емоційної близькості.

По З. Рубіну любов містить прихильність, турботу і інтимність.

Теорії любові

Теорія любові А. Афанасьєва. "Любов" - це особливий стан ейфорії, викликаний ілюзією знайти "щастя" в парі з суб'єктом, достатньо наділений тими психічними властивостями, в яких відчувається недолік. Автор обґрунтував своє уявлення про внутрішню архітектуру людини, що складається з чотирьох психічних модулів або функцій: Емоції ("душі"), Логіки ("розуму"), Фізики ("тіла") і Волі ("духу"). Цей набір функцій притаманний усім людям, проте він утворює в особистості ієрархію, яка і визначає відмінність людей. Існують три види любові (або поєднання слабкої функції з функціями протилежної сторони, що можуть викликати ейфорію):

Теорія любові В. І. Мустейна. На думку В. І. Мустейна, в поняття "любов" входять безліч характеристик, таких як альтруїзм, інтимність, захоплення, повагу, участь, довіра, згода, гордість. Кожну характеристику можна, крім того, класифікувати за способом вираження: а) почуття, б) установка, в) поведінка, г) здоровий глузд.

Теорія любові Р. Мея. Ролло Мей вказує, що на Заході традиційно виділяють 4 типи любові:

- **секс**, жадання, лібідо;
- **ерос**, любов як прагнення до відтворення чи творчості - вищим, на думку стародавніх греків, формам буття і відносин між людьми;
- **філія**, або дружба, братерська любов;
- **агапе**, турбота про благо іншої людини, прототипом якої є Божа любов до людини.

Почуття справжньої любові у будь-якої людини є сумішшю (в різних пропорціях) всіх чотирьох типів любові. Будь-якого виду любові супроводжує виявлення сенсу життя, адже любов, в якому б вигляді вона не постала, і є сенс життя.

Трьохкомпонентна теорія кохання Р. Стернберга

Трьохкомпонентна теорія кохання Р. Стернберга демонструє труднощі, які виникають при формуванні любовних стосунків. Вона називається так тому, що підтверджує, що любов може бути зрозуміла при наявності трьох компонентів, які разом можуть бути розглянуті як вершини рівнобедреного трикутника.

Дослідник вважає, що кохання має три основні складові:

Пристрасть – спонукальний аспект любові, оскільки з неї, як правило, і беруть початок інтимні взаємини. За Стернбергом, пристрасть є **мотиваційною граннюкохання**, змістом якого є потреба у фізичній присутності коханої людини, у тілесній близькості до неї, у дотиках до неї, її голубленні. Фізичний потяг до партнера (до неї чи до нього) виявляється в бажанні бачити об'єкт своєї пристрасті, бути якомога ближче до нього, цілувати його, кохатися з ним. Фізіологічне збудження, а отже, і відповідні вегето-судинні реакції (почервоніння, тремтіння, прискорене серцебиття, любрикація тощо) – невід'ємний прояв пристрасті як еротичного спонукання.

Емоційний аспект взаємин - **дружба**. Емоційна грань кохання характеризується переживанням подільності свого Я, бажанням ділитися не тільки думками, емоціями, а й своїм часом, готовністю віддати себе заради іншого, допомогти матеріально – майном, грошима тощо. Чим вимірюється сила дружби-здатністю та готовністю підтримати, зрозуміти, вислухати, порадити, захистити, щирістю, відвертістю, теплотою стосунків. Отже, другою гранню любові є емоційно-референтні взаємини (дружба).

Третьою гранню любовного почуття називають **моральні угоди**, подібність структури свідомості. Це, так звана, раціональна, ціннісна, **когнітивна** сторона інтимних взаємин, духовна, моральна прив'язаність.

Кажуть, що пристрасть приходить і йде, а зобов'язання пари один перед одним лишаються. Саме вони ще довго-довго, особливо у похилому віці та старості підтримують вогнище любові приязню, вдячністю, самовідданістю.

Р.Стернберг дійшов до такого наукового висновку, завершивши психологічне дослідження взаємин закоханих. Ідентифікувавши еротичний (пристрасть), емоційний (подільність Я, дружба) та когнітивний (угоди, домовленості) компоненти – чинники любові, він зобразив їх у формі трикутника. Порівнюючи, наскільки збігаються в парі (**його** та **її**) геометричні форми трикутників, Р. Стернберг винайшов досить переконливу формулу кохання. Вона має такий вигляд: **чим довші сторони трикутників пари і чим більше вони наближаються до рівносторонніх та збігаються між собою, тим щасливіше кохання чоловіка та жінки** (рис. 1).

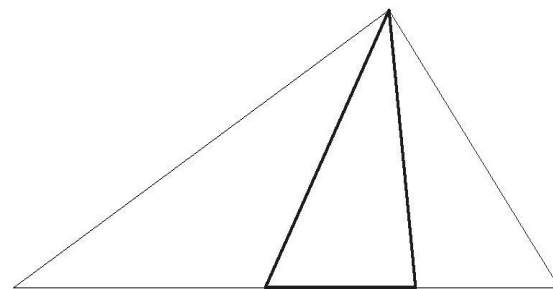
Трикутник набув такого вигляду:

Рис. 1 він + вона=гармонія та злагода

Зіставляючи довжини сторін трикутника, можна «виміряти» вік стосунків у парі, задоволеність ними. Р. Стернберг підкреслює, що з плином часу характер кохання обов'язково змінюється і це тягне за собою зміну довжин відповідних сторін трикутника. Коротшою може стати сторона трикутника, яка означає пристрасть, і подовжитися сторона, якою зображають моральні угоди. На думку вченого, *секрет щасливого кохання забезпечується характером динаміки взаємин, а саме суміщенням граней – трансформованих почуттів.*

Угоди
(моральні
зобов'язання)

Дружба
(подільність Я)

Пристрасть (потреба в фізичній
близькості)

Рис. 2 він + вона = гармонія та злагода

Мотиви вступу до шлюбу

При виборі партнера для сімейних відносин і при створенні сім'ї людина може керуватися одним чи декількома мотивами.

Виділяють наступні мотиви:

- любов,
- бажання мати постійного сексуального партнера,
- спільність поглядів і інтересів,
- рішення побутових проблем і інше.
-

Мотивація взяття шлюбу включає чотири основних мотиви:

- інтимно-особистісний (прагнення знайти бажаного партнера для кохання);
- морально-психологічний (бажання знайти духовно близького супутника життя);
- сімейно-батьківський (орієнтація на народження і виховання дітей);
- господарсько-побутовий (орієнтація на налагоджений побут і ведення домашнього господарства).

У сучасній психології розрізняють три мотивації на шлюб:

1) **мотивація на сам факт шлюбу:** головна рушійна сила в цьому випадку - намір укласти шлюб. Часом це відбувається під впливом інших при реалізації гасла "Вже час". При цьому інша людина є лише засобом для виконання заповітного бажання - одружитися або вийти заміж. І загалом неважливо, який саме партнер поруч. Важливо, щоб був і не заперечував проти укладення шлюбу. Якщо такої людини поблизу немає - всі сили витрачаються на його пошуки.

2) **мотивація на певний тип шлюбу:** у цих випадках діють більш впевнені люди, вони орієнтуються на такого партнера, який здатний здійснити їхні мрії. У колишні часи для жінки ознакою успішного заміжжя був шлюб з капітаном далекого плавання, артистом, дипломатом. Для юнака - шлюб з донькою відомих людей, начальників. У нинішні часи символом успішного заміжжя є шлюб з іноземцем або іноземкою, багатою людиною, фото-моделлю.

3) **мотивація на певну людину:** у цьому випадку обранець сприймається як конкретна реальна людина, з усіма слабкостями і недоліками. Звичайно, можуть зустрітися і краще і красивіше, але це нічого не змінює. Це був свідомий вибір з установкою на прийняття певної людини і з витікає звідси особистою відповідальністю за свої почуття.

А. Б. Добрович виділив групу мотивів, які спонукають людину вступати в шлюб, які частіше за все не усвідомлюються. Основні групи мотивів та їх сутність представлені в Таблиці 1.

Таблиця 1.

МОТИВИ	СУТНІСТЬ
Взаємне акторство	коли молоді люди грають романтичні ролі;
Спільність інтересів	коли збіг інтересів, спільне захоплення приймають за спорідненість душ;
Зачеплене самолюбство	яке спонукає досягти "заповітного" за всяку ціну, стимулює азарт і жагу перемоги через володіння "непокірним";
Пастка неповноцінності	в якій зливаються воедино установка подяки і відчуття реалізації "останнього шансу";

Інтимна удача	коли успіх в сексуальних відносинах зводиться до передбачення хорошого шлюбу;
Взаємна легкодоступність	те, що дуже приваблює в дошлюбних відносинах;
Жалість	вона ж у варіантах провини, боргу, сприймається як "власна доблесть" і дозволяє грати на сцені життя вельми благородну роль;
Порядність	коли шлюб стимулюється думкою найближчого оточення і відповідальністю перед ним;
Вигода	коли людина знаходить допомогою такого союзу притулок, фінансове і матеріальне благополуччя;
Помста	коли вибір партнера і вступ у шлюб здійснюють на "зло кривднику";
Страх самотності	коли шлюбний союз виступає в ролі порятунку від своїх проблем, від самого себе, від страху майбутнього життя.

Дані мотиваційні модифікації можуть бути усвідомлені, і тоді, за умови, що люди не лукавлять самі з собою, наміри їх серйозні, а відповідальність за сімейне життя приймається в повному обсязі, є шанс, що шлюб, що стартував з цих позицій, може виявитися успішним.

Проблема виникає в ситуаціях роздвоєння мотивів: декларується одне, як правило, говорять про любов і навіть самі починають в це вірити, а реальним спонукальним мотивом є інше - акторство, жалість, помста, страх самотності та інше.

Використана література:[1, 5, 11, 13, 15, 25, 30, 49].

Лекція 5.

Тема: Подружні сварки і сімейні конфлікти

План

1. Різновиди та основні причини сімейних конфліктів
2. Класифікація та основні категорії сімейних конфліктів (за В.Сисенко).
3. Типові моделі поведінки подружжя в міжособистісних внутрішньосімейних конфліктах.
4. Тактики розв'язання сімейних конфліктів.
5. Ревнощі, подружня зрада та феномен «прощення» в сімейних стосунках.

Основні поняття: сімейний конфлікт, потреби, причини сімейних конфліктів, класифікація сімейних конфліктів, стратегії та моделі поведінки в конфлікті, психологічна допомога в сімейних конфліктах, техніка конструктивної суперечки, ревнощі, подружня зрада, мотиви подружньої невірності, феномен прощення.

Конфлікт - це усвідомлене зіткнення, протиборство мінімум двох людей, груп, їх взаємно протилежних, несумісних, що виключають одне одного потреб, інтересів, цілей, типів поведінки, відносин, установок, істотно значущих для особистості і груп (и).

Конфлікти соціально обумовлені і опосередковані індивідуальними особливостями психіки людей. Вони пов'язані з гострими емоційними переживаннями - афектами, з дією пізнавальних стереотипів - способів інтерпретації конфліктної ситуації, і одночасно з гнучкістю і «винахідливістю» особистості або групи в пошуках і виборі шляхів конфліктного, тобто веде до посилення конфлікту, поведінки.

В протіканні конфлікту як процесу виділяють чотири основні стадії:

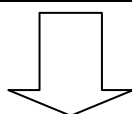
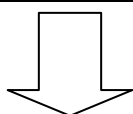
1. виникнення об'єктивної конфліктної ситуації;
2. усвідомлення об'єктивної конфліктної ситуації;
3. перехід до конфліктної поведінки;
4. вирішення конфлікту.

Учасники **сімейних конфліктів** часто не є протиборчими сторонами, що адекватно усвідомили свої цілі, скоріше вони жертви власних неусвідомлюваних особистісних особливостей і неправильного, такого, що не відповідає реальності, бачення ситуації і самих себе.

Для **сімейних конфліктів** характерні вкрай неоднозначні і тому неадекватні ситуації, пов'язані з особливостями поведінки людей у конфліктах. Демонстрована поведінка часто маскує справжні почуття і уявлення про конфліктну ситуацію і один про одного. Так, за грубими і гучними зіткненнями подружжя можуть ховатися прихильність і любов, а за підкресленою ввічливістю - емоційний розрив, хронічний конфлікт, іноді й ненависть.

Сімейні конфлікти зазвичай пов'язані з прагненням людей задовольнити ті чи інші **потреби** або створити умови для їх задоволення без урахування інтересів партнера. Причин для цього дуже багато. Це і різні погляди на сімейне життя, і нереалізовані очікування і потреби, грубість, зневажливе ставлення, подружня невірність, фінансові труднощі і т.д. Конфлікт, як правило, породжується не однією, а комплексом причин, серед яких умовно можна виділити основну - наприклад незадоволені потреби подружжя.

Класифікація конфліктів на ґрунті незадоволених потреб подружжя (за В. А. Сисенко).

1. Конфлікти, суперечки, що виникають на основі незадоволеної потреби в цінності і значущості свого «я», порушення почуття гідності з боку іншого партнера, його зневажливе, зневажливе ставлення.

2. Конфлікти, суперечки, психічні напруги на базі незадоволених сексуальних потреб одного або обох подружжя.

3. Психічна напруга, депресії, конфлікти, сварки через незадоволеної потреби одного або обох подружжя в позитивних емоціях: відсутність ласки, турботи, уваги, розуміння гумору, подарунків.

4. Конфлікти, сварки, пов'язані з пристрастю одного з подружжя до спиртних напоїв, азартних ігор і іншим гіпертрофованим потребам, що призводить до неекономних і неефективних, а часом і марних витрат коштів сім'ї.

5. Фінансові розбіжності, що виникають на основі перебільшених потреб одного з подружжя у розподілі бюджету, утримання сім'ї, вкладу кожного з партнерів в матеріальне забезпечення сім'ї.

6. Конфлікти, сварки, сварки через незадоволення потреб подружжя в харчуванні, одязі, у облаштуванні домашнього вогнища і тощо.

7. Конфлікти, що пов'язані з потребою у взаємодопомозі, взаємопідтримці, у співпраці з питань розподілу праці в сім'ї, ведення домашнього господарства, догляду за дітьми.

8. Конфлікти, суперечки, сварки на ґрунті різних потреб та інтересів у проведенні відпочинку та дозвілля, різних хобі.

Використання категорії «потреба» в теорії подружнього конфліктності дозволяє перейти до мотивів та інтересів, негативних і позитивних емоціях, до аналізу різних видів депресивних та інших патологічних станів, неврозів, джерелом яких можуть бути сімейні негаразди. Категорії стабільність-нестабільність шлюбу, його конфліктність-безконфліктність також залежать від задоволення потреб подружжя, особливо емоційно-психологічних.

За ступенем небезпеки для сімейних уз конфлікти можуть бути:

Мотивація особливо небезпечних конфліктів.

1. Не зійшлися характерами.
2. Подружні зради і сексуальне життя в шлюбі.

3. Побутове пияцтво та алкоголізм.

У внутрішньосімейному конфлікті найчастіше винні обидві сторони.

Залежно від того, який внесок і яким чином подружжя вносять у розвиток конфліктної ситуації, виділяють кілька типових моделей поведінки подружжя в міжособистісних внутрішньосімейних конфліктах (В. А. Кан-Калик, 1995).

Перша - прагнення чоловіка і дружини самоствердитися в сім'ї, наприклад у ролі голови сім'ї.

Друга - зосередженість подружжя на своїх справах.

Третя - дидактична.

Четверта - «готовність до бою».

П'ята - «татковою дочка», «мамин синочок».

Шоста - заклопотаність.

Уникнути багатьох помилок дозволяє дотримання основних принципів спільного подружнього життя:

- Реально дивитися на суперечності, що виникають до шлюбу і після його укладення.
- Не будувати ілюзій, щоб не розчаруватися, оскільки даний момент навряд чи буде відповідати тим нормам і критеріям, які були заздалегідь сплановані.
- Не уникати труднощів. Спільне подолання важких ситуацій - прекрасна можливість швидше дізнатися, наскільки обидва партнери готові жити за принципом двостороннього компромісу.
- Пізнавати психологію партнера. Щоб жити в злагоді, треба розуміти один одного, пристосовуватися, а також уміти «догоджати» один одному.
- Знати ціну дрібницям. Невеликі, але часті знаки уваги цінніші і значущі, ніж дорогі подарунки, за якими деколи криється байдужість, невірність і ін.
- Бути терпимим, уміти забувати образи. Людина соромиться деяких своїх помилок і не любить згадувати про них. Не слід нагадувати про те, що одного разу порушило взаємини і що варто було б забути.
- Вміти розуміти і передбачати бажання і потреби партнера.
- Не нав'язувати свої вимоги, оберігати гідність партнера.
- Розуміти користь тимчасової розлуки. Партнери можуть набриднути один одному, а розлука дозволяє зрозуміти, наскільки сильно любиш свою другу половину і як її в даний час не вистачає.
- Слідкувати за собою. Неакуратність, безладність народжують неприязнь і можуть спричинити за собою серйозні наслідки.
- Мати почуття міри. Уміння спокійно і доброзичливо сприймати критику. Важливо підкреслювати в першу чергу гідності партнера, а потім в доброзичливій формі вказувати на недоліки.
- Усвідомлювати причини і наслідки невірності.
- Не впадати у відчай. Зіткнувшись зі стресовою ситуацією в подружньому житті, було б невірно «гордо» розійтися і не шукати виходу. Але ще гірше зберігати хоча б зовнішню рівновагу шляхом принижень і загроз.

Конструктивне вирішення подружніх конфліктів містить наступні кроки:

1. Підготовчий крок «потрібне місце, потрібний час»;
2. Опис проблеми (описувати, а не звинувачувати);
3. Рішення проблеми (чіткість і конкретність);
4. Заключний крок (разом ми зможемо!).

Техніка «Конструктивної суперечки» С: Кратохвіла, який вважає, що конструктивна суперечка характеризується:
— конкретним обговоренням конкретного предмета конфлікту, відсутністю узагальнень, перенесення розмови на інші галузі взаємодій, посилань на минуле тощо;
— активністю обох сторін, їх залученістю до ситуації, зацікавленістю в розмові;
— чітким, відкритим викладом своїх позицій і увагою до позиції та доводів опонента, бажанням зрозуміти їх;
— дотриманням етичних принципів поведінки сторін по відношенню одне до одного;
— використанням тільки ділових аргументів щоб уникнути всього того, що зачіпає особистість іншого.

Взаємодія має бути динамічною, щоб у співрозмовника не виникало почуття втоми, закінчуватися на позитивній ноті (або якщо вже цього не вийшло, то перериватися) і завершуватися обов'язковим підкресленням досягнутого в обговоренні.

Результати суперечки необхідно проаналізувати й оцінити, вважаючи її вдалою, якщо:

- партнери одержали якусь нову інформацію, щось уточнили у своєму баченні ситуації або позиціях один одного;
- змогли хоча б частково зняти напруженість у взаєминах;
- дійшли до більшого взаєморозуміння і зближення своїх позицій;
- змогли розв'язати проблеми, усунути протиріччя.

Ситуаційно-рольові ігри, в яких можна відпрацьовувати техніку «Конструктивної суперечки» представлені в Таблиці 2.

Таблиця 2.

<i>Гра</i>	<i>Психологічна сутність гри</i>
Дезертирство.	Грають двоє: чоловік і дружина. Один із них запросив друзів, а інший, знаючи про це, раптом пізно повернувся додому.
Запрошення до батьків.	Грають двоє: чоловік і дружина, які домовилися вихідний день провести вдома. Раптом подзвонили батьки одного із них і покликали подружжя в гості. Той, чиї це батьки, одразу ж почав збиратися, із чим інший не згоден.
Вихід із дому.	Грають двоє: чоловік і дружина. Один із них збирається піти кудись із дому, а інший хоче поговорити і незадоволений тим, що той відмовляється затриматися.
Пізнє повернення.	Грають двоє: чоловік і дружина. Один із них зустрів свого старого друга (подругу), зрозуміло, однієї з ним статі, хоча цікаво загострити ситуацію за рахунок того, що друг протилежної статі. Зайшов до нього (до неї) і пізно повернувся додому.
Ремонт.	Грають двоє: чоловік і дружина. Один із них був ініціатором ремонту квартири, до чого інший ставився досить скептично. Зненацька виявилось, що ремонт обійдеться набагато дорожче, і той, хто був проти нього, наполягає на припиненні робіт.
Справи домашні.	Грають двоє: чоловік і дружина. До сьогоднішнього моменту склалося так, що всі справи по дому виконує один із членів подружжя. Йому це набридло, і він вирішує «включити» ледаря до домашніх клопотів.
Дірки в бюджеті.	Грають двоє: чоловік і дружина. У сім'ї систематично не вистачає грошей до зарплати, причому основним марнотратом є один із членів подружжя, із чим другий завжди був не згодний, а нині наполягає на відкритому обговоренні.
Дрібне лагодження.	Грають двоє: чоловік і дружина. Один із них вже просив іншого зробити якийсь дрібний ремонт (защити сорочку, відремонтувати праску), але от зараз він зібрався скористатися предметом ремонту і виявилось, що нічого не зроблено.
Посидь із дитиною.	Грають двоє: чоловік і дружина. Обом потрібно затриматися на роботі й комусь посидіти з дитиною, причому кожен вважає, що його справи важливіші.
Друг чи подруга.	Грають троє: чоловік, дружина і друг (подруга). Подруга (друг) ділиться з одним із членів подружжя своїми проблемами та переживаннями, які інший член подружжя всерйоз не сприймає. Перший член подружжя цим явно незадоволений і в присутності друга (подруги) приступає до обговорення.
Сімейні проблеми.	Грають троє: чоловік, дружина і друг (подруга). Один із членів подружжя починає обговорювати з подругою (другом) сімейні проблеми, чим інший чоловік явно незадоволений, і невдоволення це він відкрито висловлює.
Третій зайвий.	Грають троє: чоловік, дружина і третій (третя). У гостях у друзів один із членів подружжя познайомився і якимось дуже тісно зійшовся із цим (цією) третьою (третьою): протягом усього вечора сидів з ним (нею) поруч, танцював і жваво розмовляв. Інший член подружжя вирішує обговорити ситуацію.

Ревнощі.

Ревнощі — цей сумнів у вірності (чи знання про невірність) коханої людини.

Ревнощі переживатимуться однаково болісно і гостро, незалежно від того, чи є обґрунтовані ці сумніви або ні. Ревнощі не є невід'ємним супутником любові — в стосунках, для яких характерні любов, довіра, повага, ревнощах немає місця.

1. Виділяють три варіанти проявів ревнощів :

- ситуаційно обумовлена;
- як характерна риса особи;
- як прояв психозу.

2. Розрізняють декілька типів ревнощів, залежно від особистісних особливостей «ревниvcів»:

- власницька, або тиранічна;
- конкурентна;
- від обмежень;
- обернена;
- прищеплена.

При цьому для усіх типів «ревнивих» осіб характерна невпевненість в собі, певне почуття неповноцінності в тій або іншій сфері життя.

3. Виділяють різні типи реакцій ревнощів :

- за критерієм норми — нормальні і патологічні;
- за змістом — когнітивні, афективні, поведінкові;
- за типом переживання — активні і пасивні;
- по інтенсивності — помірні, глибокі, важкі.

4. Порушення спілкування між подружжям пов'язане з різноманітними і **стійкими** труднощами в спілкуванні подружжя, що **супроводжуються** внутрішньою напругою, негативними емоціями, почуттям психологічного дискомфорту.

В якості джерел порушень спілкування зазвичай виділяють психологічний (особистий) і комунікативний аспекти.

Психологічний(особистий) аспект пов'язаний з особистісними особливостями одного або обох членів подружжя, що проявляються на рівні акцентуації характеру (агресивність, тривожність, педантичність, істеричність, тощо);

Комунікативний аспект пов'язаний з недостатньою комунікативною компетентністю (невміння чітко і зрозуміло, і однозначно формулювати повідомлення. Невміння слухати, давати зворотній зв'язок, вміння виражати свої почуття).

Подружжя зрада. Причини подружніх зрад

Позашлюбні зв'язки зазвичай пов'язані з різноманітними причинами психологічного, соціально - побутового нейрофізіологічного, емоційного, інтелектуального і морального порядку. У кожному окремому випадку ці причини мають суб'єктивний характер, що визначається не тільки специфічними випадковостями й обставинами, а й особистісними особливостями партнерів.

Найбільш поширеними **причинами і мотивами чоловічих зрад є наступні:**

1. загострена статевая потреба, яка задовольняється з малознайомими партнерками, або в короткочасних, «швидкоплинних» зв'язках з давніми знайомими, товаришами по службі, дружинами друзів і т.д.
2. провокування статевих зв'язків тимчасовою відсутністю дружини. Довга розлука з дружиною часто розцінюється як достатня підстава для пошуків тимчасової її заміни;
3. вплив «випадкових» обставин. Алкогольне сп'яніння, особливо легка його ступінь, підсилює статевий потяг і послаблює внутрішні заборони.
4. любов до іншої жінки. Секс у цьому випадку є як би само собою зрозумілою деталлю в складному механізмі людських відносин, побудованих на любові;
5. ініціатива і наполегливість жінки. Чоловіку «кодекс честі» не дозволяє образити даму відмовою, а самому - розписатися в «нездатності».
6. самоствердження: чоловіче самолюбство тішиться числом сексуальних перемог, які їм життєво необхідні.
7. помста (за приниження, за зраду).
8. бажання зміни вражень, прагнення до різноманітності відчуттів, почуттів і вражень.
9. «нагорода собі за успіх».

Жіноча невірність - це втеча від не влаштовують подружніх відносин. Жінок у шлюбі розчаровує, що чоловік не надає належної емоційної підтримки, не приділяє дружині ні часу, ні уваги, не виражає любові і не допомагає в домашніх справах, тому вона шукає підтримки на стороні.

Основні причини жіночої невірності:

1. незадоволеність у шлюбі;
2. помста чоловікові за зраду;
3. бажання відчувати себе знову коханою і відчувати свою значимість, підвищити самооцінку;
4. продовжити відчуття молодості, «запалити» себе, випробувати сильні почуття;
5. відчувати свою владу над чоловіком і задовольнити сексуальну потребу;
6. задовольнити цікавість і поміняти старого чоловіка на нового;
7. поступка в ділових відносинах з кар'єрних міркувань.
8. секс - подяка за добре ставлення до себе, за надану послугу;
9. спосіб заробити гроші.

Існує ряд **мотивів невірності**, що властиві представникам обох статей:

- 1) Спаплюжена любов: зрада обумовлена відсутністю взаємного почуття.
- 2) Досить типовою причиною подружньої невірності є тотальний розпад сім'ї. У даному випадку зрада - це фактично створення нової сім'ї, коли колишня з тих чи інших причин сприймається нежиттєздатною.
- 3) Подружня невірність може бути пов'язана з серйозною і деколи важкою проблемою сучасного шлюбу, коли подружжя живе в різних місцях.

Феномен прощення в психології подружніх стосунків.

Накопичення образ в подружніх стосунках є величезною проблемою, що змінює життя сім'ї в гіршу сторону. Це відбивається в спілкуванні, в якостях характеру членів сім'ї, обтяжує їх, виявляється в депресивних станах, недовіру один до одного і тривожності. Вирішення цієї проблеми дуже важливо

для психології сімейних відносин.

Прощаючи, людина приймає рішення:

- відмовитися від негативних думок, емоцій, поведінкових проявів відносно кривдника,
- заохочувати позитивні думки, емоції і прояви поведінки відносно цього кривдника.

У цьому сенсі прощення і прийняття його являє собою позитивний психологічний досвід, сприяє гармонізації шлюбу.

Для того щоб глибше розібратися в цій проблемі спробуємо визначити контекст, в якому прощення має місце, виявити, що перешкоджає прощенню, прояснити питання про те, що вважати прощенням, а що ні.

Р. Енрайт перераховує кілька ознак, що визначають контекст міжособистісних відносин, в якому прощення виявляється доречним:

1. Прощення слідує за невинуватим особистим утиском з боку іншої людини. Збиток повинен бути заподіяна тому, хто прощає, і не повинен перевищувати межі нашого стандартного уявлення про справедливість.

2. Образа повинна бути об'єктивною реальністю. Деякі вважають, що всі події - нейтральні, і ми просто негативно інтерпретуємо деякі з них. Але існує така річ, як об'єктивне порушення принципів моралі в людських взаєминах.

3. Прощення визначається почуттям справедливості. Щоб здійснити прощення на практиці, ображений повинен мати почуття справедливості для оцінки того, чи мала місце образа. Виходить, що прощення і справедливість не є взаємодоповнюючими поняттями.

4. Кривдник не обов'язково діє навмисно.

5. Не завжди абсолютно ясно, хто кривдник, а хто - потерпілий. Часто відносини розвиваються так, що люди ранять одне одного. Наприклад, дружина в міру своєї зайнятості приділяє мало уваги чоловікові, а потім дізнається про його зраду. У цьому випадку вина лежить на обох, і в прощенні потребують обидва.

Прощення - НЕ забування. Глибока образа вкрай рідко стирається зі свідомості. Прощення - не примирення або відновлення будь-яких спільних відносин. Прощення є глибокою особистою

реакцією. Примирення ж - це спільне перебування двох людей, смиренність. Можна пробачити чоловіка, що принижує та ображає дружину, не шукаючи відплати, але не примиритися доти, поки він / вона не змінить своєї негідної поведінки. Прощення включає готовність до примирення або очікування в надії на перетворення в кривдника. Але примирення, звичайно ж, може бути результатом прощення.

Прощення - це внутрішнє особистісне звільнення. Воно є активним процесом і вимагає енергії. Це боротьба за звільнення іншого, в той час як скривджена людина сама перебуває у стані гніву.

Справжнє прощення - моральний акт і тому не може ґрунтуватися на аморальних мотивах. Найбільш вірогідним мотивом постійного розвитку прощати повинен бути «агапе», моральна, орієнтована на інших любов, а також смирення і готовність визнати скривдженого.

На думку В. Даля «**прощення**» бере витoki від слова «простий», що означає «порожній», «порожній». Саме ж слово «прощати» означає «робити простим від гріха, провини, боргу», «звільняти від зобов'язання, кари, милувати». Ще одним цікавим значенням цього слова є «звільняти від мук, страждань, хвороби», зцілювати, заспокоювати.

Спеціальним днем духовного очищення було (і залишається) «**Прощена неділя**», коли всі просили вибачення у всіх, «відмиваючи» від «гріхів вільних і невільних». Прощаючись із близькими, подорожній кланявся тим, кого залишав, і казав: «Не згадуйте лихом». Вважалося, що гріхи, прощені людьми, і в «іншому світі» не будуть зараховані Богом.

Р. Енрайт показав, що в розумінні прощення дорослим властиво:

- Прощення на виконання вимог релігії.
- Прощення як засіб досягнення соціальної гармонії: я прощаю, оскільки це відновить соціальну гармонію і хороші відносини в суспільстві.
- Прощення як любов: я прощаю без жодних умов, з любові до того, хто мене образив, оскільки повинен відчувати ширшу любов до іншої людини і його поведінка, що зачіпає мене, не відбивається на моїй любові до нього.

ЕФЕКТ ОТРИМАННЯ ПРОЩЕННЯ виражається в:

- покращенні відносин з скривдженим;
- ослабленні самоприниження, самопригноблення;
- покращенні думки про скривджену сторону;
- позитивних внутрішніх і моральних змін.

Прощення - моральний акт, який лікує біль міжособистісних образ, що включає готовність до примирення, подолання негативних афектів і суджень по відношенню до кривдника, залучення афективну, когнітивну і поведінкову сфери, і є вільним вибором особистості. Як не складно перевернути сторінку в подружніх стосунках і дозволити чоловікові почати з чистого листа, ще складніше ніколи не робити цього.

Прощення - складний процес, що вимагає сил і енергії, і що дарує цінне зцілення від образ, що шкідливо впливають на психічне і фізичне здоров'я людини. Прощення подібно рятувального кола, який в ситуації образи не дасть потонути в потоці гніву і агресії, і позбавить нас від несення тяжких мук образ через все життя.

І ображений і кривдник виграють від широкого вибачення, дарованого з любов'ю і прийнятого зі смиренням. Але не можна примусити людину проявити милосердя - потрібно сприяти розумінню того, що являє собою прощення, і заохочувати його в сімейній практиці.

Отже, подружні конфлікти – це не перепона для щасливого сімейного життя, а необхідна його умова.

Використана література:[9, 12, 14, 15, 30, 46].

Лекція 6.

Тема: Проблема розлучень та повторних шлюбів.

План

1. Розлучення як ненормативна сімейна криза.
2. Причини розлучень. Періодизація процесів після розлучень.

3. Класифікація стадій переживання втрати при переживанні втрати – розлучення за моделлю Ш.Кюблер-Росс.

4. Правила у бінуклеарній сім'ї. Наслідки розлучення для чоловіків, жінок, дітей. Вплив розлучення батьків на дітей.

5. Повторні шлюби.

Основні поняття: історичні факти про розлучення, руйнування стосунків, фактори, причини та наслідки розлучення, стадії розлучення, психологічна допомога при розлученні, повторні шлюби.

Будь-які відносини між людьми неминуче добігають до кінця. Якщо існує шлюб, то повинен існувати і розлучення! Розірвання шлюбу (розлучення) вважається припинення шлюбу за життя подружжя.

Розлучення було завжди, скільки існує інститут шлюбу, ймовірно, розлучення має такий же «стаж» скільки сам сімейний інститут. Вічного і нерозривної шлюбу в історії суспільства не існувало. Форми розірвання шлюбу змінювалися з розвитком цивілізованості, історичного прогресу, ставлення до жінки, національних традицій. Будучи річчю, що належала своєму господареві - чоловікові, жінка майже не користувалася ніякими правами, в тому числі і правом на розлучення.

У ХХ в. загальний прогрес цивілізації і феміністичний рух на Заході сприяли урівнянню жінок у правах з чоловіками з багатьох питань, у тому числі і з питань розірвання шлюбу.

У сучасній європейській сім'ї **психологічне розлучення** - це не просто розпад шлюбних відносин, це дестабілізація всього життєвого укладу.

Основними причинами розлучень є: (у %) :

- Матеріальні, побутові проблеми - 55.
- Пияцтво одного з подружжя - 39.
- Ослаблення цінності сім'ї для нинішнього покоління - 27.
- Подружжя невірність - 19.
- Психологічна несумісність - 17.
- Одноманітність і нудьга сімейного життя - 12.
- Нове кохання - 11.
- Відсутність дітей - 7.
- Інше - 2.
- Важко відповісти - 6.

Примітно, що жінки більш схильні вважати причиною розлучень матеріальні труднощі, пияцтво і ослаблення цінності сім'ї, а чоловіки швидше нове захоплення, несумісність і нудьгу сімейного життя.

До основних причин зростання розлучень можна віднести:

- зміна функцій сім'ї, а саме господарської (економічної) сторони.
- жінка може заробляти більше, ніж чоловік, і ставати як би більш незалежною;
- успіхи в досягненні рівноправності між статтями (фемінізм);
- відсутність негативних стереотипів у розлучених;
- звільнення від класових, релігійних та національних забобонів;
- зміна темпу і стилю життя в урбанізованому суспільстві;
- диференційованість життєвого циклу;
- зростання тривалості життя;
- посилення міграційних процесів;
- зниження впливу батьків на вибір людини. Наслідком цього є велика кількість «франніх», поспішних шлюбів.

Фактори, що входять до групи ризику розлучень(збільшують ймовірність розпаду шлюбно-сімейних відносин):

- конфліктні відносини (розлучення) батьків одного з подружжя;
- спільне проживання з батьками одного з подружжя на їх житловій площі;

- пізній або ранній вік вступу в шлюб;
- деідеалізація партнера;
- висока особистісна конфліктність одного або обох членів подружжя;
- нерівний рівень освіти та соціального статусу подружжя;
- професійна зайнятість жінки, в т. ч. «бікар'єрна сім'я»;
- вимушене роздільне проживання подружжя (відрадження, роз'їзди, так звана «дистантна» сім'я);
- зради, сексуальна незадоволеність у шлюбі;
- відсутність довіри в сімейних відносинах;
- безпліддя одного з подружжя, неможливість мати дітей;
- дошлюбна вагітність (так звані «стимульовані» шлюби);
- народження дитини в перші (1-2) роки шлюбу;
- спільне проживання з батьками;
- вживання алкоголю і наркотиків.

Безкризовий розвиток сім'ї є неможливий, однак не всі причини ведуть до її руйнування. До «зла», яке може зруйнувати шлюб, відносять:

1. Перевантаження і фізичне виснаження.
 2. Зловживання кредитом і сварки з приводу грошових витрат.
 3. Егоїстичність. (*егоїстичність і шлюб несумісні*).
 4. Втручання батьків.
 5. Нереальні очікування.
 6. Пияцтво і наркотики. Вони вбивають не тільки шлюби, але й людей.
 7. Все, що як би «незаконно» впроваджується у відносини подружжя, здатне встати між подружжям (наприклад, ревності, низька самооцінка та інше).
 8. Порнографія, азартні ігри, всі погані та шкідливі пристрасті і звички взагалі.
- Отже, розлучення - це наслідок дестабілізація відносин.

Фази розпаду емоційних відносин (за Стівеном Даком)

Таблиця 3.

1.Інтра-психічна (внутрішня).	У одного або обох подружжя (зазвичай більше чутливого) з'являється відчуття внутрішньої незадоволеності. Можливі результати цієї фази: - змиритися з цим і на поверхні висловлювати задоволення або ніяк не проявляти свою незадоволеність; - зважитися на те, щоб висловити партнеру незадоволення.
2. Інтер-психічна (між подружжям) або діадична - партнери обговорюють свої стосунки	На цій фазі підвищується саморозкриття, подружжя пробують експериментувати. Це може тривати роками. Результат можливий так само у двох варіантах: - перебудова відносин - їх стабілізація; - прийняття розпаду (якщо експеримент закінчився невдало).
3. Соціальна фаза - в процес розпаду сім'ї залучаються інші люди (родичі, друзі).	Факт розпаду повинен стати «загальним надбанням», повинен «санкціонуватися» іншими. Оточення повинно перестати сприймати подружжя як пару. Результат цієї фази: припинення соціальних відносин, розпад сім'ї.
4.Фаза обробки (ніби знову інтра - психічна).	Обидва колишніх дружина переробляють отриманий досвід всередині себе і залишаються зі своїми переживаннями, спогадами. Результат цієї фази можливий у двох варіантах: - примирення з ситуацією, з собою, витяг позитивних моментів, уроків, придбання особистого досвіду; - подію сприймається, як невдача, приписувана собі. Це тягне за собою зриви, істерики, неврози.

Стратегії поведінки в ситуації перед розлученням; найбільш поширені з них:

1. **Войовнича** - (супроводжується бажанням повернути чоловіка (дружину) будь-яку ціну). Тут потрібна перемога, але при цьому поваги ні до себе, ні до партнера немає. Такі, наприклад, спроби

нацькувати на зрадника родичів, друзів, дітей, які, за задумом клієнта, повинні довести йому / їй, як неправильно він / вона надходить.

2. Загострення любові - пошук якихось варіантів як би утримати, залучити партнера. Робляться спроби налагодження відносин хоча б на якомусь, чисто дипломатичному, рівні.

3. Прийняти реальність такою, яка вона є. Тут найважче завдання - не вимагати від іншого негайного вирішення, а чекати, поки він / вона сам його (догляд - не відхід) прийме. Отримати необхідні уроки. Це дає можливість у разі обопільної згоди на розлучення зберегти з колишнім чоловіком (дружиною) людяність у стосунках, не закреслювати спільно прожиті роки, звести до мінімуму негативні наслідки для дітей, прийняти розлучення як невід'ємну частину свого буття. Бо без минулого немає не тільки сьогодення, а й майбутнього.

Розлучення в моделі Ш. Кюблер-Росс

Таблиця 4.

1. Ситуація заперечення	Спочатку реальність що відбувається заперечується. На цій стадії ситуація розлучення сприймається з вираженим захистом, за допомогою механізму раціоналізації знецінюються шлюбні відносини: «Нічого такого не сталося», «Все добре», «Нарешті прийшло звільнення» і т.п.
2. Стадія озлобленості.	На цій стадії від душевного болю захищаються озлобленістю по відношенню до партнера. Нерідко маніпулюють дітьми, намагаючись залучити їх на свою сторону.
3. Стадія переговорів.	Ця стадія найскладніша. Робляться спроби відновити шлюб, і використовується безліч маніпуляцій по відношенню один до одного, включаючи сексуальні відносини, загрозу вагітності або вагітність. Іноді вдаються до тиску на партнера з боку оточуючих.
4. Стадія депресії.	Пригнічений настрій настає, коли заперечення, агресивність і переговори не приносять ніяких результатів. Людина відчуває себе невдахою, знижується рівень самооцінки, він починає цуратися людей, не довіряти їм. Нерідко випробуване під час розлучення почуття відкидання і депресія досить довгий час заважають заводити нові інтимні стосунки.
5. Стадія адаптації.	Мета - «перейти» у стадію пристосування до нових умов життя. У тих випадках, коли після розлучення залишається неповна сім'я, дітям також потрібна підтримка в адаптації до нової ситуації.

З практичної точки зору видається більш доцільним **поділ на періоди**, в яких подружжю може знадобитися консультаційна та терапевтична допомога: період перед розлученням; період розлучення; період після розлучення.

1. Період перед розлученням. Основною метою цього періоду є досягнення продуманого, відповідального рішення незалежно від того, чи прагнуть подружжя зберегти дисгармонійний шлюб чи ні. У цей період ще можна попередити подачу заяви на розлучення або взяти його назад, якщо воно вже подане. Подружжю доцільно з'ясувати стосунки подружжя до розлучення як такого, а також мотивації їх рішення розлучитися.

2. Період розлучення. Це період, коли подружжя вже прийняли рішення про розлучення. На цьому етапі розлучається подружжя слід стримувати свої емоції, направити їх до спільного вирішення конкретних проблем, пов'язаних з розлученням, що є найбільш доцільним для обох сторін, і враховуючи, насамперед, інтереси і проблеми дітей

Емоційний стан подружжя характеризується почуттями гніву і печалі, страху, провини, злості, бажанням відплати. Їм можна протиставити прагнення примиритися з втратою, почуття власної відповідальності, розвиток самостійності і формування нових цілей.

Результатом цього періоду є згода з розлученням обох подружжя. Якщо рішення про розлучення було прийнято односторонньо, то партнер вважає його ініціатора винним і знову виникає відчуття втрати, зневаги, безсилля люті або безпорадності. Предметом суперечок і розбратів можуть стати питання майнового розділу або турботи про дітей.

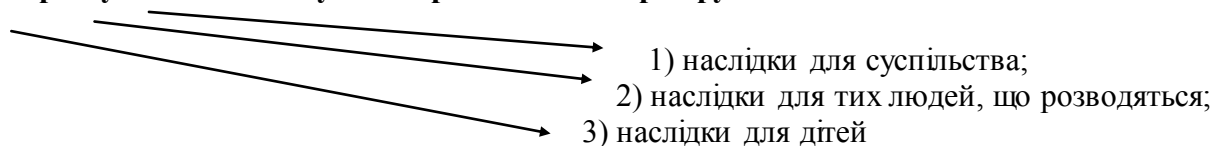
До юридичних питань відносяться розділ майна і квартири, виплата аліментів, визначення дітей до одного з батьків і укладення угоди про зустрічі з ними колишнього чоловіка. Більшість питань краще вирішувати на основі взаємної домовленості, наприклад питання про відвідування дітей або розподіл майна.

3. Період після розлучення. Основним завданням цього періоду є стабілізація становища і досягнення обома членами подружжя самостійності в нових умовах життя. Необхідно оволодіти новою ситуацією, що виникла при розриві подружніх відносин, і запобігти можливі невротичні і депресивні реакції, що мають тенденцію до фіксації в цих умовах.

До специфічних проблем власне періоду після розлучення відноситься продовження конфліктної ситуації між колишнім подружжям. Цьому особливо сприяє спільне проживання після розлучення в одній квартирі. Інше важливе питання, що виникає в період після розлучення, регулювання зустрічей дітей з батьками, в більшості випадків з батьками. Оптимальним є добровільна згода батьків, без суду; такі зустрічі треба надавати у всіх випадках, коли батько може зустрітися з дитиною (за домовленістю з матір'ю) або коли дитина цього захоче. Таким чином, дійсно створюється ситуація, близька до умов нормального функціонування сім'ї у відношенні зв'язку з дітьми.

Завданням кожного з членів колишнього подружжя в даний період є досягнення нового, самостійного способу життя.

Всі наслідки розлучення можна умовно розділити на три групи:

Повторні шлюби.

Типи повторних шлюбів (за С.Кратохвілом) :

- 1) шлюб, де один із членів подружжя раніше був у шлюбі, а інший не був у шлюбі;
- 2) шлюб розлучених людей, що раніше перебували у шлюбі;
- 3) шлюб який беруть вдовці і вдови.

Статистика свідчить, що 1993 р. на 1000 реєстрацій в загсах припадало 361 чоловік і 338 жінок, що вступали в шлюб повторно.

Повторні шлюби досить поширена альтернатива традиційним шлюбно-сімейним стосункам. Як правило, в результаті розлучення дитина залишається з матір'ю, і в разі створення нової сім'ї виникає проблема вігчимів. Вігчими оцінюють себе в ролі батька нижче, ніж батьки по крові. Вони виконують більш пасивну роль по відношенню до дитини, вважаючи останнього менш щасливим. Але з цією оцінкою не пов'язані ні мати, ні діти. Результати лонгitudних досліджень показують, що значущих відмінностей немає.

Завдання повторного шлюбу визначаються основною метою –це створення умов для об'єднання декількох сімей для утворення нової сімейної системи:

- Визначення нових кордонів сімейної системи, складу сім'ї, сімейних правил, норм сімейної взаємодії;
- Створення нової рольової структури сім'ї з урахуванням попереднього досвіду головування, розподілу ролей, здійснення функції контролю;
- Формування нової сімейної самосвідомості, сімейної культури, сімейної історії.

Люди, що готуються до життя в змішаній родині, повинні постійно пам'ятати, що у кожного члена нової сім'ї було минуле життя і багато чого з того, що відбувається з ним сьогодні, має свої корені в минулому.

Труднощі, що чекають подружжя у другому шлюбі, дуже залежать від віку дітей. Якщо діти ще маленькі (не старше двох-трьох років), минуле життя, може бути, не зробить на них такого сильного впливу, яке вона справляє на більш старших. Якщо діти вже дорослі, то новий шлюб на них може не вплинути. Якщо сімейні справи втягують дітей в грошові, майнові і тому подібні проблеми, тут важливо досягти взаємних угод. Відомі випадки, коли старші діти чинили опір новому шлюбу батьків, тому що побоювалися можливих грошових труднощів.

Використана література:[3, 12, 15, 16, 21, 24, 28, 37].

Лекція 7.

Тема: Сімейна соціалізація і сімейне виховання

План

1. Роль сім'ї в соціалізації дитини. Особливості соціалізації дитини в сім'ї.
2. Психологічні механізми соціалізації, за допомогою яких батьки впливають на дітей.
3. Специфіка сімейного виховання.
4. Особливості стилів сімейного виховання. Класифікація стилів сімейного виховання.

Взаємозв'язок стилів виховання і особливостей становлення особистості дитини.

5. Вплив неадекватного батьківського ставлення до дитини на відхилення в її психічному й особистісному розвитку. Причини неадекватного батьківського ставлення до дитини.

Основні поняття: процес соціалізації, механізми соціалізації, виховання, вплив, наслідування, стилі виховання, батьківська позиція, основні характеристики дитячо-батьківських стосунків, жорстокість до дітей, дисгармонійне виховання.

1. **Сім'я** — головний осередок суспільства. Вона відіграє надзвичайну роль у його життєдіяльності — через фізичну й соціокультурну зміну поколінь забезпечує можливість існування суспільства. У сім'ї створюється найбільше суспільне багатство — людина. Тут вона народжується і формується як особистість. Це та клітинка, з котрої розпочинається будь-яка держава. Немає країни без сім'ї, сімейно- родинних відносин. Без сім'ї неможливе відтворення населення, його соціалізація і, нарешті, неможливе утворення всіх інших соціальних інституцій. Саме рівень розвитку сім'ї разом з характером праці зумовлюють суспільний порядок, за яким живуть люди в різних державах, за різних історичних умов. Водночас функціонування сім'ї є результатом специфічних соціальних процесів, що відбуваються в суспільстві.

Отже, **сім'я** — це ніби проміжний стан між суспільством та індивідом. Сім'я – це суспільство в мініатюрі.

Порівняно з іншими соціальними інститутами **сім'я має певні особливості**, що істотно впливають на становлення особистості дитини, а саме:

1. Наявність усіх форм життєдіяльності людини, що реалізуються через функції сім'ї. У результаті сім'я формує власний спосіб життя, мікрокультуру, основою якої є цінності й елементи культури суспільства чи окремих його соціальних верств. Таким чином, на думку А. Карлсона, сім'я — це суспільство в мініатюрі, з якого вибудовується соціальна взаємодія загалом.

2. Включеність дитини в сім'ю з дня її народження, формування саме в сім'ї перших уявлень про те, що добре і що погано, що таке добро і зло, коли дитина найбільшою мірою сприймає виховні впливи. Фактично сім'я є першою сполучною ланкою між людиною і суспільством, яка передає від покоління до покоління генетичний код, певні соціальні цінності, що на суб'єктивному рівні є ціннісними орієнтаціями членів сім'ї.

3. Безперервність і тривалість контакту людей різної статі, віку, з різним обсягом життєвого досвіду спричиняються до інтеріоризації дітьми зразків поведінки насамперед батьків і тільки потім — людей поза сім'єю.

4. Переважно емоційний характер зв'язків між членами сім'ї, що базуються на любові і симпатії, створює сприятливу основу для спрацьовування таких неусвідомлюваних дитиною соціально- психологічних механізмів впливу, як наслідування, навіювання, психічне “зараження”. При цьому забарвленість емоційних контактів впливає на формування почуття задоволення (незадоволення) собою і оточенням.

Особливо значною роль сім'ї у становленні особистості дитини є на первинному етапі її **соціалізації**.

Так, **на першій стадії** (до одного року) дитина розвивається за віссю “довіра — недовіра”. Ступінь розвитку почуття довіри до інших людей і світу загалом залежить насамперед від якості материнської турботи, причому не так від кількості їжі чи ласки, які здатна надати мати, як від особливостей спілкування, здатності матері передати відчуття стабільності, тотожності переживань, того, що вона є людиною, якій можна довіряти.

На другій стадії (1–3 роки) дитина розвивається за віссю “автономія — сором і сумнів”. Насамперед формується здатність до самоконтролю тілесних виявів, встановлюється певне співвідношення виявів впертості і добровільності дій. Особливості такого співвідношення залежать від готовності батьків поступово надавати дитині можливість самостійно контролювати свої дії, ненав’язливо обмежуючи її в тих сферах життя, які є потенційно або реально небезпечними для дитини і оточуючих. Переживання сорому проявляються як лють, спрямована на себе, коли дитині забороняється бути самостійною, коли батьки постійно або роблять усе за дитину, або очікують, що вона робитиме самостійно те, що поки що не спроможна робити. Як результат - у дитини може сформуватися невпевненість у собі, слабка воля.

Третя стадія (3–6 років) визначається розвитком дитини за віссю “ініціативність — провина”. При цьому ініціатива додає до автономії здатність брати на себе зобов’язання, планувати, розв’язувати нові завдання, набувати нових корисних навичок. Чи переважатиме у дитини ініціатива, значною мірою залежить від того, як батьки ставляться до її волевиявлення, визнають і задовольняють її право на допитливість, фантазію, творчість.

Почуття провини у дитини викликають батьки, які не заохочують її до самостійності або надмірно карають.

Таким чином, сім’я, особливості взаємодії батьків і дитини багато в чому забезпечують (чи не забезпечують) успіхи дитини на подальших етапах її **соціалізації**.

До характеристик, що визначають особливості соціалізації в сім’ї, включають:

- соціально-демографічну структуру сім’ї (соціальне становище членів сім’ї, професійний статус батьків, стать, вік, кількість членів сім’ї, наявність різних поколінь);
- домінуючий психологічний клімат, емоційну настроєність сім’ї;
- тривалість і характер спілкування з дітьми;
- загальну і, зокрема, психолого-педагогічну культуру батьків;
- зв’язок сім’ї з іншими спільнотами (школою, родичами тощо);
- матеріально-побутові умови.

В Україні типовою є *нуклеарна сім’я* з невеликою кількістю дітей (52,1 % — з однією дитиною), із професійно зайнятими батьками, що підтримують здебільшого ділові контакти з родичами. У неповних сім’ях виховують 1,5 млн дітей. Внаслідок зменшення реальних доходів родин переважна їх більшість не має можливості створити для дітей сприятливі умови життя.

Отже, сучасна українська сім’я часто не має змоги повною мірою реалізувати свій виховний потенціал. Це спричинюється як особливостями суспільного виховання, так і негативними змінами всередині сім’ї: зниженням її стабільності, малодітністю, послабленням традиційної ролі батька, трудовою зайнятістю жінки тощо

На особистість дитини особливо впливає стиль її стосунків з батьками, що лише частково зумовлюється їх соціальним становищем.

2. До психологічних механізмів соціалізації, за допомогою яких батьки впливають на своїх дітей відносяться: *ідентифікація і наслідування*, у процесі яких діти засвоюють соціальні норми поведінки, ціннісні орієнтації, беручи приклад з батьків, прагнучи стати такими, як вони. При цьому наслідування супроводжується певними очевидними діями, тоді як ідентифікація передбачає ототожнення дитини з батьками на основі сильного емоційного зв’язку з ними.

Батьки впливають на своїх дітей через механізм підкріплення: заохочуючи поведінку, що вважається правильною, і караючи дитину за порушення правил, батьки поступово вкорінюють у її свідомість систему норм.

Батьки можуть використовувати різні засоби заохочення — *соціально-психологічні* (наприклад, похвала) та *матеріальні* (винагороди, привілеї).

Різновиди батьківського авторитету:

- *формальний*, що визначається особливостями соціальної ролі;
- *функціональний*, що спирається на компетентність, ерудицію, досвід;
- *особистий*, що залежить від особистісних якостей.

Авторитет батьків залежить від частоти і якості контактів з дитиною; інформованості про справи дитини; ступеня розуміння і рівня вирішення питань, що турбують дитину; активності в самовдосконаленні і вдосконаленні оточення.

Іноді поведінка батьків призводить до формування помилкового авторитету. Наведемо основні його види (за А.С.Макаренко).

· Авторитет пригноблення. При цьому діти виростають або затурканими, безпорадними, або самодурами, відплачуючи за пригноблене дитинство.

· Авторитет чванства, коли батьки постійно вихваляються своїми заслугами, є зарозумілими у ставленні до інших людей. При цьому діти часто виростають хвалькуватими, не вміють критично ставитись до власної поведінки.

· Авторитет підкупу, коли слухняність дитини “купується” подарунками, обіцянками. При цьому може вирости людина, привчена викручуватись, пристосовуватись, яка прагне одержати якнайбільше вигод тощо.

Справжній авторитет ґрунтується на любові, повазі до особистості дитини в поєднанні з високою вимогливістю до неї.

Особливо важливими для розвитку особистості дитини є дві пари ознак, які визначають поведінку батьків:

- прийняття (тепло, любов) — неприйняття (ворожість), що задають емоційний тон стосунків
- терпимість (самостійність, воля) — стримування (контроль), що визначають переважаючий у сім'ї тип контролю і дисципліни.

Основні характеристики дитячо-батьківських стосунків:

Дитячо-батьківські стосунки складають найважливішу підсистему стосунків сім'ї як цілісної системи і можуть розглядатися як безперервні, тривалі і опосередковані віковими особливостями дитини і батька відношення. Дитячо-батьківські стосунки як найважливіша детермінанта психічного розвитку і процесу соціалізації дитини можуть бути визначені наступними параметрами:

• *характер емоційного зв'язку* : з боку батька — емоційне прийняття дитини (батьківська любов), з боку дитини — прихильність і емоційне відношення до батька. Особливістю дитячо-батьківських стосунків в порівнянні з іншими видами міжособових стосунків є їх висока значущість для обох сторін;

• *мотиви виховання і батьківства*;

• *міра залученості* батька і дитини в дитячо-батьківські стосунки;

• *задоволення потреб* дитини, турбота і увага до нього батька;

• *стиль спілкування* і взаємодії з дитиною, особливості прояву батьківського лідерства;

• *спосіб вирішення* проблемних і конфліктних ситуацій; *підтримка автономії дитини*;

• *соціальний контроль*: вимоги і заборони, їх зміст і кількість; спосіб контролю; санкції (заохочення і підкріплення); батьківський моніторинг;

• *міра стійкості і послідовності(суперечності) сімейного виховання*.

Інтеграційні показники дитячо-батьківських стосунків:

• *батьківська позиція*, визначувана характером емоційного прийняття дитини, мотивами і цінностями виховання, образом дитини, образом себе як батька, моделями ролевої батьківської поведінки, мірою задоволеності батьківством;

• *тип сімейного виховання*, визначуваний параметрами емоційних стосунків, стилем спілкування і взаємодії, мірою задоволення потреб дитини, особливостями батьківського контролю і мірою послідовності в його реалізації;

• *образ батька як вихователя і образ системи сімейного виховання у дитини*. Цей показник став предметом наукового дослідження і широкого обговорення порівняно недавно. Виникнення інтересу до вивчення позиції дитини в системі дитячо-батьківських стосунків обумовлене тим, що дитина, як і батько, є їх активним учасником. Зміна виховної парадигми від відношення до дитини як об'єкту виховання до гуманістичної установки — дитина як суб'єкт виховання і рівноправний учасник стосунків, що сталося в останній чверті ХХ ст. в суспільній свідомості, є основою перегляду концепту дитячо-батьківських стосунків у бік все більшого обліку позиції самої дитини як активного творця цих стосунків.

Типи сімейного виховання

Фундаментальне значення для виділення типів сімейного виховання мали роботи Діани Баумринд. Критеріями такого виділення визнані характер емоційного відношення до дитини і тип батьківського контролю.

Класифікація стилів батьківського виховання включала чотири стилі: авторитетний, авторитарний, ліберальний, індиферентний (за Е.Г.Ейдемлером, див. таблицю 5).

Таблиця 5.

Стиль	Сутність
Авторитетний стиль	характеризується теплим емоційним прийняттям дитини і високим рівнем контролю з визнанням і заохоченням розвитку його автономії. Авторитетні батьки реалізують демократичний стиль спілкування, готові до зміни системи вимог і правил з урахуванням зростаючої компетентності дітей.
Авторитарний стиль	відрізняється відкиданням або низьким рівнем емоційного прийняття дитини і високим — контролю. Стиль спілкування авторитарних батьків — командно-директивний, за типом диктату, система вимог, заборон і правил ригідна і незмінна.
Ліберальний стиль	виховання є тепле емоційне прийняття і низький рівень контролю у формі вседозволеності і всепрощення. Вимоги і правила при такому стилі виховання практично відсутні, рівень керівництва недостатній.
Індиферентний стиль.	визначається низькою залученістю батьків в процес виховання, емоційною холодністю і дистантністю відносно дитини, низьким рівнем контролю у формі ігнорування інтересів і потреб дитини, недоліком протекції

За даними, отриманими на північноамериканській вибірці (США), розподіл батьків по стилях сімейного виховання, виділеними Діаною Баумринд, виглядає таким чином:

- 40-50% батьків реалізують авторитарний або близький до авторитарного стиль виховання;
- 30-40% — демократичний;
- близько 20% — дозволяючий або потуральний стиль.

Інтеграційною характеристикою виховної системи є **тип сімейного виховання**.

Критерії класифікації типів сімейного виховання і типологія представлені в роботах А.Е. Личко, Э.Г. Эйдемиллера і В Юстицкіса, Ісаєва, А.Я. Варги, О.І. Захарова та ін.

Виховання – процес цілеспрямованого, систематичного формування особистості, зумовлений законами суспільного розвитку, дією багатьох об'єктивних і суб'єктивних факторів.

Гармонійний тип сімейного виховання відрізняється:

- взаємним емоційним прийняттям, емпатією, емоційною підтримкою;
- високим рівнем задоволення потреб усіх членів сім'ї, включаючи дітей;
- визнанням права дитини на вибір самостійного шляху розвитку, заохоченням автономії дитини;
- стосунками взаємної поваги, рівноправ'я в ухваленні рішень в проблемних ситуаціях;
- визнанням самоценності особи дитини і відмовою від маніпулятивної стратегії виховання;
- обгрунтованою віковими і індивідуально-особовими особливостями дитини, розумною і адекватно системою вимог, що пред'являється до нього;
- систематичним контролем з поступовою передачею функцій контролю дитині, переходом до його самоконтролю;
- розумною і адекватною системою санкцій і заохочень;
- стійкістю, несуперечністю виховання при збереженні права кожного з батьків на власну концепцію виховання і планомірну зміну його системи відповідно до віку дитини.

Відрізняються чотири показники поведінки батьків, що впливають **на формування у дітей певних рис:**

- **контроль** — високий бал за цим показником означає істотний вплив батьків на діяльність дітей, послідовність у висуванні до них вимог;

- **вимога зрілості** — високий бал за цим показником свідчить про те, що батьки висувають вимоги, що сприяють формуванню у дітей зрілості, незалежності, самостійності, високого рівня здібностей в інтелектуальній, соціальній та емоційній сферах;
- **спілкування** — високий бал за цим показником означає, щобатьки орієнтовані на переконання дитини, обґрунтування своїх вимог, готовність вислухати думку дитини;
- **доброзичливість** — високий бал за цим показником свідчить про зацікавленість батьків у розвитку дитини (похвала, радість від успіхів дитини), тепле ставлення до дитини (любов, турбота).

Сукупність установок батьків, їх емоційного ставлення до дитини, сприйняття дитини батьками і відповідних способів поводження з нею утворюють **стиль сімейного виховання**.
Стиль сімейного виховання – характерне ставлення батьків до дітей, які застосовують певні засоби і методи педагогічного впливу, що полягають у своєрідній манері словесних звертань і взаємодії.

Так, В. Гарбузов виділяє три типи **неправильного виховання**, що практикуються батьками дітей, хворих на неврози:

- А (неприйняття, емоційне відторгнення) — неприйняття індивідуальних особливостей дитини у поєднанні з жорстким контролем, регламентацією життя дитини, нав'язуванням їй єдиного правильного (з погляду батьків) типу поведінки; поряд із жорстким контролем цей тип може поєднуватися з недостатнім рівнем контролю, байдужістю, цілковитим потуранням;
- Б (гіперсоціалізація) — тривожно-недовірлива концентрація батьків на стані здоров'я дитини, її соціальному статусі, очікуванні успіхів часто з недооцінюванням індивідуальних психологічних особливостей дитини;
- В ("кумир сім'ї") — концентрація батьків на дитині, потурання її примхам, іноді на шкоду іншим дітям або членам сім'ї.

За допомогою розробленого Е. Г. Ейдемільером і В.В. Юстицькісом опитувальника «**Аналіз сімейних взаємин**» (АСВ) можна встановити **тип виховання і причини, що закріпили його в сім'ї**.

Типи дисрмонійного сімейного виховання: потураюча гіперпротекція, домінуюча гіперпротекція, підвищена моральна відповідальність, емоційне відкидання дитини, жорстоке поводження, гіпопротекції.

У **таблиці 1** наводяться описані різними дослідниками **стилі сімейного виховання**: варіанти назв одного і того ж або дуже близьких стилів виховання; дається характеристика стилю за параметрами емоційної близькості, рівню вимог і обмежень, ступеня та формами контролю, особливостям спілкування; сформульовані можливі, найбільш ймовірні наслідки для психічного розвитку дітей.

Сучасні батьки повинні мати найважливішу здатність - це **здатність до рефлексії** на індивідуальні та знання вікових особливостей дитини, готовністю до свідомого пошуку найбільш ефективного стилю його індивідуального виховання. Саме в наш час так багато можливостей навчатися і просунути у виробленні власного неповторного стилю, культури сімейного виховання.

Таблиця 6. **Стилі сімейного виховання**

<i>Назва</i>	<i>Емоційна близькість</i>	<i>Вимоги</i>	<i>Контроль, санкції</i>	<i>Модель спілкування</i>	<i>Тип особистісного розвитку дитини</i>
Демократичний (розумна любов; співробітництво: приймаюче-авторитарний; авторитетний; ціннісне ставлення з високою рефлексією)	Прийняття, тепло, любов	Справедливі, з обґрунтуванням заборон	На основі розумної турботи Діалог та співробітництво	Особистісно-орієнтована	Оптимальний - почуття власної гідності і відповідальності; самостійність і дисципліна, повноцінне спілкування
Авторитарний (автократичний; диктат)	Найчастіше відсутня, хоча не виключається	Жорсткі, без пояснення причин	Жорсткий, часто некоректний, покарання	Дисциплінарна (окрики, погрози)	Пасивний - відсутність ініціативи, залежність, низька

					самооцінка. Агресивний - перетворення в тирана (подібно батькам). Лицемірний
Гіперопіка (гіперпротекція; домінуюча гіперопіка: симбіотичний; «життя за дитину»)	Забагато турботи	Відсутні при численних заборонах і обмеженнях	Тотальний, надмірний	Прагнення до тісного емоційного контакту (дріб'язкова опіка)	Несамостійний - залежність; егоцентризм, вседозволеність, асоціальність; інфантилізм; посилення астенічних рис
Гіперопіка (гіперпротекція; потурають гіперопіка; «кумир сім'ї»)	Обожнення, милування	Відсутні	Слабкий; вседозволе- ність	«Жертво- принесення» (максимальне задоволення потреб, примх)	Істероїдний - демонстративність, нестриманість у негативних емоціях. Епілептоїдний - завищені претензії; труднощі у відносинах з однолітками
Підвищена моральна відповідальність (гіперсоціалізація)	Зниження уваги	Високі	Можливі варіанти	Надмірна занепокоєність майбутнім, соціальним статусом, навчальними успіхами	Тривожно- недовірливий
Анархічний (потуральний: ліберально- потуральний)	Переривання емоційного контакту (іноді демонстрат.) при порушеннях поведінки дитини	Відсутні або слабкі	Відсутня (виправданн я поведінки)	«Запобіглива» (некритичне ставлення)	Нестійкий - егоїстичність, некритичність, приспосовуванство
Гіпопротекції (бездоглядність; індиферентний; мирне співіснування)	Байдужість, брак тепла	Відсутні	Відсутня (байдужість)	«Невтручання» (автономія, закритість для спілкування)	Нестійкий, гіпертимний - асоціальність, непередбачуваність
Емоційне відкидання (відчужений; відрікається; «попелюшка», «маленький невдаха»)	Відсутня	Підвищені	Жорсткий, суворі покарання	Психологічна дистанція, повна втрата контакту	Епілептоїдний - мрійливість, жорстокість; труднощі в спілкуванні; невротичні розлади
Жорстоке поводження (агресивний)	Відсутня	Відкрита агресія	Жорсткий, позбавлення задоволень, приниження, побої	Антагонізм, ворожість (з приводу поведінки)	Егоїстичний - жорстокість, провокації. Епілептоїдний

Батьківська позиція - це якість цілісне утворення, це реальна спрямованість виховної діяльності батьків, що виникає під впливом мотивів виховання. Те, яка саме батьківська позиція реалізується у

взаємодії з дитиною, залежить, насамперед, від співвідношення між усвідомлюваними і несвідомими мотиваційними тенденціями.

Сутність батьківського піклування припускає любов до зростаючої дитини, більше того, батько повинен бажати, щоб дитина відокремилася від них. «... Мати повинна не тільки витерпіти відділення дитини, але повинна хотіти цього, сприяти цьому».

Узагальнюючи **детермінанти батьківського відношення** в різних концепціях, Б.Ю. Шапіро виділив наступні:

- особливості особистості батька (концепція А. Адлера, Дж. Боулбі, Л. Лоевінгер);
- особистісні та клініко-психологічні (роботи М.І. Лісіна, Н. Ньюсона);
- етологічні фактори (С. Лейбович);
- соціокультурні детермінанти (Х. Харлоу, М. Лаосу);
- особливості внутрішньосімейних відносин (А.І. Захаров, А.С. Співаковська, А.Я. Варга, Е.Г. Ейдемільер).

Розрізняють такі **причини неадекватного ставлення до дитини**:

- психолого-педагогічна некомпетентність батьків, некритично засвоєні ригідні стереотипи виховання дитини, що призводить до стихійності виховання, неузгодженості установок і дій батьків тощо;

- особистісні особливості батьків;
- особливості взаємин подружжя чи інших членів сім'ї, що проєктуються на дитину.

Дослідники, які вивчали психологію таких родин, виокремили три **форми негарздів**, що спостерігаються у дисгармонійних родинах:

- **суперництво** (прагнення двох або більшої кількості членів сім'ї забезпечити собі виключне становище, боротьба за яке набирає затяжного, хронічного характеру);

- **уявне співробітництво** (зовнішня удавана відсутність ускладнень у сімейних стосунках, що обертається на конфлікти в разі настання переломних для сім'ї подій — хвороби когось із членів сім'ї, підвищення по службі одного з подружжя і пов'язане з цим збільшення робочого часу тощо);

- **ізоляція** (психологічне відокремлення одного чи більшої кількості сім'ї один від одного, з якими підтримуються лише формальні стосунки, необхідні, скоріше, ділові контакти).

Нездатність батьків виробити сприятливу для розвитку дитини виховну позицію може призвести до глибоких порушень у стосунках з дітьми та до жорстокості стосовно них.

Розрізняють такі **види жорстокості до дітей**.

- **фізичне насильство**, що охоплює всі форми травм дітей, отримані через цілеспрямовані дії батьків, фізичне покарання;

- **сексуальне насильство** як залучення функціонально незрілих дітей і підлітків до сексуальних дій чи до спостереження за ними без розуміння і згоди на це дитини;

- **емоційне чи психічне насильство**, що може виявитись як у формі негативної уваги (погрози, постійна критика, лайка тощо), так і у формі цілковитої неухважності до дитини;

- **байдужість до дитини**, нехтування її інтересами і потребами, не тільки духовними, а й матеріальними (одяг, їжа, медикаменти) та ін.

Фактори, що корелюють з **жорстоким поведінням з дітьми**.

1. Алкоголізм батьків або стан депресії;
2. Жорстокість по відношенню до дитини, що залишилися сиротами або напівсиротами;
3. Фінансові труднощі в сім'ї, безробіття, а також перенесене батьками в дитинстві жорстоке поведіння з ними.

Як наслідок, у дитини формуються здебільшого негативні якості: агресія, жорстокість, переживання безцільності існування, бажання неусвідомленої помсти чи, навпаки, загострене прагнення пошуку психологічного захисту, опіки з боку інших людей.

Головним завданням сім'ї є формування найпершої соціальної потреби дитини – потреби в соціальному контакті (М.І.Лісіна), базової довіри до світу (Е. Еріксон) і прив'язаності (Дж. Боулбі, М. Ейнсворт) у віці немовляти; формування предметно-дійової компетентності в ранньому віці і соціальної компетентності в дошкільному віці, співробітництво і підтримка в засвоєнні системи наукових понять і здійсненні самостійної навчальної діяльності в молодшому шкільному віці; створення умов для розвитку автономії і самосвідомості в підлітковому та юнацькому віці. Емоційна

насиченість і емоційно-позитивний характер міжособистісних стосунків, стійкість, тривалість і стабільність взаємодії з партнером, сумісна діяльність і співробітництво з дорослими як зразком компетентності, соціальна підтримка і ініціювання до самостійної діяльності роблять сім'ю унікальною структурою, що забезпечує найбільш позитивні умови для особистісного і інтелектуального розвитку дитини.

Як одну з найважливіших функцій сім'ї ми розглядаємо благополуччя дитини в сім'ї, створення умов для виховання здорової особистості. Для цього необхідно враховувати:

1. Дитина - не просто продукт виховання. Вона сама осмислює сім'ю і себе в ній, визначає свою поведінку, ставлення до сім'ї і до себе самого. Певною мірою дитина - вихователь себе.

3. Діти внаслідок свого обмеженого досвіду, своєрідного мислення інакше сприймають і оцінюють події навколо. Зрозуміти їх поведінку, емоції, переживання і допомогти їм можна, лише поглянувши на світ їх очима.

4. На дітей впливають не тільки навмисні і цілеспрямовані виховні дії, але в рівній або навіть більшою мірою всі особливості поведінки батьків.

Використана література:[1, 6, 12, 15, 16, 17, 44, 51].

Лекція 8.

Тема:Методи вивчення сучасної сім'ї та її діагностика.

План

1. Мета та завдання психологічної діагностики сім'ї.
2. Методи психологічного вивчення сім'ї. Умови і техніки проведення соціально-психологічних досліджень сім'ї.
3. Параметри діагностики подружніх стосунків і відповідні методики.
4. Порядок зняття, збору, класифікації, зберігання і застосування отриманої інформації.
5. Регламентация соціально-діагностичних досліджень сім'ї у сучасних умовах. Проблеми і труднощі здійснення і отримання діагностичної інформації про сім'ю.

Основні поняття: мета психодіагностики сім'ї, методи вивчення сім'ї, психодіагностичні методики, труднощі психодіагностики сім'ї.

Мета та завдання психологічної діагностики сім'ї.

Можливість надання психологічної допомоги сім'ї залежить насамперед від правильного виявлення її проблеми на основі психодіагностичних даних.

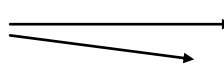
Існують такі психологічні **методи вивчення сім'ї:**

- **науково-дослідні**, спрямовані на теоретичне узагальнення даних, що розширюють професійний кругозір психолога-практика;
- **діагностичні**, за допомогою яких отримують конкретні дані, необхідні для роботи з певною сім'єю;
- **корекційно-діагностичні**, або психотерапевтичні, спрямовані на визначення форми і змісту корекційної роботи з сім'єю.

Психологічна діагностика сім'ї передбачає розв'язання таких завдань:

- з'ясування того, чи є проблема сім'ї об'єктом впливу психолога або інших фахівців (психіатра, юриста, дефектолога тощо);
- виявлення об'єкта психологічної допомоги (дитина, її батьки, сім'я загалом);
- вибір способу впливу (індивідуальна робота з дитиною, її батьками, подружньою парою, дитиною і батьком, групою дітей, батьків, сім'єю загалом);
- психодіагностика під час корекційного впливу з метою визначення тактики корекційного процесу (реакції членів сім'ї на психолога й один на одного, особливості їхньої поведінки тощо).

Перелічені завдання важко насамперед через складність сім'ї як системи, на формування і життєдіяльність якої впливають безліч зовнішніх і внутрішніх факторів, а також через відсутність єдиного підходу до вирішення проблем сім'ї.

Виділяється два полярних підходи до вивчення сім'ї: **індивідуальний системний.**

Індивідуальний підхід - сім'я розглядається як стрес-фактор, з яким має впоратися член сім'ї, який звернувся за консультацією до психолога.

Завдання психолога: виявити індивідуальні особливості членів сім'ї, що утруднюють сімейну адаптацію.

Системний підхід переміщує центр діагностики з індивіда на групові процеси сім'ї як системи, а проблеми членів сім'ї в цьому разі вважаються такими, що відбивають дисфункції сімейної системи.

Соціально-психологічні проблеми сім'ї можна звести до трьох основних груп:

- дошлюбні (часто є основними детермінантами подружніх проблем),
- подружні,
- проблеми взаємин дітей і батьків.

Одним з головних напрямів роботи практичного психолога сімейного є **діагностика**, яка дозволяє отримати повну і надійну інформацію про взаємини членів сім'ї на різних етапах їх життя.

Можливість надання психологічної допомоги сім'ї залежить насамперед від правильного виявлення її проблеми на основі психодіагностичних даних.

Методи соціально-психологічної діагностики сім'ї:

- опитування,
- інтерв'ю,
- спостереження,
- експеримент,
- метод соціометрії,
- методи поперекових і поздовжніх зрізів,
- кількісно-якісний аналіз документів,
- тестування.

Загальна типологія методик психологічного обстеження сім'ї

1. Діагностика взаємин молодих людей в дошлюбний період

Характер предбрачного залицяння дозволяє виявити витоки зародження тих труднощів, які прямо чи опосередковано можуть проявитися на якомусь з етапів життєвого циклу.

Тести, використовувані психологом в практичній діяльності, можна розділити на дві групи:

перша - дозволяє досліджувати оцінку юнаками і дівчатами себе як майбутнього подружжя і батьків;

друга - спрямована на оптимальний підбір пар для знайомства і потенційного подружжя, допомагає прогнозувати подружні відносини в перспективі.

Перша група тестів включає в себе методики, запропоновані С.В. Ковалевським:

«**Методика оцінки старшокласником себе як майбутнього сім'янина**» дозволяє визначити, як підліток уявляє собі цю роль і в якій послідовності виділені їм якості виражені в нього самого в даний час;

«**Тест на превентивну задоволеність шлюбом**» показує, наскільки юнаки та дівчата в перспективі будуть задоволені своїм шлюбом;

Методика «Функціонально-рольова узгодженість» допомагає визначити структуру розподілу ролей в сім'ї. Для аналізу функціонально-рольової узгодженості використовуються три структури ролей: нормативна (як має бути); бажана (як хотілося б); квазіреальна (як швидше за все складеться). Рекомендується також виділити як предмета обговорення уявлення старшокласників про розподіл сімейних ролей в нормативному, бажане і квазіреальному планах.

Другу групу складають:

- анкета-інтерв'ю «**Ви вступаєте в шлюб**» (В. А. Сисенко) - дозволяє виявити думку одружуються про різні проблеми, з якими стикаються нареченої. Анкета-інтерв'ю - хороший інструментарій для роботи психолога РАГСу, центрів молоді тощо;

- тест-карта **оцінки готовності до сімейного життя** (І. Ф. Юнда) - допомагає визначити готовність майбутніх подружжя виконувати сімейні функції: створення позитивного сімейного фону, підтримку поважних, доброзичливих стосунків з родичами, виховання дітей, інтимне життя подружжя, налагодження здорового сімейно - побутового режиму і т.д. Крім цього за допомогою даної методики можна намітити перспективи благополуччя сімейних відносин;

- методика визначення **психологічної сумісності у шлюбі** (Ю. А. Решетняк, Г. С. Васильченко) - модифікований варіант тесту Т. Лірі. Несумісність подружжя хоча б на одному з чотирьох рівнів подружніх відносин - психофізіологічному, психологічному, соціально-психологічному, соціокультурному може призвести до дисгармонії подружніх відносин. За допомогою цієї методики практичний психолог прогнозує ступінь сумісності майбутнього подружжя на психологічному рівні. Методика може бути використана також з метою оптимального підбору пар для знайомства і потенційного подружжя. Прогноз сумісності майбутнього подружжя будується і на підставі результатів опитувальників, що діагностує динамічні особливості особистості. Приклад ми наведемо пізніше, коли будемо розглядати методи діагностики подружніх відносин.

Шкали любові і симпатії (З. Рубіна) - цю методику можна використовувати як при індивідуальному, так і при груповому проведенні. Її перевага - у простій обробці і легкості заповнення. Використовуючи цю методику, психолог може виявити особливості емоційного ставлення респондента до коханої людини.

2. Методики діагностики подружніх відносин

Необхідну інформацію, що дозволяє дати кваліфіковану оцінку взаємин подружжя, психолог отримує за допомогою діагностичних опитувальників, які виявлятимуть особливості спілкування і взаємин, якості особистості подружжя, способи проведення сімейного дозвілля, спільність інтересів і цінностей, а також дозволяють зрозуміти морально-психологічні основи подружніх відносин.

1. Опитувальник **«Спілкування в родині»** (Ю. Є. Альошина, Л. Я. Гозман, Е. М. Дубовська) вимірює довірчість спілкування в подружню пару, схожість в поглядах, спільність символів, взаєморозуміння подружжя, легкість і психотерапевтичність спілкування.

2. Проективний тест **«Сімейна соціограма»** (Е. Г. Ейдемільер) спрямований на діагностику характеру комунікацій у родині.

3. Методика **«Рольові очікування і домагання у шлюбі»** (А. Н. Волкова) виявляє уявлення подружжя про значущість у сімейному житті тих чи інших ролей, а також про бажаний розподіл їх між чоловіком і дружиною.

4. Методика **«Розподіл ролей в сім'ї»** (Ю. Є. Альошина, Л. Я. Гозман, Е. М. Дубовська) визначає ступінь реалізації чоловіком і дружиною тій чи іншій ролі: відповідального за матеріальне забезпечення сім'ї, господаря (господині) будинку, відповідального за виховання дітей, організатора сімейної субкультури, розваг, сексуального партнера, психотерапевта.

5. Методика **«Типовий сімейний стан»** (Е. Г. Ейдемільер, В. В. Юстицькіс) дозволяє виявити найбільш типовий стан індивіда у власній родині: задовільний - незадовільний; нервово-психічне напруження; сімейну тривожність.

6. Проективна методика **«Сімейна гемограма»** (Е. Г. Ейдемільер), що дозволяє зобразити у вигляді графічної схеми родинні зв'язки в родині, уявити характер взаємин, неусвідомлюваний членами сім'ї.

3. Методики дослідження індивідуальності подружжя.

Результати індивідуально-психологічного дослідження використовують для встановлення міри особистісної сумісності та інформування подружжя про особливості характеру один одного (А. Н. Волкова, Т. М. Трапезникова).

Особистісна сумісність (психологічний рівень подружньої сумісності) - це автоматичний розподіл психологічного навантаження, вироблення оптимальних способів спілкування, розуміння спонтанних проявів партнера та адекватне реагування на них.

Дослідження індивідуальності подружжя - одна з форм корекційної роботи, спрямованої на поліпшення взаєморозуміння. Вона здійснюється за допомогою таких методик як:

- Дослідження типу темпераменту (Г. Айзенк),
- «16 особистісних чинників» (Р. Кеттелла),
- Тест «ММРІ» (Дж. Мак-Кінмен, С. Хатейей),
- Методика малюнкової фрустрації (С. Розенцвейг),

- Колірний тест (М. Люшер) і ін.

4.Методики дослідження сімейного дозвілля, інтересів і цінностей.

Відомо, що подібність інтересів, потреб, цінностей і т.д. є одним з факторів подружньої сумісності і стабільності шлюбу.

1. Опитувальник «**Вимірювання установок в сімейній парі**» (Ю. Є. Альошина, Л. Я. Гозман, кафедра соціальної психології МГУ)

2. Опитувальник «Інтереси - дозвілля» (Т. М. Трапезникова) виявляє співвідношення інтересів подружжя, міру їх згоди у формах проведення дозвілля.

3.Самоактуалізаційний **тест (САТ)** (Ю. Є. Альошина, Л.Я.Гозман, Е. М. Дубовська) розроблено на основі опитувальника особистісних орієнтацій (РОУ) Шострома і використовується індивідуально і в групах в дослідницьких цілях, а також в окремих випадках корекційної роботи; дозволяє визначити ціннісні орієнтації, гнучкість поведінки, сензитивність до себе, самоповагу і самоприйняття і т. д.

5. Методики вивчення морально-психологічних основ подружніх відносин.

Психолог, приступаючи до вивчення морально-психологічних основ подружніх відносин, може використовувати тести, діагностують подружні конфлікти, задоволеність шлюбом, його стабільність.

1. **Тест-опитувальник задоволеності шлюбом** (В. В. Столін, Г. П. Бутенко, Т. Л. Романова, факультет психології МДУ) призначений для експрес-діагностики ступеня задоволеності-незадоволеності, а також узгодженя-неузгодженості задоволеності шлюбом у конкретній подружньої парі. Опитувальник застосовують індивідуально в консультативній практиці і в процесі дослідження тієї чи іншої соціальної групи.

2. Методика «**Характер взаємодії подружжя в конфліктних ситуаціях**» (Ю. Є. Альошина, Л. Я. Гозман) дає можливість охарактеризувати сім'ю, що обстежується по ряду параметрів: найбільш конфліктні сфери сімейних відносин, ступінь згоди (незгоди) в ситуаціях конфлікту, рівень конфліктності у парі .

3. Опитувальник «**Конструктивно-деструктивна сім'я**» (КДС) (Е. Г. Ейдемільер, В. В. Юстицкіс) полегшує діагностику відхилення сім'ї від конструктивного напрямку.

6. Діагностика дитячо-батьківських відносин

Детальний діагностичне обстеження психічного розвитку дитини включає в себе вивчення змісту контактів батьків з дітьми. Щоб зрозуміти багато подружні конфлікти і причину напруженості в сім'ї, практичний психолог повинен знати, як будується міжособистісне спілкування батьків та дітей. За допомогою методик діагностики дитячо-батьківських відносин він може отримати відомості про відхилення в психічному розвитку дитини, з'ясувати причини подружніх сварок і конфліктів. Ці методики розділяються на дві групи: одні досліджують міжособистісні відносини в системі «батько-дитина» очима батька, інші - очима дитини.

Методики дослідження міжособистісних відносин у системі «батько-дитина» очима батька. Найважливіша сфера діяльності сімейного психолога - робота з батьками, бо їх роль визначає формування унікальної для кожної дитини соціальної ситуації розвитку.

Вивчаючи міжособистісні відносини в системі «батько-дитина» очима батька, практичний сімейний психолог звертає увагу на особливості сімейного виховання:

- батьківські установки і реакції;
- ставлення батьків до дитини і життя в сім'ї;
- порушення виховного процесу в сім'ї;
- причини відхилень у сімейному вихованні;
- типи виховання;
- рівень батьківської компетентності і т. п.

Ці аспекти взаємини батьків і дітей досліджуються за допомогою соціальних методик.

1.Тест «**Батьківсько-дитячі відносини**» (PARI) (американських психологів Е. С. Шефер, Р. К. Белл; адаптований Т. Н. Нецетет)

2. Тест-опитувальник аналізу сімейного виховання та профілактики порушень виховання «АСВ» (Е. Г. Ейдемільер, В. В. Юстицкис) призначений для вивчення порушень у житті сім'ї та причин відхилень у сімейному вихованні.

3. Тест-опитувальник батьківського ставлення «ОРО» (А. Я. Варга, В. В. Столін) являє собою психодіагностический інструмент, орієнтований на виявлення батьківського відносини в осіб, що звертаються за психологічною допомогою з питань виховання дітей і спілкування з ними.

4. Батьківський твір «Історія життя моєї дитини».

5. Опитувальник емоційних стосунків в сім'ї Є. І. Захарової (методика **ОДРЕВ**).

Методики дослідження міжособистісних відносин у системі «батько-дитина» очима дитини.

1. Найбільш популярний у психологів графічний тест «Малюнок сім'ї», який широко використовується в численних дослідженнях міжособистісних відносин і практичних розробках завдяки простоті процедури проведення і точності показників, одержуваних в результаті роботи;

2. Методика «Сім'я тварин»;

3. Широко відома також проєктивна методика Рене Жиля, що досліджує міжособистісні відносини дитини і його сприйняття сімейних відносин.

4. Ефективна методика А. Г. Лідерса та І. В. Анісімової «Діагностика емоційних відносин в сім'ї», розроблена для двох вікових груп: для дошкільнят і молодших школярів; для підлітків.

Використана література: [8, 9, 10, 50, 51, 52].

4. Питання та завдання для самоконтролю та контролю досягнутих результатів

Перелік питань, що виносяться на підсумковий (іспит) та модульний контроль

1. Об'єкт, предмет та головні категорії дисципліни Психологія сім'ї, як галузі психологічної науки.
2. Місце «Психології сім'ї» в системі гуманітарних та спеціальних дисциплін.
3. Соціально-психологічна сутність сім'ї та її структура.
4. Функції сім'ї та їх психологічний аналіз.
5. Типологія сімей. Основні тенденції розвитку сучасної сім'ї.
6. Роль держави та соціальних інститутів у розвитку сучасної сім'ї в Україні.
7. Значення дисципліни «Психологія сім'ї» в професійній діяльності практичного психолога.
8. Психологія сім'ї як міждисциплінарна галузь знань.
9. Головні передумови виникнення «Психології сім'ї».
10. Розвиток шлюбно-сімейних відносин в історії суспільства.
11. Периодизація розвитку інститута сім'ї за С.І.Голодом.
12. Характеристика поглядів зарубіжних та вітчизняних вчених на проблему дослідження сім'ї.
13. Започаткування та стан вивчення психології сім'ї в Україні.
14. Завдання щодо розвитку «Психології сім'ї» та підвищенню її значення в розбудові України.
15. Особливості планування і організації роботи психологічної служби з сучасною сім'єю.
16. Психологічні основи міжособистісних стосунків між юнаком та дівчиною, як важлива передумова майбутнього сімейного життя.
17. Конфлікт між молодими людьми як негативна емоція.
18. Особливості молодої сім'ї та її проблеми.
19. Співвідношення понять «шлюб» і «сім'я». Фактори стабільності шлюбу і сім'ї.
20. Особливості подружнього спілкування і їх вплив на стабільність сім'ї.
21. Психологічне здоров'я сім'ї. Умови створення психологічного здоров'я сім'ї. Умови готовності майбутнього подружжя до шлюбу.
22. Моделі вибору супутника життя. Основні мотиви вступу людини в шлюб.
23. Фактори «фізику» в шлюбі.
24. Соціально-психологічний клімат сім'ї.
25. Життєвий цикл сім'ї. Періодизація сімейного життя та труднощів у стосунках на різних його стадіях.
26. Тенденції розвитку шлюбно-сімейних стосунків у сучасному суспільстві (нормативні та квазісімейні моделі).
27. Надати характеристику і прокоментувати 5 форм шлюбно-сімейних відносин, що склалися на теперішній час.
28. Трьохгранна теорія кохання Р. Стернберга.
29. Феномен любові та її типи.
30. Теорії любові.
31. Ведення самостійного господарства як основа добробуту сім'ї. Бюджет сім'ї.
32. Дозвілля у сім'ї та естетика побуту.
33. Порушення сімейних відносин і його наслідки.

34. Подружня невірність: причини та наслідки.
35. Розлучення як соціально-психологічна проблема.
36. Розлучення : наслідки для дітей, жінок та чоловіків.
37. Проблеми повторного шлюбу.
38. Сім'я та її вплив на формування особистості дитини.
39. Роль сім'ї в соціалізації дитини. Особливості соціалізації дитини у сім'ї.
40. Психологічні механізми соціалізації, за допомогою яких батьки впливають на дітей.
41. Особливості стилів сімейного виховання.
42. Вплив неадекватного батьківського ставлення до дитини на відхилення в її психічному й особистісному розвитку. Причини неадекватного батьківського ставлення до дитини.
43. Тактики та способи виховання в сім'ї і типи сімейних відносин.
44. Роль батьків у вихованні дітей.(роль матері, батька, бабусь, дідусів та інших членів сім'ї).
45. Позиція дитини в сім'ї та її вплив на особливості виховання.
46. Актуальні проблеми соціального захисту дитинства.
47. Проблема сирітства. Політика в Україні щодо дітей сиріт.
48. Психологія сім'ї та соціальний захист інтересів жінок.
49. Методи вивчення сучасної сім'ї та її психодіагностика.
50. Мета та завдання психологічної діагностики сім'ї.
51. Умови і техніки проведення соціально-психологічних досліджень сім'ї.
52. Параметри діагностики подружніх стосунків і відповідні методики.
53. Порядок зняття, збору, класифікації, зберігання і застосування отриманої інформації.
54. Регламентация соціально-психологічних досліджень сім'ї у сучасних умовах.
55. Психологічна корекція сімейних стосунків.
56. Психологічне консультування і психотерапія у вирішенні сімейних проблем.
57. Принципи психологічного консультування сім'ї.
58. Механізми психологічної корекції сімейних стосунків.
59. Система процесу психологічного консультування сім'ї.
60. Особливості використання методів і прийомів сімейного консультування.
61. Сімейна психотерапія як один із видів психологічної допомоги сім'ї.
62. Поняття гендеру та гендерний підхід до сімейних відносин.
63. Сімейні сварки та подружні конфлікти. Тактики розв'язання подружніх конфліктів.
64. Причини сімейних конфліктів та їх типи.
65. Сім'я як чинник стресу для її членів. Способи попередження і подолання стресу в сім'ї.
66. Подружні ревності. Типи ревностей. Причини та наслідки.
67. Види неправильного виховання за А.Е. Лічко. (з коментарями).
68. Рольовий конфлікт працюючої жінки.
69. Нормативні та ненормативні сімейні кризи.
70. Адаптація до сім'ї та проблеми перших років життя (рівні адаптації, види адаптації, первинна та вторинна адаптація).
71. Подружня сумісність та її рівні.
72. Проблеми наркоманії у молодіжному середовищі та їх вплив на функціонування майбутньої сім'ї.
73. Алкоголізм у молодіжному середовищі та його вплив на функціонування майбутньої сім'ї.
74. Проблеми негативних звичок та їх вплив на функціонування сім'ї.
75. Соціально-демографічні проблеми сім'ї. Фактори, що впливають на репродуктивні установки.

76. Міфи, що супроводжують чоловіків, жінок, сім'ю.
77. Біологія статі людини: статевий диморфізм. Психологічні розбіжності між статтями.
78. Феномен «прощення» в сімейній психології.

5. Завдання для самостійної роботи студентів

Опрацювання тем та питань, що не викладаються на лекціях. Рекомендовані теми:

Тема: . Вступ до дисципліни. Предмет та завдання «Психології сім'ї» на сучасному етапі.

1. Започаткування та стан вивчення психології сім'ї в Україні. Завдання щодо розвитку «Психології сім'ї» та підвищенню її значення в розбудові України.

2. Особливості планування і організації роботи психологічної служби з сучасною сім'єю.

Література: 9, 14, 15, 29.

Тема: Сім'я та шлюб (основні поняття).

1. Подружні узгодження. Задоволеність шлюбом. Стабільність.

2. Соціально-психологічний клімат в сім'ї.

3. Статеві відмінності і сімейні стосунки.

Література: 13, 15, 17, 26.

Тема: Типологія сімей.

1. Підстави для типізування.

2. Нормальні і аномальні сім'ї.

3. Змішана сім'я або повторний шлюб.

4. Прийомна сім'я.

5. Релігійний шлюб.

Література: 4, 11, 13, 15, 17, 24.

Тема: Любов як основа подружніх стосунків.

1. Любов і сім'я.

2. Приклади любові в шлюбі.

3. Мистецтво любові в шлюбі.

4. Любов поза шлюбом.

5. Ставлення до любові в сучасному світі.

Література: 2, 11, 15, 17, 25, 30, 49.

Тема: Сімейна соціалізація та сімейне виховання.

Соціалізація в сім'ях різних соціальних прошарків.

Сім'я з частковою соціальною дезадаптацією.

Соціалізація та творчий потенціал особистості. Типи спрямованості на творчість, на пізнання, на роботу.

Гармонійний тип. Вільно-гедоністичний тип спрямованості особистості.

Література: 2, 8, 12, 18, 26, 34, 51, 52.

Тема: Сім'я з проблемною дитиною.

1. Проблеми дитячого здоров'я.

2. Соціальний аспект інвалідизації дитини.

3. Специфіка життєвих циклів сімей з особливими дітьми.

4. Завдання служб, що працюють з сім'ями з «особливими» дітьми.

Література: 1, 6, 13, 22, 24, 26, 38, 47.

Тема: Методи вивчення сучасної сім'ї та її психодіагностика.

1. Теоретичні підходи до аналізу сім'ї.
2. Нові напрямки в теоретичному осмисленні феномена сім'ї.

Література: 8, 16, 26, 50, 51, 52.

Тема: Безпека в сім'ї.

1. Історичний огляд законодавчих актів про сім'ю.
2. Історичні факти насилля в сім'ї.
3. Домашнє насилля.
4. Безпечна старість в сім'ї.
5. Теоретичні підходи до пояснення причин сімейного насилля.

Література: 1, 6, 10, 13, 15, 18, 28.

Тема: Основи сімейного консультування.

6. Причини конфліктів і порушень розвитку сім'ї.
7. Теоретичні моделі сімейного консультування.
8. Практичні методи конструктивного рішення сімейних проблем.
9. Технології, що застосовуються в роботі з сім'єю.

Література: 3, 8, 16, 18, 26, 28, 37, 38.

6. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ І ОРГАНІЗАЦІЯ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ (САМОСТІЙНОЇ) РОБОТИ СТУДЕНТІВ

Самостійна (індивідуальна) робота спрямована на поглиблення теоретичних знань, і передбачає виконання завдань, спрямованих на розвиток самостійності та ініціативності, пошук та опрацювання рекомендованої літератури, підготовку рефератів і наукових доповідей, а також індивідуальних завдань у рамках підготовки до участі в конференціях та олімпіадах.

Самостійна робота щодо опанування змісту навчальної дисципліни «*Психологія сім'ї*» має виняткове значення в рамках реалізації одного з провідних завдань вивчення її як навчальної дисципліни, та зокрема – щодо формування знань про закономірності виникнення, становлення і руйнування родини як специфічної малої соціальної групи, умови та механізми її функціонування. Все це має сприяти професійному самовизначенню майбутніх психологів.

Оскільки самостійна робота – це набір завдань, що мають за мету закріплення навичок роботи із теоретичним матеріалом, використання здобутих знань у практичній діяльності, завдання самостійної роботи з навчальної дисципліни «*Психологія сім'ї*» зосереджено за напрямками:

- словникова робота,
- робота з першоджерелами,
- складання структурно-логічних схем лекцій,
- підготовка мультимедійних презентацій, виконання альтернативно-тестових та творчих завдань.

Передбачається, що виконання цих завдань відображається у конспектах студентів, і за це, згідно зі шкалами оцінювання, у подальшому нараховуються бали.

Словникова робота здійснюється на початку підготовки до вивчення теми та полягає у виписуванні в термінологічний словник основних понять теми з короткими поясненнями. Ця принципово важлива робота стосується всіх студентів, оскільки для них значна кількість психологічних термінів є новою, а отже засвоєння знань вимагає чіткого усвідомлення змісту тієї чи іншої психологічної категорії.

Складання структурно-логічних схем лекцій є одним із напрямків засвоєння змісту теми через оптимізацію механізмів запам'ятовування. Малювання схем, діаграм, графіків, малюнків сприяє візуальному запам'ятовуванню опрацьованої теми. Доцільно це робити під час або після вивчення змісту теми. Осмислене запам'ятовування передбачає, перш за все, встановлення логічних послідовностей, розбивку матеріалу на частини і знаходження в ній «ключових фраз» або «опорних пунктів». Запам'ятовувати слід саме їх і використовувати як «віхи» - орієнтири. Використання логічних опор, асоціацій і мислене угруповання сприяє усвідомленню матеріалу лекції та його швидкому та тривалому запам'ятовуванню.

Конспектування першоджерел. Конспект – це стислий письмовий виклад найбільш істотного в змісті першоджерела, тобто добір найважливіших і найхарактерніших теоретичних положень і фактів. Робота з першоджерелами здійснюється з метою більш глибокого опанування змісту теми. Вона полягає у складанні конспекту глав, параграфів, розділів, наукових статей, що сприяє більш глибокому розумінню часткових проблем психології у зв'язку із темою, що вивчається. Також це допомагає розширенню особистісного і формуванню наукового світоглядів. Під час роботи можливо створення плану-конспекту, тематичного конспекту, текстуального та вільного конспектів.

При роботі з рекомендованою літературою бажано дотримуватись такої послідовності. Спочатку прочитати відповідний розділ підручника, знайти визначення основних понять, розібратися в їх структурі, у взаємозв'язках різних понять, а потім, коротко законспектувати матеріал, який висвітлював би зміст навчальної теми. За відсутності в

рекомендованих підручниках відповіді на якесь питання, потрібно звернутися до наведеної додаткової літератури.

Написання рефератів в структурі НМК відноситься до роботи під час підготовки до семінарських занять, але за змістом – це самостійна навчальна діяльність студента. Навчальний реферат з психології – це самостійна творча робота студента, що засвідчує його знання психологічної літератури з цієї теми, розуміння основних підходів до вирішення наукової і практичної проблеми, а також відображає власні професійні погляди майбутнього педагога вищої школи і демонструє його вміння усвідомлювати психолого-педагогічні явища на основі теоретичних знань. Ця робота передбачає: вибір теми, опрацювання структури реферату, написання його плану, оформлення вступу, основної частини, висновків та додатків, складання бібліографії.

Методичні рекомендації щодо написання реферативних доповідей:

Підготовка реферативних повідомлень є формою самостійного навчання, яка виступає як чинник пошуку, систематизації, поглиблення знань, формування практичних підходів у реалізації психолого-педагогічних завдань, створення передумов для розвитку умінь у роботі з літературними джерелами.

Вибір теми реферативного повідомлення здійснюється за власною ініціативою студента відповідно до досліджуваної проблематики конкретної теми або обирається серед тем з запропонованого переліку, визначеного викладачем.

Обравши тему, студент має розробити план реферативного повідомлення, який передбачає оптимальну структуру викладу матеріалу через такі основні компоненти:

- *тительна сторінка, зміст;*

- *вступна частина:* містить обґрунтування вибору теми, вказує напрямок її викладу, мету роботи;

- *основний розділ:* включає декілька пріоритетних проблем теми, їх загальну характеристику, особливості конкретних проявів, шляхи розв'язання, перспективи розвитку;

- *заклучна частина:* являє собою підведення підсумків по матеріалу, містить теоретичні висновки, пропозиції щодо поліпшення практичних напрямів використання теоретичної інформації.

Окремо наводиться *перелік* опрацьованих наукових джерел та *використаної літератури* (не менше 5-ти): чинних нормативних документів, монографій, посібників, підручників тощо.

Матеріал реферативного повідомлення має бути викладений цікаво, системно, цілеспрямовано, послідовно та логічно. Обсяг роботи складає 7-15 сторінок тексту.

Виступаючи з реферативним повідомленням, студент має продемонструвати вміння обґрунтовувати соціальне значення розглянутої проблеми, характеризувати її загальні риси, конкретні особливості, виявити причини, проаналізувати умови та динаміку розвитку, визначити шляхи розв'язання, зробити конкретні висновки. Поряд з цим, він повинен набувати навичок публічних виступів, опановувати прийоми роботи зі слухацькою аудиторією, відповідати на запитання, відстоювати власні переконання тощо.

В структурі одного змістового модуля дисципліни передбачена оцінка не більше одного реферату, написаного одним студентом. Реферати, написані та оформлені із порушенням зазначених вимог, не можуть бути позитивно оцінені викладачем.

При написанні реферату студентом можуть використовуватися не тільки підручники, а і енциклопедії, словники, довідники, журнали, періодичні видання та першоджерела.

Наприкінці реферату обов'язковим є посилання на використані джерела. Список використаних джерел оформляється згідно ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання (ГОСТ 7.1-2003, IDT)».

ТЕМАТИКА РЕФЕРАТІВ надається до кожної теми дисципліни.

7. ОЦІНЮВАННЯ САМОСТІЙНОЇ ТА ІНДИВІДУАЛЬНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ

СРС оцінюється в межах комплексної оцінки знань, виходячи із видів роботи та критеріїв оцінювання з урахуванням особливостей навчальної дисципліни, обсягу годин, що відведені навчальним планом.

Система оцінювання самостійної (індивідуальної) роботи.

Самостійна (індивідуальна) студентів, яка передбачена в темі поряд з аудиторною, оцінюється під час поточного контролю теми на відповідному занятті.

Критеріями оцінювання можуть бути:

- при усних відповідях: повнота розкриття питання, логіка викладання, культура мови, емоційність та переконаність, використання основної та додаткової літератури (підручників, навчальних посібників, журналів, періодичних видань тощо), аналітичні міркування, вміння робити порівняння, висновки;

- при виконанні письмових завдань: повнота розкриття питання, цілісність, системність, логічна послідовність, вміння формулювати висновки, акуратність оформлення письмової роботи, підготовка матеріалу за допомогою комп'ютерної техніки та інших технічних засобів.

Для визначення ступеня засвоєння навчального матеріалу та подальшого його оцінювання враховуються такі *рівні знань* студентів:

Для визначення ступеня засвоєння навчального матеріалу та подальшого його оцінювання враховуються такі рівні знань студентів:

1-й рівень - низький. Студент володіє навчальним матеріалом на репродуктивному рівні або володіє частиною навчального матеріалу. Відповідь при відтворенні навчального матеріалу - елементарна, фрагментарна, зумовлюється початковими уявленнями про предмет вивчення;

2-й рівень - середній. Студент володіє повним обсягом навчального матеріалу, здатний його аналізувати, але не має достатніх знань для формулювання висновків, порівняння теоретичних знань з практичними прикладами. Відтворюється основний навчальний матеріал, виконуються завдання за зразком, володіння елементарними вміннями навчальної діяльності.

3-й рівень — достатній. Студент вільно володіє навчальним матеріалом ми підставі вивченої основної та додаткової літератури, аргументовано виражає свої думки, проявляє творчий підхід до виконання індивідуальних й колективних завдань при самостійній роботі.

Знання істотних ознак понять, явищ, закономірностей, зв'язків між ними, самостійне застосування знань в стандартних ситуаціях, володіння розумовими операціями (аналізом, синтезом, абстрагуванням, узагальненням), вміння робити висновки, виправляти допущені помилки. Відповідь студента повна, правильна, логічна, обґрунтована та без власних суджень. Студент здатен самостійно здійснювати основні види навчальної діяльності.

4-й рівень — високий. Знання глибокі, міцні, узагальнені, системні та і порчо застосовуються. Навчальна діяльність має науково-дослідницький характер, позначена

вмінням самостійно оцінювати різноманітні проблемні ситуації, шукати шляхи їх вирішення, виявляти і захищати свою особисту позицію.

Оцінювання тестових завдань

Студентом надані правильні відповіді на:

0-25 % *тесту* - оцінка "незадовільно";

26-50 % *тесту* - оцінка "задовільно";

51—75 % *тесту* - оцінка "добре";

76-100 % *тесту*- оцінка "відмінно".

Критерії оцінювання реферату:

- оцінка "*відмінно*" — реферат написано самостійно, формальні вимоги до реферату виконано, проблему повністю розкрито, висновки містять наукові пропозиції. Для написання реферату студент використав не тільки підручники, а і першоджерела;

- оцінка "*добре*" — реферат написано самостійно, всі вимоги до реферату виконані, проблема розкрита; наявні граматичні помилки;

- оцінка "*задовільно*" - реферат написано самостійно, але не всіх вимог дотримано, розкриття проблеми неповне;

- оцінка "*незадовільно*" - реферат написано самостійно, вимог не дотримано, проблему не розкрито; реферат написано несамоостійно.

Критерії оцінювання відповіді студента на практичному (семінарському) занятті

- оцінка "*відмінно*" - вичерпна відповідь на питання семінарського заняття. Студент відповідає логічно, послідовно, систематично. Відповідь свідчить про глибоке знання матеріалу. Студент опанував основну й додаткову літературу з теми, рекомендованої планом семінарського заняття. Доповідає впевнено, творчо, у доповіді виявляє науковий підхід, не підглядає у конспект, доцільно використовує терміни, правильно пояснюючи їх. Правильно відповідає на більшість питань викладача та учасників семінарського заняття, активно працює протягом всього заняття;

- оцінка "*добре*" — студент виявляє досить повні знання матеріалу, не припускається у своїй відповіді суттєвих неточностей, засвоїв основну літературу, рекомендовану планом та посилається на неї. Дає відповіді на питання викладача та учасників семінарського заняття. Доволі часто під час відповіді користується конспектом;

- оцінка "*задовільно*" - студент виявляє знання матеріалу в обсязі, достатньому для подальшого навчання і роботи за спеціальністю. Доповідач сильно «прикутий» до конспекту, припускається помилок. Матеріал не повно розкриває проблему. Відповідає на поставлені запитання з помилками, однак спроможний зі сторонньою допомогою виправити їх;

- оцінка "*незадовільно*"— студент відповідає, читаючи з конспекту, без якого слабо орієнтується в матеріалі, допускає грубі помилки. відповідає на поставлені запитання тільки при наявності сторонньої допомоги. матеріал не розкриває проблему; студент під час відповіді користується конспектом; відповідь студента

розкриває питання фрагментарно або поверхово. на поставлені викладачем запитання студент дати відповідь не може.

8. Список використаних та рекомендованих джерел

Базова література

1. Андреева Т.В. Психология семьи. / Т.В.Андреева - СПб.: Речь, 2010. - 385 с.
2. Андреева Т.В. Семейная психология /Т.В.Андреева - СПб.: Речь, 2004. – 315 с.
3. Алешина Ю.А. Индивидуальное и семейное консультирование/Ю.А.Алешина - М.: Независимая Фирма “Класс”, 1994. – 212 с.
4. Голод С.И. Стабильность семьи: социологический и демографический аспекты/С.И.Голод – Л.: Наука, 1989. – 138 с.
5. Ковалев С.В. Психология современной семьи./С.В. Ковалев – М.: Просвещение, 1991. – 243 с.
6. Крюкова Т.Л. Психология семьи: жизненные трудности и совладание с ними/Т.Л.Крюкова, М.Ф. Сапоровская, Е.В. Куфтык – СПб.: Речь, 2005.- 240 с.
7. Левицкий В.М. Психология семейных отношений. /В.М.Левицкий - К.: Феникс, 1991. – 266 с.
8. Лидерс А.Г. Психологическое обследование семьи. [Учебн. пособие-практикум для студ. факультетов психологии ВУЗов]/А.Г.Лидерс. - М.: «Академия», 2007.- 432с.
9. Карабанова О.А. Психология семейных отношений и основы семейного консультирования /О.А.Карабанова - М.: «Гардарики». 2005. – 310 с.
10. Малкина-Пых И.Г. Семейная терапия. Справочник практического психолога./И.Г.Малкина Пых - М.: ЭКСМО, 2008.-856 с.
11. Николаева Е.И. Психология семьи: Учебник для вузов. Стандарт третьего поколения /Е.И.Николаева. – СПб.: Питер, 2013. – 336 с.: ил.
12. Олифирова Н.И. Психология семейных кризисов/ Н.И.Олифирова, Т.А. Зинкевич-Куземкина, Т.Ф.Велента -СПб. : Речь, 2008.-360с.
13. Посысов Н.Н. Основы психологии семьи и семейного консультирования. [Учебн. пособие для студентовВУЗов]/Под общ.ред. Н.Н.Посысова. - М.: Изд. ВЛАДОС-ПРЕСС, 2004.-328с.
14. Психологія сімейних взаємин. Навчальний посібник /Під ред.М.С.Корольчука -К.: Ніка-Центр,2010.- 280 с.
15. Психология семейных отношений с основами семейного консультирования. Учебное пособие /Под ред. Е.Г.Силаевой - М.: Академия, 2004.- 195с.
16. Психологія сім'ї. Навч. посібник /Під ред.В.М.Поліщука / - Суми.: Унів.книга, 2008.- 240 с.
17. Шнейдер Л.Б. Семейная психология: учебн. Пособие для вузов/Л.Б.Шнейдер – [Изд.4-е] -М.: «Академический проект»; Трикста,2008-730с.
18. Эйдемиллер Э.Г. Психология и психотерапия семьям. /Э.Г.Эйдемиллер, В.В. Юстицкис – СПб.: Питер, 2010. – 662 с.

Додаткова література:

19. Абрамова Г.С. Введение в практическую психологию. /Г.С.Абрамова – М.: Международная педагогическая академия, 1994. – 237 с.
20. Андреева Г.С. Социальная психология. /Г.С.Андреева – М.: МГУ, 1980. – 416 с.
21. Блейхер В.М. Патопсихологическая диагностика. –/В.М. Блейхер, И.В.Крук - К.: Здоров'я, 1986. – 28с.
22. Блейхер В.М. Толковый словарь психиатрических терминов /В.М.Блейхер, И.В.Крук – Воронеж: МОДЭК, 1995. – 640с.

23. Берн Э. Трансакционный анализ и психотерапия: /Э.Берн, Пер. с англ. – СПб: Братство, 1992. – 224 с.
24. Гагай В.В. Семейное консультирование. Учебник для студентов вузов /В.В.Гагай.- СПб.: Речь, 2010. – 315с.
25. Говорун Т.В. Статя і сексуальність. Психологічний аспект / Говорун Т.В., Кікінеджи М.Р Тернопіль.-1996. – 375 с.
26. Гребенников И.В. Основы семейной жизни /И.В.Гребенников - М.: Просвещение, 1991. – 216 с.
27. Корнєв М.Н. Соціальна психологія /Корнєв М.Н., Коваленко А.Б. – К.: Наукова думка, 1995. – 334 с.
28. Елизаров А.Н. Основы индивидуального и семейного психологического консультирования [Учебное пособие] /А.Н.Елизаров – М.: «Ось-89», 2003. – 336 с.
29. Игошев К.Е. Семья: дети, школа /К.Е. Игошев, Г.М.Миньковский – М.: Юридическая литература, 1989. – 186 с.
30. Калина Р.Р. Введение в психологию семейных отношений /Р.Р.Калина – СПб.: Речь, 2008. – 350 с.
31. Кратохвил С. Психотерапия семейно - сексуальных дисгармоний/С.Кратохвил Пер. с чешского- М.: Прогресс, 1991.- 315 с.
32. Здоровье, развитие, личность / Под ред. Г.И.Сердюковской, Д.Н.Крылова, У.Кляйпетер. – М.: Медицина, 1990. – 336с.
33. Лейнер Х. Кататимное переживание образов: основная ступень. Введение в психотерапию с использованием техники сновидений наяву/Х.Лейнер: Пер. с нем. – М.: Эйдос, 1996. – 253 с.
34. Личко А.Е. Психопатии и акцентуации характера у подростков. – [2-е изд., доп. и перераб]/А.Е.Личко – Л.: Медицина, 1983. – 255с.
35. Лоуен А. Психология тела. (Телесноориентированный биоэнергетический психоанализ): Пер. Коледа С.В. – М.: Независимая ассоциация психологов-практиков, 1997. – 200 с.
36. Майерс Д. Социальная психология /Д.Майерс – СПб.: Питер Ком, 1998. – 270 с.
37. Мей Р. Искусство психологического консультирования /Ролло Мей: Пер. с англ. Т.К.Кругловой. – М.: Независимая Фирма “Класс”, 1994. – 144 с.
38. Моховиков А.Н. Телефонное консультирование/А.Н.Моховиков – К.: Академпрес, 1994. – 191 с.
39. Овчарова Р.В. Психологическое сопровождение родительства. Учебн. пособие/Р.В.Овчарова М.: Изд-во Института Психотерапии, 2003. – 310 с.
40. Осипова А.А. Общая психокоррекция /А.А.Осипова – М.: Творческий центр, 2000. – 510 с.
41. Психология: Словарь / Под ред. А.В.Петровского, М.Г. Ярошевского. – 2-е изд. – М., 1990. – 512 с.
42. Психотерапевтическая энциклопедия / Под ред. Карвасарского Б.Д. – СПб: Питер Ком, 1998. – 752 с.
43. Роджерс К.Ю. Взгляд на терапию. Становление человека: Пер. с англ. / Под общ. ред. Исениной Е.И. – М.: Издательская группа “Прогресс”, “Универс”, 1994. – 480 с.
44. Сатир В.Как строить себя и свою семью. — М.: Апрель-пресс, 1992.- 260 с.
45. Семиченко В. А. Мистецтво взаєморозуміння: Психологія та педагогіка сімейного спілкування/ В.А.Семиченко, В.С.Заслуженюк — К.: Либідь, 1998.-175 с.
46. Семья в психологической консультации: Опыт и проблемы психологического консультирования / Под ред. А. А. Бодалева, В. В. Столина. — М., 1988.
47. Сысенко В.А. Супружеские конфликты /В.А.Сысенко. М.: Мысль, 1989.

48. Филиппова П.П. Психология материнства [Учебн пособие] /П.П.Филиппова – М.: Изд. Института Психотерапии , 2002. – 240 с.
49. Франкл. Человек в поисках смысла: Сборник: Пер. с англ./ Под общ. ред. Л.Я.Грозмана и А.Н.Леонтьева. – М.: Прогресс, 1990. – 368 с.
50. Фромм Э. Искусство любить / Пер. С англ.; Под ред. ДА. Леонтьева. 2-е изд./Э.Фромм - СПб.: Азбука, 2002. - 224 с.
51. Харчев А.Г. Исследование семьи: на пороге нового этапа // Социологические исследования. – 1986. – № 27.
52. Эйдемиллер Э.Г. Семейный диагноз и семейная психотерапия. Учебное пособие для врачей и психологов [Изд. 3-е]/Э.Г.Эйдемиллер, И.В.Добряков, И.М.Никольская – СПб.: Питер, 2007. – 352 с.
53. Энциклопедия психодиагностики. Психодиагностика семьи / Редактор -составитель Д.Я.Райгородский. Самара: Изд. Дом «Бахрах - М», 2009. - 704 с.

ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ

1. Бібліотека МДУ, Філатова,16 – <http://msu.edu.ua/library/>
2. Мукачівська міська централізована бібліотека, ім. О.Духновича, вул. Духновича, 1 <http://www.muklib.mk.uz.ua/>
3. Закарпатська обласна універсальна наукова бібліотека ім. Ф. Потушняка. м.Ужгород, вул. Проспект Свободи, 16 – <http://biblioteka.uz.ua/>
4. Веб сторінка МДУ: www.msu.edu.ua
5. Мукачівська міська рада: <http://www.mukachevo-city.org>
6. Бібліотека психологічної літератури: <http://psylib.kiev.ua/>
7. Українські підручники он-лайн: <http://pidruchniki.ws/>
8. Психологічна бібліотека Псі-фактор: <http://psyfactor.org>
9. <http://www.nbuv.gov.ua/> - Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського.
10. <http://hklib.npu.edu.ua/> - Наукова бібліотека національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова.
11. <http://www.koob.ru/> - електронна бібліотека «Куб».
12. <http://pro.fpsyk.ru/post-name/286/> - федерація психологів-консультантів онлайн.
13. <http://upsihologa.com.ua/> - портал професійних психологів України «У психолога».
14. <http://psy.piter.com/library/>
15. <http://psy.rin/article/526-101.htm>
16. www.psych.uw.edu.p
17. www.psychologia
18. www.Uaua.info

Навчально-методичне видання

ПСИХОЛОГІЯ СІМ'Ї

Навчально-методичний посібник
Укладач *М.О.Марценюк*

Тираж 10 пр.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до
Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції ДК
№ 4916 від 16.06.2015 р.

Редакційно-видавничий відділ МДУ,
89600, м. Мукачево, вул. Ужгородська, 26

